

Gesti

Üleüldise teaduse raamat

ehi

encyklopädia konversationi-lexikon,

see on

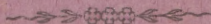
kõige inimlise teadmise haridusline sõnakiiri,

hulga kujedega ilustatud.

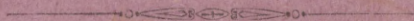
Asjatundlike taastööliste abil toimetanud, kokku seadnud ja kirjutanud

Dr. R. M. Hermann.

Teine köide: Tähed B, C, D, E.

Ühine viit.

Tallinnas.

Wäljaandja kirjastus.

1906.

Teatus tellijatele ja ostjatele.

Cesti keeles ilmub ka mitmed jäärane raamat, nagu jeda teistel haritud rahwastel on. Selle hulganuhtulise raamatu nimi on:

Üleüldise teaduse raamat.

Tähtkorra järele saab siin kõik teadusmaterjal lühedalt lugeda olema, nõnda kõik teadused, nagu usu-, arsti-, keele-, arwu-, looduse-, põllu-, maade-, tähe-teadus ja kõik muud teadused, mida siin võimalik ei ole nimetadagi.

Gult asjatundlihi mehi ja õpetlasi on kutsutud suurt tööd ära tegema, et iga tarkus ja teadus asjatundja läbi Cesti rahwa ette saab. Sadade kaupa kujesid ehk piltisid, plaanisid ja kaartisid saab suurt raamatut ehtima. Kõik maailma rahwad ja nende suured ja tähtjad waimud saawad Cesti rahwale tuttawaks. Raamat saab Cesti rahwale niisama kasu saatma, kui sarnased teistele rahwastele on saatnud.

Teistes keeltes on jäärane raamat enamasti kümme aastat ilmunud ja umbes 100 rbl. maksnud. Cesti keeles püüame odawamini walmis saada. Ettemaks esimese aasta 12 wihu eest on 5 rublat, millest 4 rubla esimese aasta maksuks arwatakse ja 1 rbl. käerahaks wiimase aasta kohta. Järgmistele aastatele tellimiste hind on 4 rbl., mida ka jaoaupa võib maksta, kuid igakordse maksu suurus ei või alla 1 rubla olla, mis ikka ette tuleb maksta, sest wõlgu ei ole võimalik anda. Iga wiht ükshikul maksab 60 kop. Igaüks, kes 10 tellimist sisse saadab ja raha ette ära maksab, saa 1 hinnata.

Ette tellijatele tuleb siis raamat palju odawam maksma, sest et palju rohkem ei või trükkida kui tellimisi tuleb. Tellijatele saadetakse iga anne kohe pärast ilmumist postiga koju kätte.

Palun kõiki, kellel Cesti rahwa edu ja kasu südame pääl on, jeda suurt ettewõtet edendada. Kõiki rahwa sõpru, seltsisid, raamatukogusid, walawalituisi, kirikuõpetajaid, kõstsid, ametnikkusi ja teisi palun jeda ettewõtet lahke südamega toetada. Palun ja loodan, et iga selts omale sarnase raamatu tarwiliseks käsiraamatuks tellib. Wallawalitjustel on sagedasti juhatust waja, mis üleüld. teaduse maamatus antakse, selle pärast ei peaks ükski wald raamatut enesele tellimata jätma. Iga-ühele saab ta kasulik olema. Haritud mehele aitab ta poolikut või unustatud asja meelde tuletada, wähemalt haritud inimesele õpetust anda, mis tal elus kasuks on. Üksigi argu jätku jeda tähele panemata; ta telligu jeda enesele ühes teistega või üksi. Cesti rahwale ja kirjandusele saab sellest auu ja tulu, kui asi jõudjasti edasi läheb.

Tellimisi wõetakse esimese aastaläigu pääle iga tahes weel wastu ja saadetakse kõik ilmunud wihud postiga koju kätte. Selle wihuga algab teine köide wälja tulema.

Auustades Dr. K. A. Hermann.

Adressi liht- ja rahakirjadele: Wene keeli: Ревель, Доктору К. А. Германы.
Cesti keeli: Tallinnas, Dr. K. A. Hermann.

Gesti

Üleüldise teaduse raamat

ehi

encyflopädia konversationi=lexikon,

see on

kõige inimlise teadmise haridusline sõnakiri,

hulga kujudega ilustatud.

Asjatundliste kaastööliste abil toimetanud, kokku seadnud ja kirjutanud

Dr. A. A. Hermann.

Teine köide.

Tähed B, C, D, E.

Tallinnas.

Trükitud „Valguse“ trükitöja kirjadega.

1906.

11878

Elisabette teebule raamat

10

Enchiridion foundation-terit

Enchiridion teebule raamat

Enchiridion teebule raamat

Enchiridion teebule raamat

ENSV TA

Kirjandusmuuseumi

Arhiivraamatukogu

53418

B.

B on Ladina tähtkorras teine märt. Ta häälit on pehme huule-heli (labialis media). Cesdi keeles ei alga seni ütsagi sõna b, d, g häälituga. Dige 'pole see mitte, se'd dieti sünnib b, d, g rohgem Cesdi sõnade algajaks kui nende teine wälde p, t, l, mis ise dieti häälitud ei olegi. (Mit ei tohiks ialgi h ja s taga p, t, l seisdä, waid ilka b, d, g, mis süin raamatust edespäi nõnda tarwitame.) Sagssamaal tarwitadi B tähde teise raha-tehase märgiks. Muusikas tähendab b poolheli wõrt madalamale pandud h.

Baader Franz Xaver von, Sagssamõtte-tart, sündis ²⁷/₃ 1765 Münchenis oli jääl professor, püüdis Katoliki theolo-giat mõistuse usuga lepitada, suri ²⁸/₅ 1841 Münchenis.

Baal, Cesdi Piiblis Paal, oli wanade Semi sugu rahwasde ülem jumal, nimelt babylonlasde Bel ehg Bel, kuid ka phoeni-laste jumal. Arwatatse koguni, et Baal ja Bel Cesdi sõnaga „pelgama“ sugulane on. Tema mõju kui pääwajumala oma loeti õnnisdamaks. Teda teeniti lärmiga ja mõni lord weriselt. Naeseks loeti talle Baaltis. Hebreä rahwas langes üsna sa-gedasdi tema teenijaks. Sääli oli Paali orjus wale-üü ja Paali preester wale-papp.

Baalbel („oru ülendus“), Greeka teeli Heliopolis („päewa-linn“), oli muinas-ajal wägew linn Libanoni ja Antilibanoni wahel, rikuti Timuri poolt 1401 ära. Müüid wähene alewit ilusate waremetega.

Baaltis („emand“) oli Kanaani nais-jumal Baali naene, sünnitamise aitaja ja edendaja, seefama, kes Derleto, Margati, Hebreä teeli Aschera hüüti ja Cesdi muinasus Rõugutaja nime kandis.

Babadag, Rumenia linn, 12,000 in.

Babel ehk Baabel on hutla läinud linn, seefama, mis Babylon.

Babel Mandeb („pisarate wäraw“) Arabia ja Afrika wahel olew merekitsus ja India meresd Punasesse minel 30 wers-da lai. Sääli sees on weel Inglise kindlus Perim, mis nime ka saar ümber kannab.

Babelsberg, Sagssaleisri lojs Pots-dami ligi 1835 ehitadud.

Babenberg, Sagssale tore paremlaste sugu, kustus 300 aastase elu järel 1246 ära.

Baber ehk Babar („löwi“), bin Omar Scheich, esimene suur mogul Indias, Kash-gari, Kabuli, Kandahari ja Hindostani wõitja, elas Delhis 1483 kuni 1530.

Baboenj (-höff) François Roel, Prantsuse sozjalist, sünd. 1764 Quentinis, tegi otuse wandelogu direktoriumi häwitada ja mõisafid rahwale ära jagada, kuid pandi 1797 ise surma.

Babinet Jacques 1794—1872, oli kuulus Prantsuse optik, mathematika ja magnetiwäe professor.

Babington (üttele: bebingtn) Antony, Maria Stuarti sõber, kes kuningannad pääsda tahtis, kuid ²⁰/₉ 1856 ise selts-lasdega hülati.

Babrios, Greeka walmi-luulja, umbes 100 p. Kr.; temalt leiti 123 walmi Athose mäel endisde juurde.

Babujanid, saared India merel Ma-nilasd põhja pool, 402 ruutkm. 10,000 in.

Babylon (Bab-ilu „Jumala wäraw“), Babylonia päälinn, enne paremal, Nebu-ladnetsari ajal ka pahemal Euphrati jõe kaldal, nelja-tandiline, 12 penit. ümber-mööda, 100 wärawaga. Idas oli kuulus Bel-i tempel, palasd ja kuulsad rippwad aiad, mida ühed Semiramise, teisjed Nebu-

ladnetsari omaks ütlewad. Sinn langes 538 a. e. Kr. perslaste kätte ja oli 200 aast. e. Kr. juba waremes. Waremes leidub weel praegu hull kirjafid.

Babylonia (Piiblis ka „Sinear“), riit Ašias, miljatas madalil Eüphrati jõe talasdel (nüüd Irai Arabi), asutadi sumerlasdelt ja akadlasdelt, kes siin maailmas esimese hariduse-riigi asutasivad ja kõrgele wiisivad. Siit on esimese walitseja ja inimese nimes Uruthaginna 4500 a. e. Kr., Urganna poeg, meie keelde ulatanud. Pärast sulas Akadi rahwas Semi sugu asürlasde sisse, kes 2000 e. Kr. uue riigi Sumeri-Akadi asemele tegiwad. Päälinnaks tõusis Babylon ehk Babel õitsma, milles, nagu itta suurtes linnades, tombeus maad wõttis. El, Bel ja Bilit oliwad siin auustadawad jumalad. Preestrid Kaldei rahwalt oliwad õpetlased, kes täheteadust küll mõisidwad. Wee-juhatused ja ehitused oliwad suurepärased. B. kuningarida on Nabopolassari põhjendatud, kelle poeg Nebukadnetsar wägewalt tõusis ja Aššyria riigi lõpetas, kuna B. riit asemele sai ning Egiptuse kuninga Necho Karchemis-e juures wõitis ja B. tugewalt tegi. Tema häwitas 486 ka Jerusalema ja Juuda riigi ära ja wiis juudid wangi. Miisama sai Tyros ja Sydon tema alla. Pärast läks B. jälle allapidi. Nabonetos heitis Lydia kun. Krösos-ega ühte Kyros-e wasdu, kuid lootas 538 e. Kr. lahingu. Pärast 330 a. e. Kr. tuli Alexander Suure lühite tugew wõim. Pärast Aleksandri surma langes riit Seleütos I-se alla. Syride wõimu alt langes B. 140 a. e. Kr. Parthia kätte. Trajani all oli maa (114. p. Kr.) lühite aega, siis Septimius Severus-e all (199) ja Julianus-e all (363). Kui uue Persia riit Sassanidide all Muhamedi järeltkäijate läbi otsa leidis, walitsetiwad B-s khalifid kuni 1258. Türglasted kiskusiwad perslasdelt B. teist korda 1638 enesde alla ja jagasiwad Bagdadi ja Basra pashalikidets. Nii on maa seni jäänud.

Babyloni ehk Gessdi Piiblis Baabeloni torn (Bel-i tempel) oli muinasajal üks seitsemest ilmaimesd, mis all suurel alusel ja ülespidi 7-mel kiskamats minewal tornil 7 planeti täheks ehitadud, 192 m kõrge. Piibli järel (1. Mos. 11, 1—9). oli ta

Noa järelsugult kaugele nähtawaks loogipaigaks tehdu, aga jäi Jehowalt ehitajate keelte segamisel pooleli. Herodot kirjutab temast. Alexander Suure ajal oli ta juba waremetes.

Babyloni ehk Baabeli wangipõlw oli juutide olet Babylonia's pärast Jerusalema esimesd ritet (586 e. Kr.). Nebukadnetsar wiis juudid sinna. Babylonia's aga läidi juutidega hästi ümber, ja nad jõudsiwad jõukale ja rikkalegi olekule. Kui Kyros oli Babylonia (538) wõitnud, lubas ta juutisid jälle Kanaani-maale tagasi. Kuid ainult üks osa (Serubabeliga 42 000 meesd) aastal 536 pööras Kanaani tagasi, teine jäi Babylonia'sse. — Kiritu-lugu nimetab paawstide olekut Avignonis (1309—77 p. Kr.) ka Babylonia wangipõlweks.

Baccarat (ü.: bataraa) on Prantsuse maatund Luneville osas 600 in. Siin tõige tähdjam Prantsuse klaasi-wabrik.

Bacchanaliad hüüti jooma- ja tantsupidud wanas Roomas jooma-jumala Bacchus-e auuks sugulitu wabadusega (waata Dionysus-e pidud). Neisid pidudesd osawõijad hüüti bacchantidets, naesterahwad naisbacchantidets.

Bacchiotti (ü.: battschotti) Felice Pasquale, sünd. ¹⁸/₅ 1762 Corsica saarel, teenis Napoleoni all, sai 1797 selle õe enesele naeseks, 1804 senator, 1805 Lucca ja Piombino würsdits, juri ²⁷/₄ 1841 Bologna-s. Tema naene Marie Anna Bonaparte, Napoleoni vähem õde, sünd. ³/₁ 1777 Viaccio-s, 1805 Lucca naisesit, 1809 Toscana suur-naisesit, juri ⁶/₈ 1820 oma villas Triestis.

Bach oli muusikameesde perekunna nimi Ungari'sd Pressburgi (Pozsony) linnas, 17. aastasaja algult Thüringis. Rõige kuulsamaks tõusis Joh. Sebastian, sünd. ²¹/₄ 1685 Eisenachis, mooselant Ambrorius B-i († 1685) poeg, oma wanema wenna Joh. Christoph-i, Ohrdruf-i organisti, õpilane, õppis Hamburgis ja Lübelis orelimängijats, oli orelimängija Weimaris 1708, konzertmeister jalks. 1714, kapellmeister Rõthenis 1717, kantori ja organist Leipzigi Thomas-kirikus 1723 saandi surmani ²⁸/₇ 1750. Tema on hulga waimulikka helitõõsid ja osa ilmalikka järele jättnud, kõi täielised ja suurepärased helitõõd, millesd meelde tuletada 4 kuni 8

häälega foralid, motetid, kontatid, taks passiooni (kannatlaulu) Matteus-e ja Joannes-e ew. järele, jõulu-oratorium, h-moll-messe, suur magnificat, iga sugu orelipalad: eesmängud, põgud, foralid, triod, sonatid (wiinulile ja orelile), toccatad. Z-malitud palad on awamängud, sonatid, konzerdid pillidele, siis ees-, wahes- järelmängud, luulde-helid (fantasiad), teisendid (nende seas „Das wohltemperirte Klavier“ 48 eesmängu igas duris ja mollis, 6 Inglise suiti, Goldenbergi teisendid, tuningapõgu, Italia konzert). — Seb. B-i pojad: 1. Wilh. Friedemann, wanem ja targem, sünd. 1710 Weimaris, tore orelimängija, 1733—47 tojaorganist Dresdenis, 1764 organist Halles, suri terjojana 1784 Berlinis, jättis helitööd järele, mis Klaweri-konzerdid, orelipalad, kirikulaulud on. 2. Philipp Emanuel, Berlini ja Hamburgi B., sünd. $\frac{24}{3}$ 1714 1740—67 tojacembalist ja saatja Friedrich II. juures, siis Hamburgis, kus $\frac{14}{12}$ 1788 suri, jättis palju Klaweri-palasid järele. 3. Christ. Friedr. nim. Bückeburgi B., sünd. 1732, suri Bückeburgis kapellmeisterina 1795, kirjutas laulu ja mängu. 4. Joh. Christian B., nim. Mailandi B., sünd. 1735, sai 1754 Mailandis organisdiis ja 1759 Londonis tojamängijaks, kus 1782 suri, jättis hulga Klaweri- ja ilupalasid järele. 5. Wilh. Friedr. Ernst B. sünd. $\frac{27}{5}$ 1759, Bückeburgi B-i poeg, oli 1798 Berlinis tuningaproua Luise kapellmeister ja tuninglittude printside muusikaõpetaja, mis ametis $\frac{25}{12}$ 1845 kui wiimane Bachi nime kandja suri. — Otto B. helilooja Wienis ja Salzburgis sünd. 1833, ei olnud suurte B-ide sugulane.

Bacharach, Saksja linn 2000 in., Rheini kaldal, ilusate wiinamägedega.

Bachmut, Wene kreisi-linn Zelateri-noslawi tub., 15 000 in. Linna ligi kiviisõe kaewandused, alabastri murru ja kiviisoola lihid annavad paljudele teenistust.

Bachtiarid, mää-rahwas Ida-Euristanis, wõõraste wastuwõtjad, wahwad, kuid halastuseta, umbes $\frac{1}{4}$ milj. hinge Persia riigi alamad.

Bac (ütle bell) Sir George, Inglise mereföötija 1796—1878, sai Suure Kallajõe leidjaks, oli pärast admiral.

Bacon 1. (ü. beekn ehk Baco Roger) (Doktor Mirabilis), looduse-uurija, sünd.

1214 Ilchesteris Inglise Somersetis, as-bus 1240 Franciscani ordusse; oli chemia-phyfika uurimise pärast nõialt arwatud ja 2 korda kinni, suri 1294, jättis opus minus ja o. tertium, kalendri parandused ja muud järele. — 2. Francis Lord Berulam B. tähtjas teadusemees, sünd. $\frac{22}{1}$ 1561 Londonis, 1607 kindral, 1619 lord-kantsler Berulam, mõisdeti meelehää wõtmise pärast 1621 a. 40 000 naelssterlingi trahwi alla ja Toweri kinni, kus aga pea lahti sai, suri $\frac{9}{4}$ 1626 Highgate. Soowis inductio teadmist kõige tarkuse aluseks, andis Inglise mõtte-tarkusele tundmuse joone ja jättis hulga kirjatööd järele.

Bacs-bodrog (ü. batsch), Ungari lo-mitat-maa 11,000 ruutwersta, 700,000 in., väga rikas ja wiljakas pind.

Bactris, palmitõug Amerika lõunes, annab õli ja tubaka kaswu.

Badachshan, Afghaniistani alune mää-maatund Turtistanis Afsias Karateginiis lõunes. 100,000 in., päälinn Dshiren.

Badojoz, wõitemaa Hispanias Estre-madura maatummas, 21,000 ruutwersta, 500,000 in. Sellesama nimega päälinn Guadiana jõel 25,000 in. Piiskopi ase.

Bädeler. Saksja reisiraamatute kirju-taja, sünd. 1801 Essenis, pidas raamatu-kauplust ja kirjastust Koblenzis, suri 1859.

Baden, Cesdi keeles lort la Baaden ja Baadimaa, on Saksja suurherzogiriik, lõunes ja läänes Rheini jõe sõoris, 247 rput. (15,263 rtkm.), ligi 2 milj. inimesi küt-saks-lased Alemanni ja Franki werd. Mää-ahel Schwarzwald („Mustmets“) läib maalt läbi. Maapind on wiljakas ja orgudes ilus, wili, uip, tobarad rikkalikud, palju kanepit, tubakat, humalaid, mandlid. Metsa ja kulda wahel, hõbedat harwa, rauda ja kiviisla palju. Inimesdest on 63% kato-lilised, 35% luterlased. Palju häid too-lisid, nende seas taks ülitooli, Heidelbergis ja Freiburgis, 12 gymnasiumi, 4 realkooli, 27 kõrgemat kodanikukooli, 7 kõrgemat tütarlaste kooli ja hull muud õpeasutusi. Rahwas on väga haritud, elab 42% põl-lutööd ja muud kauplemist ja käsitööd; tehastöö on wirt; wilja, nahgade, kanepi, marjawiina, tubaka, tellade kauplemine on elaw. Raudteed, possid, telegrahwid tor-ras. Walitsus on 1818 saadil põhjus-seadline: suurherzog saab wõimule mehe-

joones, ja ta palk on $1\frac{1}{4}$ milj. marla. — Sis-
sewõtte 45 milj. ja tulu 6 milj. marla.
Eõjawõgt on rahualal 15,000, sõja pu-
hul 45,000 meesb. Päälinn on Karls-
ruhe. Maal on 11 kreisi ehl fööri: Kons-
tanz, Billingen, Baldshut, Freiburg, Bõr-
rach, Offenburger, Baden, Mosbach, Mann-
heim, Heidelberg, Karlsruhe.

Badeni ajalugu algas Roma teisrite
ajast. Kesg-ajal kogus end riit mitmesd
osast ja hüüti Alemannia, mis herzogite
all. Hermann I nimetas end 1100 ümber
markgrahw. Wõimumeeste rida jagas
end kahels joonets B. = B. Maal wõitles
Katoliki ja Luteri usg, kumbgi sai poole
inimesi oma poolde. Karl Friedrichi ajal
1746 saandi sai B. itka suuremaks ja laie-
maks. A. 1805 oli B-is juba 380,000 in.
Tänini on B. itka kaswanud, kuni ta
nüüds aja suuruseni jõudis.

Baffin (ü. : behwihin) William, Inglise
meresõitja, sünd. 1584, oli palju merel.
Tema järel on Baffini läärr Grönlandi ja
Amerika wahel hüütud, sest et tema selle
läärru leidis. Ta suri Ormus-e piiramis-
sel 1622. Persia lahe rannal.

Bagage ehl bagash „tribu“, Prantsuse
sõna, mis teekraami tähendab.

Bagdad, Türgi Asia osas vilajeti
päälinn, Tigris-e paremal kaldal, 60,000 in.,
kindlussega. Linnas on palju siidi- ja puu-
willa-tudumist ja tähdjas kauplemine. Ing-
lise aurulaewade sõit läib siit Indiasse.
Kumbalgi kaldal Tigris-e jõel on toredad wana
linna wared, kus thalifide asupait oli
(762—1258). Kõige suurem toredus oli 10.
ja 11. aastajal p. Kr., mil sääl 2 milj.
in. olnud. Linn on 1638. aastast Türgi
all.

Baggermasin on riisdalaew, mis jõgede
ja merede sügawamaks-tegemiseks waja on.
Laewal on hull ämbrid, mis ahela läbi
auru jõuul liituma pandakse, kuni wee
põhja ulatavad ja säält mulda ja sõi
wälja toowad. Seda wiisi „baggerdada“
põhja. Wälja saadud muld ja sõi pan-
dakse parwele ja wiidakse mujale.

Baggejen Jens, sünd. $15\frac{1}{3}$ kullp. 1764
Kõrjõris Seelandi saarel, sai tuntud Sagša
ja Daani luuljaks: iseäranis naljakad tirs-
jad, nagu „Adam ja Ewa“ nii hull teisi
on huiwised. Ta suri $3\frac{1}{9}$ 1825 Hamburgis.

Bagheria, linn Sisilia saarel, 13,000
inimesb.

Baghirmi, teig Afrika neegri-riit lõuna-
ida pool Nijad-järwe. Maa on Ehari
jõesb hāsdi niisutatud, 180,000 ruutweršda
suur, ja ligi 2 milj. Muhamedi usu neeg-
rid on sääl asumas. Raesberahwad on
wāga ilusad. Päälinn Masjenja.

Bagnocavallo, Italia linn Ravenna
fööris, 4,000 in.

Bagnères (ü. : banjäär) 1. linn Prant-
suse Pyrenei mägedes 8000 in. 2. teine
Prantsuse linn ülemal Garonne jõel 4000
in. Mõlemad linnad on supelpaigad, kus
18—20,000 in. terwisb odawad.

Bagno (ü. : banjo „supelus“) esiti Kons-
tantinopolis, pärast Prantsuse Toulonsi,
Brest-i jne. linnas wangitööde pait, mis
Napoleon III. lõpetas..

Bagratiou, 1. würš Petr, Georgia su-
gust, Wene gindral, kes 1792 ja 1794
Sumerowi all Poolamaal wõitles, kui 1799
Italias ja Schweitsis Prantsuse wasti,
1805 Austerlitzis juures, 1807 Eylau ligi,
1808 Soomes, 1809 türklaste wasti Wene
wõimu tõsseti; suri Worodino juures haa-
watud $12\frac{1}{9}$ 1812 1—2. Petr Romanowitsch,
esil (würš), 1. wennapoeg, Wene gindral-
major ja 1462 Tweri kuberner ja wiimati
Balti-maal, leidis Achmatowi minerali-kae-
wanduses muinaslooma luud, suri $16\frac{1}{1}$ 1876.

Bahama saared Lääne-India järele Flo-
rida ja Haiti wahel 13,960 klm. u. 50,000
in. enamasdi neegrid, 1632 Englise all.
Saari on 650, kuid kõigesb 20-uel elawad
inimesed, teised on liwa- ja koralli-rahwad,
kõige tarbetawam 550 weršda pilt Bahama
rahn. New Providence on guberneri asutõh,
Suur Bahama, Abaco ja San-Salvador
on tähdjamad saared. Saadused: kohwi,
suhtru-pilliroog, puuwil, indigo, mahagoni-
bahama-, ja brasili-puu, sool. Caico- ja Turt-
saared 575 klm. 5000 in. on ta Englise all.

Bahar, taal Java saarel, 184 t lgr.

Bahawalpar, Briti kaitsekoosdus In-
dias Pandschabis, Induse jõe kaldal,
38,850 rtklm., 600,000 in. Sama nimega
päälinn 15,000 in.

Bahia, Brasilia maatlund ja linn; maa-
lund on 426,494 kilom., 2 milj. in. Sa-
ma nimega päälinn, teise nimega San Sal-
vador, on Kõigipühade kääru äärel, 16,000
in., wāga tähdjas lauba kohd, saadab kõige
wāhem 1 milj. puuda suhgurt ilma, siis
weel kohwi, puuwilla, rummi, tubakat, fi-
garid, marjawiina, kāsfi- ja näputööd. Ka

on jään kindlus. Pääpiskopp elab linnas. Rõige warem linn on ta Amerika pinnal, ta põhjendadi 1549, oli 1763-ni Brasilias päälinn.

Bahr, Arabia keeli „jõgi, meri,” B. lut „furnu meri,” B. Oman „Arabia meri,” B. el Abiad „walge jõgi,” B. el Azret „sinine jõgi”; lats wiimast Nili harud.

Bährdt, Joh. Friedr., oli enne 1775 jumalateaduse professor Leipzigit, siis Erfurt-i ja Giessen-i ülikoolis, õpetas imelisesdi, elas pehmesdi, siis 1775 asdus kooli juhiks, sai 1776 gindral = superdendiks Dürkheimis, 1779 läks oga Halle'sse, kus tõrdsimehels hakkas ja ühe oma kirjatöö pärast poole aastat wangis oli. Üts kõige imelisematest meesdest Saksamaal.

Bahreini-saared, Arabia saared, millel sadatuhat arablast ajuvad, kõige suurem on Zomat, millel päälinn Menameh. Pärilite püüd annab siin a. 3 milj. rubla väärt kasu.

Bai-saarestil, Honduras-lääru saared tejs Amerikas, Inglise poolt Hondurase wallituse alla tagasi antud 1859.

Baikal „püha järw”, suur järw lõuna-Siberis, mille odsa ümber suur Siberi raudtee käib. Järw on Irkutski kubermangu järele, umbes 81,000 ruutwersta suur, seisab 1200 jalga merest kõrgemal, ätilisde kalju seinade ja lume wahel. Järweske joogsewad Selenga ja Angara jõgi, mis wiimane teijelt poolt Jenissei jõtte langeb. Järw on mitmelt kohalt enam kui 4000 jalga sügaw. Tema kaldal on kaljud. Sõhe- ja siia-kalade püük on elaw. Saewakäit on üle järwe wee pinnal elaw. Põhja pool odjas on B-i mäed, 600 jalga kõrged. Mõnel kohal kallastel on taiga ehk põlune mets.

Baillie (ü. beeli) Balfour, Inglise Afriika-reisija, sünd. 1824 Ardmathis, leidis Nigeri ja Benue wahel maa üles, suri reisil Afrikas 39³⁰/₁₁ 1864.

Bailein, linn Hispanias Saeni wõitemaal, 12,000 in.

Bailey (ü. beeli) John, Inglise põllu-mees, kes oma nime järel hüütud adra leidis, elas 18. aasdasajal. — Teine James B. oli kuulus Inglise luulja, elas 1816—1906 Nottingham-is.

Baillie (ü. beeli), Inglise anatom, elas 1761—1823, oskas osawasdi haigusi leida ja parandada.

Baillot (ü. bejoo) Pierre, Prantsuse wiulimängija, sünd. ¹/₁₀ 1761 Pashys, suri. ¹⁵/₃ 1842 Pariisis, oli helilooja ja konservatoriumi professor.

Bailly (ü. beji) Jean Sylvain, tähe-teadja, sünd. ¹⁵/₉ 1735 Paris-is, 1789 rahwuslise koogu esimees, siis Pariisi ülem; tal raiuti ¹²/₁₀ 1793 kui kuningas sõbral pää quillotini all ära. Tema päättöö: Histoire de l'astronomie.

Baily (ü. beeli) Francis, Saqlise rahamees Londonis, sünd. ²⁴/₃ 1774 Newbury's Berkshire-s, määras pöör-laalu läbi maak-ra rasgust ja uuris tähti, suri ³⁰/₄ 1844.

Bain (ü. been) Alexandre, Inglise mõtetart, sünd. 1818 Aberdeen-is, 1869 saandi Londoni ülikooli professor, eluõpu-mõtte-tarluse alustaja, päätiri: The senses and the intellect, siis Mind and body, Education as a science 1875.

Baird (ü. berd) Spencer Fullerton, sünd. ³/₃ 1823 Reading Pennsylvania-s, oli 1871 saandi kalade toomisjar P.-Amerikas, suur kalateadlane, kirjutas Birds of North America 1870—74, suri ²⁰/₈ 1887 Washingtonis.

Bairenth, Oberfranki wolioja päälinn Baieris Purase Maini jõe kaldal, Münnchenist tulewa raudtee ääres, 30,000 in. Linnas lats lossi (tiwilat), Schwanthaleri tehitud mälesdus Jean Paulile, Richard Wagneri rahwuse-theater; mitmed kohud, tauba- ja töösduse juhatus, ülema Franki hariduse-asutus, kreisi realkool; puuwilla tebrus, raua walamine, elajalaat. Linna ligi launid suwelossid, Eremitage, Jantassie jm.

Baisse (ü. bejs), rahapaberite madal seis Prantsuse-keeli.

Baj Tommaso, sünd. 1650 Bologna ligi, sai paawssdi loori kapellmeistris Romanas, tegi kuulsa „Miserere” laulu, suri ²²/₁₂ 1764.

Bajae oli wana Roma uhge supelpaik, kus tõit suurt sugu selts end kogus, wäga ilusal kohal; nüüd wäike tühi kohd.

Bajazed ehk Bajesid, enne tähdjas linn, nüüd wäheene, 5000 in. Erzerumi ligidal, Persia piiril ilusal kohal. Wene gindral Wrangel wõitis siin ⁷/₈ 1854 türklasi.

Bajazet ehk Bajesit Türgi lake sultani nimi. B. I sünd. 1347, sai 1389 oma isa Murad I. järel sultaniks, wõitis Bul-

garia, osa Serbia, Makedonia ja Thes-
salia, Väike-Asia ja lõi risdišõitjate wäe tu-
ningas Siegmundi all maha 1396 Nitopo-
lis-e ligi, läks Konstantinopoli wäda, kuid
laotas Angora juures ^{20/} 1402 Timuri
wäda wõimu ja wabaduse; suri 1403. —
B. II, Muhammed II. poeg, sünd. 1446,
sai 1481 oma isa järel sultaniks, sõdis
Ungari, Poola, Benedigu, Persia wäda;
ta oma wenna Dshemi wäda, selle ta
Romas ära mürtida lasgis, pani ameti
oma noorema poja tuluts maha; mür-
giti 1511.

Bajonett ehk pajunett on püss, mille
odjas oda on, oli 18. aastajaja kessel
Prantsuse sõjaväes, nüüd aga on ta igal
pool tarvitada.

Bakan, kreisilinn Moldawis Bistritsa
jõe kaldal 15,000 in.

Bakhiadid olivad 8. aastajaja e. Kr.
wägawa sugu liikmed, kes Greeklamaa üle
wõimutsesiwad. Kuningas Kypselos ajas
nad 657 a. e. Kr. ära.

Bakhiylides oli Greeka luulja 5. aas-
dajaja e. Kr., elas Keose saarel, pärast
Syratusi tuninga Hiero tojas, luulis Dori
murdel.

Bakel, linn Senegambias, 5000 in.
tähdias laubatohd ja Prantsuse kindlus.

Baker (ü beetr) Samuel White, Ing-
lise reisija, sünd. ^{21/6} 1821, oli 1845 Ceiloni
saarel, 1861 Aibara jões Abessinias, 1862
oli ta Londoni ühise soowil Walge Nili-i ää-
res ligi Gondoloroni. 1863 juhtus ta Spele-
ja Grantiga Nili-i älemas odjas kottu, telt
kuulis, et weel üks lai järw Nili-ga ühes
on. Ta läks Latula laudu Njua jões
Mruli-ni, kus Nil ja Kafur kottu joogsewad,
sai siit ^{16/3} 1864 Mwuta ehk Nyanja
järwele, millel 10 päewa loodisuga sõitis.
Pärast tuli ta Londoni, kus hulga kirjasi
oma teekundadest paini andis. Aast. 1870
läks ta weel lord Egiptuse teenisdukes
Nili jõeale Gondoloro laudu maawõõ ligi,
kuid ei saanud eesmärgile, pööras 1873
Londoni tagasi. 1879 läis ta Kypros-el.

Bakfalaurens, Prants. l. bachelier,
Inglise l. bachelor teadmata tähendusaga
ja juurega sõna, mis pärast õpetlasdele
aunimeks anti, nagu nüüd magister ja
doctor. Muinasajal anti ta ka kannupoisile,
kui see paremaks läbbi. 13. aastajaja
hatafi teda õpetlasdele andma — esiti
Pariisi ülikoolis. Mõnes ülikoolis Prant-

fuse-, Inglise- ja Sagfa-maal on ta weel
praegu aunimeks.

Bakonyi mets on mägesditi nimi, mis
Ungarimaal Raab-i, Donau jõe ja Platte
järwe wahel on, 85 wäda pikk ja 35 lai,
ulatab Steieri alpidega kottu, mõnel kohal
üle 700 jalga kõrge. Palju figu nuuma-
wad elanikud.

Bakshish on Türgi keeli jootraha.

Bakteriad on seene sarnased wäikesed
prao-taswad mitmesugusel näol: Macro-
ja micro-coccus on ümmargused konge-
sed; waia-sarnased cylindrised taswad, ke-
pikesed üks teise küljes (leptothrix); spiro-
bakteriad siiru-wiirulised taswad (spiril-
lum, vibrio); zooglõa-tuju, naha- ja
tarde-nägu hunitud, mis end jagawad ja
rohgendawad, teewad taswamisel täimisd
ja mädanemisd (zymogen-b.), sünnitawad
wäwi ollusid (chromogen-b.), siis ta haigusi
(pathogen-b.): ätit-seen (bacterium aceti
Kütz.) muudab alkoholi ätitaks; siis weel
b. cyanogenum sinise piima seenerus. Põrna-
põleditu, kõhutuimuse, tolera ja mõne muu
haiguse b-d on tuntud ja puhdataswu läbi
eraldadud.

Baktria oli maa Aσίας Paropamisuselt
põhja ja Dgos-elt lõuna pool, tänasel Bal-
chi-maal. Nihwas oli Aria tõugu. Pää-
linn oli Bariaspa ehk Baktra. Muinas-
ajal oli siin wägew riit, mis pärast Media
ja siis Persia kätte langes. Siin puhas-
das Zarathustra (Zoroaster) Persia muinas-
usgu 600 e. Kr. Alexander Suur wõitis
maa enese alla ja põhjendas mitu linna
Greeka haridusega. Pärast oli siin Greeka-
Baktri riit Diodotos-e I all 256—165 e.
Kr. Kuni 640 p. Kr. walitses siin Seleu-
tide sugu.

Bakshiz-jarai („aia palee“), Bene Tau-
ria gubermangu linn, 15,000 in. Endine
Tatari khani päälinn, palee on praegu al-
les; palju mosheesid; tehasde löõ on elaw.

Baku, Bene gubermang Taga-Kauka-
sias Kaspi mere rannal, 40,000 ruutwäda,
700,000 in. 1806-dast saandi Bene all.
— Päälinn Baku on lõuna pool Awche-
roni neeme, kindlus ja sadam, 20,000 in.
Aurulaewasõit Astrachani ja Asterabadi,
raudtee Poti poole Mustal merel. Siin
on suured naphtha ehk kiwiõli hallitad,
kust pea kõigele Wenemaale filmawalget
saab; mitu lorda on nad põlema läinud,
kuid õli on ikka weel küllalt.

Bafuuin, Michail, Wene agitator, sünd. 1814 Torihotis Tveri gubern., oli 1835. aastani Wene ohwitser, püüdis safsu, voolalaid ja menelosi sõbraks teha ja Wene-maal mässu äratada, oli mai-mässul 1848 Dresdenis mässuriigi juhatusel liige, mõeti 10. mail wangi Rönigsteini ja mõisdeti 1850 surma, anti agatalle armueluajaks wangi jääda, siis anti ta Austria kätte, kus ta teise kord surma mõisdeti ja ta eluajaks wangi jääda talle ormu anti. Säält anti ta Wene-maa kätte, kus ta Kiewa kindluses mitu aastat kinni peeti ja wiimati pärast Krimmi sõda Siberisse asuma saadeti. Siin elas ta mitu aastat ja sai wiimati gindral-guberneri luba Amuri jõe äärde minna. Säält põgenes ta Amerikla laewal Jaapanisse, kus jälle Europasse tuli ja nihilismust edasi ajas, kuni $1\frac{1}{2}$ 1876 Bernis suri.

Balahua on tehaskinn Nishni-Nowgorodi gubernangus 7000 in., Wolga jõe kaldal.

Balassawa on Wene linn, 1000 in. Krimmi neeme lõunas.

Balalajka on Võnna-Wenemaa rahwa keeltega mäguriisid.

Balacee ehl balangs see on tasakaal.

Balashow on Saratowi kreisiliin 12,000 in.

Balassja-Gyarmath, Ungari Neogradi komitati päälinn 8000 in.

Balawat on Assyria linna Imgur Bele waremed, wana Ninive ligi, 1878 Hormuzd Rasjam-i leiud.

Balbi, Adriano, Italia geograph ja armustlane elas 1782—1848 Paduas.

Balboa, Vasco Nunez de, sünd. 1475 Jerez de Badajoz mõitis Amerikla hiljuti leidmisest osa, sõitis Enricoga sinna, nägi 1514 esimesed kord Panamast Suurt maailma oleani, sõitis tagasi Hispaniasse, kus kuningas teda mitu kord admiraliks tegi, oli veel mitu korda Amerikas, teotadi kuningas ees, ja ta pää löödi 1517 obsast maha.

Baldh on linn Turtistanis, nüüd Afghanistani all.

Baldach-järw on Afsias õige suur wesi, 20,000 ruutwersda, 238 mtr. üle merepinna. Suurem jõgi, mis temasse langeb, on Jli.

Baldachin „auukatus“ on kummi moodi üle pää tehud ehitus, millega kedagi auusdada tahetatakse.

Baldr ehl Balbur, Sagla teeli Põhol, on

Germania muinasjumala-õpetuses Odini (Wodani) ja Frigga (Freia) poeg, kõige puhdam jumal, teda kõit armastasiwad, ja kui ta Loti lawalusel otsa sai, waga leinasiwad. Loti wiis ta pimedada wenna nii laugele, et see B-i surmas, selle pärast peab wend pürgus ilma obsani olema.

Baldrian-hape on baldriani ja heinpudge sees leitatav arsiidirohi. Baldrian ise on laswu nimi. Sellesd saab theed.

Balduin on mitme kuningas nimi, kes Jerusalemas mõimutsesiwad. 1. B. I. oli Gottfried von Bouilloni wend, juhatas esimesed rissidõitu, sai 1098 Odesa esituts ja 1100 Jerusalema esimeseks kuningaks, mõitis Keisarea, Asdod-i, Tripolis-e, Ptolemais-e ja Sidoni; suri 1118. — Tema asemele sai ta poeg 2. B. II., kes 1131 suri. — B. III. oli 1143 Jerusalema kuningaks tõusnud, mõitis Muredidin-i Aleppo sultani, suri $10\frac{1}{2}$ 1162 Tripolis. — 4. B. IV. Amalrichi poeg, pidalitõbine, walitses 1173 kuni 1184. — 5. Flandri grahw juhatas 4. rissidõitu Benedigu meesdega, mõitis teel Konstantinopoli ära ja põhjendas jään 1204 Ladina keisri-riigi, mille keisriks ta ise tõusis; suri aga juba 1205.

Baleardi on jaared Bahemeres, Hispania omad, nimega Mallorca, Menorca ja Cabrera, on ühes Pithufidega Hispania Baleari mõitemaa, 4356 rtklm. ligi 300,000 in. Päälinn Palma.

Balfour, kuulus Inglise sugutund, telesd mitu kuuljat meesd on tõusnud: 1. John Sunton, Edinburghi taimeteaduse professor 1808—1884. — 2. Francis Maitland, loomateaduse professor Cambridgest 1851. — 3. Politikamees B. on Inglise targem parlamendi liige ja minister.

Balk, Hermann von, Sagla ordo-meister; mõitles paganliske preisslasde wasda, sai wäemeistriks Liwimaal 1237, oli mitme linna põhjendaja.

Balkan, muinasajal Hämus ehl Haimos on mägestik Bulgari-Thrakia wahel Türgimaal, läib läänesd idasse Musda mereni, umbes 330 wersda pikk, kuni 2370 mtr. kõrge, lõunat wasdu äline, põhja wasdu libamisi orgudesd läbi tõmmatud, Donau ligi mitmeid eesmägesid kuni 700 mtr. kõrgeid näidates. Mäe-wahed, mida 30 on, ei ole kerged läbi käia, aga käidawamad on Schipla Trnowa poole, Schumna laudu Silistria poole. Wene

gindral Diebitsch läts siit üle a. 1829 ja Vene vägi jan. 1878. Mägesdiku järele hüütakse ka terwet Türgi riigi osa Balkani poolsaareks, millel ka Bulgaria- ja Greekamaa, Serbia, Montenegro ja Herzegowina Dalmiiaga seisawad.

Ballon eht pallun on sammastel või taladel seisew seinal rippuw örra näguolemise-loht majade küljes wälja waadata eht istuda.

Ball eht pall on ümmargune teha, kuid ka widu tandsuga, siis weel paberimööti 10 riisi.

Ballad on Provence-sd Italia laudu jutustaw luule wiisiga epise või wäitese luguluule sisuga, nii nagu Bürgeri Genore, mis Riismetsa Gessi keelde pani või Gessi keeles Bergmanni Salme jm. Heliloojad Schubert, Schumann ja iseäranis Löwe on wiisifid säärastele luuletele loonud.

Ballart linn Australia Victoria asunduses kullamaal 50,000 in.

Balla on laewadele ja õhu-õitudele täide, millel dieti wäartusd ei ole, waid mida võib kergitufets wälja heita.

Ballett on waatetants näitelawal, oli enne lauleluse osa, nüüd on ta iselugu üffi ning aina taudfuga ja näomuutusega muusika mängu saatufel. Noverre on ta põhjendaja 18. aastajajal. Gluck, Beethoven, Cherubini, Rubinstein, Tschaiowski, Rimski = Korsjatow jm. on talle muusikat loonud.

Ballina on sadamalinna Tirimaal 6000 in. Glaw tehastöö.

Ballinaswe on Jiri linn 5000 in. Galway osas Suur-i jõel.

Ballon eht pallun on kerge ümmargune õõnes teha, mängida, tõusda, lennata.

Ballotement eht ballotmang ballide abil hääli andma, kas walla- või linna-ametnikkude walimisel. Gessd on seda tegema balloteerima s. o. walgeid kuulifid poolt ja mustafid wasdu andma.

Walme on palju läidaw alp-tee Walise ja Chamouni maastundade wahel, 6000 jalga kõrgel, Prantsuse poolt Schweizi saada.

Balmoral on Inglise kuninglik loss eht kivil Schotimaal Dec-i jõe kaldal, kus Inglise walitsejad suwitsewad.

Balfall Heath (ü.: belwheh-hiidh) Inglise linn Worcester-shires Birminghami ligi, 25,000 in.

Balsam on iseäraline taunis puumahl

ja sest saadud pagsem waigune ollus, mida terwisd parandada ja hääd lõhna teha tarwitatakse. Teda saadakse balsamipuuist, mis Abyssinias ning Arabias kasvab. Ka joogiske tõhu terwisets pandakse teda.

Balsamin on taimeõug balsami maiguga.

Balta on Vene kreislinn Podolia gu-bermangus umbes 40,000 in., kes kauplemisets ja käsitööts elawad. Linn on Röödima jõe kaldal.

Baltia eht Baltimaa on kolm gubermangu Läänemere kaldal, need on Gessdi-, Liimi- ja Kuramaa. Baltimaa põhja pool Gessdimaal ja Põhja-Liimimaal elawad eesblasjed, ja lõuna pool Liimimaal nagu Kuramaal asuwad lätlasjed. Nende seas on mitu sada aastat jaksfasi, kes pool osa mõisnilud maal, kaupmehed ja käsitöötsjed wäitfel arwul ka linnades. Saksfalsjed on 1200 aastda ümber siia tulnud ja päriselanikkudest maapinna ära wõinud. Saksfalsjed nimetawad siin endid baltfalsdets, nad on eesblasdest ja lätfalsdest fuurt osa segatud, kuid Sagfa keelt kõnelema jäänud. Mõned juudid ja wenelafjed elawad ka siin, wähem on muid, nagu poolafaid ja musdlaifi.

Baltimaa oli efiti saksfalsde ordo all. Ruda wiisi maa selle nime on saanud, ei ole teada. Aastdal 1159 on munt Meinhard, tema järele Albert von Apeldern ja mitu teisjd maale tulnud, mille nad aega mõõda enesde alla wõtsiwad. Aastd. 1208 saiwad saksfalsjed Otepää ligi esimejsd korda eesblasdega toftu. Nüüd tuli 16-aastdane sõda, milles nimelt eesblasde kõrge fuurem sõjajülem Lembit langes 1217. Lätfalsjed ja liiwfalsjed oliwad juba enne ruttu alla heidetud. Siis algas eesblasde 600-aastdane orjapõli, mis Gessdimaal 1816, Liimimaal 1819 ära lõppis. Seni tojub maa aega mõõda taunis häädi.

Baltiski, Vene keeli Балти́йский Портъ, Sagfa keeli Baltisch-port, on 40 wersda Tallinnast lääne poole seisew sadamalinna umbes 1000 in. raudtee laudu Tallinnaga, Kalewi linnaga eht Windanifaga ühendadud. Sadam on enamastdi alati lahtri, ei külmeta ka kangel palafel kinni. Elanikud on $\frac{9}{10}$ eesblasjed, selle kätte ka linnawõim on langenud. Käimine on taunis elaw. Tähele on panna, et fuur Gessdi niterdaja meister Adamson säält pä-

rit on, jääb on üles laswanud ja jääb häälel meelel on wiibinud.

Balzac, Honoré de, sünd. $20/5$ 1789 Tours-is, tõusis kuulsa romanitirjanituse Prantuse keele, kes linnaelu ja hingeolu tundis ja kirjeldas. Ta suri $18/8$ 1850 Pariisis.

Bambara on musli Neegri rahvas Afriita Sudanis, Mandingo rahwaga sugulane, elab Segumaal, umbes 2 milj. in.

Bamberg on Saksia linn Bähari Oberfrank-is Regnizi jõe äärel Hof-Mürnbergi raudtee lähel 35,000 in., kes pea kõik satklastad. Linna peapiiskop, tore Rooma kirik keiser Heinrich II-se hauaga, end. Be-neidectni klooster on nüüd kodanikkude hoi-gemaja, ilus raamatukogu, realkool, koo-liõp. seminar, kunstiteaduste kool, tähdjas aiatalitus, sadam jõe Donauga ühes.

Bamberger, Ludwig sünd. $22/7$ 1823, oli esim rahapanga-meis Rotterdamis, sai 1871 Saksa riigipäewa liikmeks, edendas riigi rahatalitust ja majandust wabal põh-jal enamasti Bismarki wasta.

Bambul on maa Senegambias Afri-ka Galeme jõe ülemal pool kalbal, um-bes 1 milj. neegerelanikkudega, rikas rauas ja kullas.

Bambus, mõnikord pambus, on pilli-roog, mis kes maatera palju kasvab, hääbi winge, saab 8—10 silda kõrget, sünnib majasid, sõjanõusid jm. walmis-dada; noori taimi sööda, seemneid ka; Hiinas ja Põhja-Amerikas tehakse tald paberid, kübaraid, leppisid, kornisid, pins-lid. Hiinas pruugitakse teda peksdagi.

Bamian on tähdjas ülekäit Hindutu-kehi mäed Ašias, 2587 mtr. kõrge, ainus läidaw tee Kabulist Turlistanisse. Drus on waremed ja kujukused, mis endises Buddha usu walitusesid märku annawad.

Ban ehk banus on Ungari ehk Magh-ari mõimumeesde nimi, kes banati üle wa-litsewad ja sõdasid pidada mõiswad; nüüd ei ole neid enam, kuid nimi on Kroatia ja Slawonia asewalitsejale saanud. Endised banatid olivad Temes, Torontal ja Krassó, päälinn oli Temesvár.

Banan, kannab ka piisangi, musa ja paradisi-wiigi nime, on lastu musaceede tõuust, kasvab soojades maades, isearanis hääbi Indias mitmes sugus, annab 133 torda enam wõlga ühel pinnal kui nisu; wili on gurgi nagu, maidseb mapushapu

ja kannab teda mõni puu 200 naela. Molut-fidel ja Philippinidel saab neid ka kane-pid ja tärklis. Abessinias, Põhja-Afrikas, Uues-Süd-Wales-es kasvab ta hääbi.

Banbury on Inglise linn Oxfordshi-res, tehastööd rohkesti 15 000 in.

Banco, mõnikord pantu, oli kord raha, mis täies hinnas ei seisnud. Ka mujal maades tuleb, isearanis riigi pantroti pu-hul, seda raha ette.

Bancroft, George (ü. dishordsh bän-krowh), sünd. $3/9$ 1800, oli tähdjas aja-loo-kirjutaja P.-Amerikas, suri 1890.

Banda-saared on India oteanil 10 wäitesid saart Moluttidde ja Sunda saarte wahel, 44 rtkm., 2000 inimesid; rikkad mustatähklitesid.

Bandellhand on Bandela rahwa maa Kes-Indias Delhani põhja pool, 31,135 rtkm. $1/2$ milj. in. on toduude esitute ja $2 1/2$ Inglise all.

Bandoska on jõhwelepill Böömimaal.

Bandichermassing oli enne iseseisew riit Borneo saare lõunas, Borito jõe ää-res, kuid 1847 sai ta Hollandi alla; linn B.; maal on ehk 5000 in.

Baner, Johan, Roodsi gindral 30. aas-dases sõjas, sünd. Stokholmi ligi, läks 1630 Gustaw Adolfiga sõtta, oli Breitenfeldi lahingus parema tiwa käegija, ajas 1634 gind-ral Albringeri Baierist, sai sõja-ülemaks ja pääsdis rootslasde asja Wittstocki juu-res 1636 ning Chemnitz juures 1639 mõidu läbi keiserlikkude üle, suri $20/4$ 1641 Halberstadtis.

Baniff on grahwiriit Schoti-maal 1669 rtkm. 65,000 in. Päälinn B. Deyeroni jõe suus 15,000 in. Inglise schottlastad.

Bangalor, India Briti maakunna Maissuri päälinn, Kat. ja Gw. missiooni asu; linnas 200,000 in.

Bange, Valerien de (ü. waleriäng dö bangh), on Prantuse sõjawäe ingener, kes lasgenõusid 1880 ümber wäga pa-randas.

Bangka on Sunda saartesid üks, mis Sumatrasid lõuna-ida pool seisab, 12,681 rtkm., 100,000 in.; rikas tina poolest, mida 5 milj. naela aastas saab; päälinn Muntol.

Bangkot („õlipuu-linn“) on Siami ku-ningriigi päälinn Ašias, seisab Menami jõe suul, hüütakse „Sda-Benedig,“ ena-masdi ujuratesid bambuse-roo palkidesid, um-

hes 1 milj. in., tallest $\frac{1}{3}$ hiinlasi; linnas palju pagodisid sirgete tornidega, Taga-India laubanduse leigpait. Riisi, suhgurt, pipart, nahgu, teatpuud, sesamit, tooresid siidi, kuiwi talu weetakse palju wälja, kuna shirtingit, kalewit, puuwilla laupa sisse tuna lastakse. Claw laewakäik ja laubandus maailmaga.

Bangor on P.-Amerika sadama linn Maine toosduses 25,000 in., suur puu-kauplus. — Teine selle nimega linn on Englise Walesis 2000 in.

Bangweolo on sisemises Lõune-Afrikas Kaseembe riigis olem järm, mis Livingstone 1868 üles leidis; temast woolab Kongo pähharu Quapula wälja.

Banim John, warjunimega O'Hara, 1800—1842, tubli kirja- ja jutumees Siri keeles, andis osawaid kirjeldusi ja ajaloo seletusi oma Siri rahwa elust.

Banjalka, sõbrilinn ja kindlus Bosnia Wrbas-e jõe ääres; soojad hallitad; Roma muinasasjad; 15,000 inimesed.

Banjanid on sisemaa kaupmehed India.

Banjo on neegrite mänguriist guitarri sarnase kujuga, pila kaelaga ja alamal odjal olewa trummiga.

Bant on raha-talituse asutus, millesd sõna all „pant“ pikemalt räägime.

Bantier on mees, kel pant on ja kes iga sugu raha asju diendab, nagu raha wahetab, wõlgu annab, rahapaberid diendab, intresside maksu arendab, arwed raha ja wõlgu sisse nõuab, mõni lord ka pandi pääle annab jne.

Bantrott ehk pantrott on iga mees, kes oma maksmise kohuseid ei jõua enam täita; sõna tuleb Italia keelest, kus ta esiti „banco rotto“ s. o. „muriud pant“ tõlas. Kui seda kaupmehele juhtub, on tal rasge säälsamal kohal uuesdi äri teha; ta läheb enamasti teise kohda. Kui wale-wiisil b-i tehakse s. o. üteldakse, et maksda ei wõi, kuid jõudu on, siis võib sellele rasge nõudlus tulla.

Bantsland on P.-Amerika kaugemal põhjas pia igawese lumega kaetud saar, Melville saarelt weel kaugemale põhja poole; 1819 nägi teda Barry ja 1850 Mac Clure.

Bantingi-diät hüütakse ühde termeks tehkestegemise taba, mis Harvey wälja mõtles ja Banting pruutis: Inimene tarwi-

tab tai-liha, kala, kuivatatud leiba, puu-wilja, joob theed, punawiina, sherry ja madeira pääwas topsi, wõtab wähe leiba ja jahutoitu.

Bantri-bay on Sirimaal Corti grahv-wirugi merelagd.

Bantu rahwas on Lõune- ja Kesk-Afrikas; nendesse arwatakse kaffrid, beischuanid ja Bunda rahwad, kelle keeled sugulased on

Bapaume (ü. bapoom), Prantsuse kindlus Pas de Calais-e mere kaldal, 4000 in.

Baphia on puu nimi; see puu kaswab Hispanias Sierra Leone rannas, annab laua- ja wärwitöö tarwis materjali. Kuwa puud hüütakse cambal.

Baptistid (Greeka keeli „risidijad“) on risdiusufelts, kes lasde risdimisid põlgawad ja ülsnes täiskaswanud inimesi risdiwad neid üle pää wette lastes. Usupuhasdamise aegade ümberisidijatega ei ole neil midagi tegemist, ei ka menonitidega, waid nad on waljud püha kirja järelkäijad. Nende esimene kogudus on 1618 Inglismaal meelde tuletatud, ja 1689 anti neile usu koguduse õigus. Neid on kaks osa: ühed on particular-b. ja teised gindral-baptistid. Particularid on Inglismaal, gindral-b-id enam Ameerikas. Particularides on wäikesdesse osadesse jagatud, kes üts kõmemini kui teine usgu peab ja nimelt Calvinist usul wiisil ettemääramisid (praedestinationi) usuwad; neist usub üts jagu, et laupäew on õige pühapäew, pühitseb seda ja hüüab end jabatlast. Alla-lasgjad on need, kes õiget risdimisid aina sügawa wee sisse minemisega õigeks piawad. Prysselianid nõuawad, et inimene piab abieluse asdumata jääma. Wabamad jekdid on uuendatud b-id, kes endid ka „Kristuse jüngrid“ hüüawad; neist on üts osa b-idesid ja prysselianidesid, kes end lihdjalt „kristlased“ nimetawad, kuid pääasjad risdiusust ära laidawad; nii ütlewad nad, et pühapäewade pühitsemine, Jumala kolmainus, kuradi ja pörgu asi tõsi ei ole ja ka risdimine ja abielu mitte õige ei ole pidada, kuid kõigil koguduse liikmetel on luba jutlust ütelda. Wõiks arwata, et säärane uig palju jüngrid ei leia, kuid b-id on wäga wirgad oma õpetust laotama. Küüd ei ole nad enam wäga theologia ehk jumalateaduse wassdajed.

Onden on jaksasde seas Sagsamaal baptis-
tismujs ehl nende õpetujs laotanud. Cesd-
lasde seas on C. N. Jakobsoni wend Ed.
Jakobson palju seda õpetujs wälja laotanud
ja Cesdi keeles kirjajid ilmutanud.

Bär ehg **Baer**, Karl Ernst v., on $\frac{6}{2}$
1792 Püibe mõijas Cesdimaal sündinud,
oli 1819-ss looduseteaduse professor Königs-
bergis, 1834 jaandi akademikus Peterbu-
ris, suri $\frac{17}{11}$ 1876 Tartus. Tema on
hulga kirjajid Ladina ja Sagsa keeles loo-
duseteaduses kirjutanud, nõnda inimese-tea-
dusejd 1824, münadesjd ja inimesejugusjd
1827, kaladesjd ja ujupõitesjd 1825, elajate
tekkimisesjd 1828 ja 1837, wäitsemad kirja-
tööd ja ta enese elulugu.

Baraba ehl Barabingi wainu Asia We-
nemaal Ob-i ja Jrtõischi wahel üksnes
fewadel haljas, muidu tulu ja soolajid liiwa
täis. Tatari jugu kelijad kaswatavad loo-
masid jään wainul.

Barafid on laudades ehitadud ulualu-
sed sõjameesdele wõi haigetele.

Baranya on Ungari komitat-maa Drau
ja Donau wahel.

Baratinski ehl Burjatõinski, Jewgenij
Adamowitsch, oli Wene luulja, enne ohwit-
ser, sünd. 1800 Tambowi gubermangus,
oli Bulchhini järelläija, kes luuldeb „Eda“,
„Ball“, „Mukslase naene“ wälja andis;
suri $\frac{29}{6}$ 1844 Neopelis.

Barbados, Wäikesde Antillide seas üks
jaar, 430 rklm. suur, umbes 200,000 in;
aasdasjd 1824 Inglise all; enamasdi ko-
rallitalju, mis aega mööda inimesed mul-
laga on katnud; lage, põhja-ida pool kuni
335 mtr. kõrge; Jamaica järel tähdjam
Briti jaar, kus suhgur kaswab, mida siit
20 milj. rubla eesjd wälja weetasje. Pää-
linn Bridgetown.

Barbar hüüdsiwad greeklased ja la-
dinlased iga wäljamaalt inimesjd, kes ena-
masdi harimata oli. Müüd on selle jä-
rel iga toore meelega inimesjd nii hakatud
hüüdma.

Barbara, püha naene, felt 240 ehl 306
weretunnistajana Nikomedias „Bithynia-
maal“ oma isa läe läbi pää maha löödnud.
Isa löödnud pääle selle koha wälk maha.
Müüd peetasje teda suurüüsiwäe kaitsejaks
wainuks.

Barbari, Jacopo de, Italia waawaja,
kes 1472—1515 Venedigus, Nürnbergis,

Brüsselis elas ja selle waawasid weel
praegu näha.

Barbarossa („punahabe“) hüüti Sagsa
Keiser Friedrich I. 1152—90, siis weel
üks mereröwöl, kes 1515 ja edasi terwe
Wahemere üle walitses ja hispanlasedgi
wõitis, kuid neisjd pärasjd 1518 surmati,
ning weel selle wend kandis seda nime, kes
tristlasi wõitis ja wõimumehena 1546
Konstantinopolis suri.

Barbaroux, Charles Jean (ü. scharl
shang barbaruu, oli 1792 Brantuse kon-
wendi liige, kuid et ta Robespierre ja
Marat wasta oli, hukati ta girondistinina
1794 $\frac{25}{7}$ ära.

Barbasiro, Hispania linn Huesca wõi-
temaal Aragonias 10,000 in., piiskopi ase.

Barberini, Italia esitute (würsbide)
fugu, tallest üks Urbani VIII-da nime all
paawstiks tõusis 1623. Sai ossa 1738.

Barbès, Armand, ind. $\frac{18}{9}$ 1810
Pointe à Pitre linnas Guadeloupe saarel,
mõisdeti $\frac{12}{5}$ 1839 mäsjutõhjajana surma,
armu pärasjd anti talle eluajane wangi-
põli, sai 1848 lahdi, oli konstituante fogu
liige, kuid mõisdeti $\frac{15}{5}$ 1848 jälle eluajaks
wangi. Napoleon III. lasgis ta 1854
lahdi, ta suri Belgias $\frac{26}{6}$ 1870 Haagis.

Barl hüüatse tergemat sorti merelaew.

Barla on lõuna-Rubias jõgi, mis Pu-
nasesse merde langeb, 520 klm. pikk.

Barla on kõrge lagedil Põhja-Afrikas
suure Syrte ja Egiptuse wahel Libya kõr-
beni. Türgi wilajetiks tehdi ta 1879, u.
350,000 in., kes beduinid ja kes hallita-rik-
tal tarjamaal elajaid kaswatavad. Wanu
waremeid on palju. Kyrenei wana linna
järel on maa nime saanud. Müüdne pää-
linn on Bengasi.

Barlarol on laewameesde laul.

Barlaks on sõjalaewa kõige suurem
loodsit.

Barling, Esjeri grahwiriigi linn
20 000 in. Inglisemaal.

Bar-lochba („tähe-poeg“), Simon, oli
juutide juhjd wiimases roomlasde wasda
panemises Keiser Hadriani ajal 132—135
p. Kr., lasgis end Jerusalemas tuningats
teha, wõitis 50 linna, kuid jäi Julius
Severuse wasdu alla, piirati Bethesis üm-
ber ja suri augustil 135 p. Kr.

Barlaam ja Joiaphat on kesg aja
waimulik roman prints Jofaphati pööra-
misesjd India Buddha usu ringlundaesjd.

Bar le Duc (ü. barlöödüt) Prantsuse Maas-i departemangu linn 20,000 in.

Barletta on sadamalinna Italia Bari-provintsis Adria mere kaldal, 35 000 in. Soola saamise kohd. Linnas tetser Hera-kleios-e kuju.

Barmafidid on Barmati järelsugu, selle liitmed Abbasidi khalifide all kõrgeid ametid pidasivad. Nende isa oli arsh ja preester Barmat Chorasaniist.

Barmbek on Hamburgi alem 25 000 in. Nädrameelelisde maja on jäl kuulus.

Barmen, on Sagsa linn Düsseldorfis kreis, 105,000 in. terwe kreisis ja linnas; tehased on jäl suured ja elavad, milles lõnga nuppufid, siidi, waipasid, masinaid walmisdadakse. Linnas on gymnasium, realkool ja realgymnasium ning hulk muid koolisid. Tähele panna on Rheini missiooniselts, kes siit palju kirjasiid ilmutab.

Barnabas, Gesdi Piiblis Barnabas, oli lewit Kyprosest, Pauluse seltslane, päraist Kyproses missioonar. Kiri, mis tema nimel on wälja antud, ei ole tema oma.

Barnabitid, Barnabase järel nii hüütud, olivad 1530 Mailondis asutatud loorherrat ja talitawad haigeid, tegiwad jutlusi, aga kõrgemaid kiriku ametid ei wõtnud nad wasda. Veel praegu on neid Austrias ja Italias.

Barnaul on Siberi Wene linn Tomski lähedusel 20,000 in. Altai mägesdiku ülem tōw juhatus on siin. Ka peetatse mäetōw akademiad ülewal. Rigidal on palju kulla ja hōbeda kaewandusi.

Barnabe Pierre Joseph Marie, sūd. ²²/₁₀ 1761 Grenobles, läts mässumehets, oli 1789 pahema poole juhō Jakobini klubis, pūūdis põgenewa kuninga kinni, kuid et ta selle eesō seisīs, et kuningas elama jäägu, raiuti ta enese pää ²⁰/₁₁ 1793 guillotini all odsasō ära.

Barnay, Ludwig, tähdjas näitleja, sūd. ¹⁹/₂ 1842 Pest-is, asōdus 1860 näitela-wale, oli 1868 tojanäitleja Weimaris, 1875 Hamburgis ja 1888 saandi Berlinis oma teatri juhataja.

Barnett, John, inglane sūd. 1802 Bedfordis sūd. 1890, ümber loi laulusid ja lauleldusi.

Barnim, kahe Sagsa kreisi ja ühe politiamehe nimi.

Barnsley, Inglise York-i grahwiriigi

tehaselinn 30,000 in. Siidi, lõuendit, paberit.

Barnum, Phineas Taylor, üks kõige suurematesd imasjade näitajatesd. Põhja-Amerikas 1810—1900. Sai esiti Jenni Lind-i läbi rikkaks, oli pärasd karisglane.

Baroda, India Briti Gaitowari kaitsekoosdus, president Bombay-s. Maal on ²/₂ milj. in.; päälinnas B-s 120,000.

Barograph on ise-kirjutaw barometer.

Barometer (sōna sōnalt „rasguse-mōōtja“) tulets öieti „sooja-“ eht „külma-mōōtja,“ mōnitorid ka „ilmalaas“ nimetada; ta on a. 1643 Torricelli poolest leitud ja on 76 cm. pikk pūūdis peetaw klaas-torutene, ülevalt kinni, elawa hōbedaga täidetud; all ots on lahti ja kōib elawa hōbedaga täidetud lahise riisda sisse (riisda-b.) wōi üles painutatud (tōōb-b.). Merepiinal peab teigmine õhusuru 760 mm. kõrgesd elawa hōbeda sambasō O⁰ järel tasakaalu, ja nii kõrgel hoitab end siis jäl elawa hōbeda ülem peegel b-is, üle alama õhuringi juru wāheneb geometrise ria järele, kui kõrgus üle merepinna arithmetises tōuseb, ja sedamōōda langeb elaw hōbe b-is, nii et ta 5500 m. juures kõigesd weel pool nii kõrgel, 52,000 m. juures kõigesd weel 1 mm. kõrgel seisab. Selle pääle toetab end b-i tarwitamine kõrguse mōōtjaks. B-i seis wāngub aga ka õhuringi loomu olemise järel: jaheda ja kuumaja põhjatuule läbi hakkab ta tõusma, niisge ja sooja lõuna-lāāne-tuule läbi langema, selle läbi on b. ka meteorologine riisō, mille ilma-tuulutused ilma üheajase õhusisu-, tuule- ja niisguse-olude tähelepanemata wāhe tähendawad. Aneroid-b. on õhuta metallteha, mille wāga õhutesed weniwad seinad wāheldawa õhusuru all nōbrad painutused saawad. Wiimsed mōōjuwad tōōb-riisda läbi näitajasō, mis nagu redelil māngib.

Baron, sagedasdi parun kirjutatud, olla mõne seletusd mōōda teig-Ladina sōnasō baro „paremline“, teisde järele Kelti sōnasō bar „prie“ tellinud, juba endises Sagsa ja Prantsuse-maal madalamate paremlasde kõrgem liik, mis grahw ja von-i wāhel seisab (waata „aristokratia“). Barones on baroni tütar, baroninna baroni proua, baronia terwe seisus. Seisō sōnasō on küll Inglise baronet tõusnud. Meie rahwal on nendega palju tegemisō olnud.

Barosma ehk bucco-wõsa on diosmeede lilled, mille lehed terwisj annawad.

Barothermometer on thermometer soojamõõtja ja rasguse-mõõtja ühes koos.

Baratsch on sadamalinna Indo = Briti Bombay prefidiumi all, 40,000 in.

Barotje on Lõune = Aafrika maatlund Sambesi jõe ülemal pool, Basuto rahwa eluvait.

Bargzifimeto, linn Venezuelas Lõuna-Amerikas, juba 1522 a. põhjendatud, 30,000 in.

Barr, linn Elsass-es 6000 in.

Barra on neegri-riit Gambia jõe suus Aafrikas 200,000 in. Mandinka ja Dscholofi rahwajd, neegrid, kes kulda ja elewantid-luud müüwad.

Barra saared, Hebridide lõuna-poolsemad, 90 rtklm. 2500 in.; pääsaare nimi on la B.

Barras, Paul Jean Nicolas, ind. ^{30/6} 1755 Fos-Emphour, oli ohwitser Indias, heitis 1789 mässumeheks, sai 1792 conventi saadikult, oli wäes, kui Robespierre 1794 langes, tõusis ta aasda pärast conventi esimeheks ja oli tuninglasde wasda, tõusis koguni mässumeesde ülemaks gindroliks ja mõttis pärastde keiser Napoleoni enesele abiks ja toimetaks talle Itaalias ülema võimu, kuid Napoleon sai wägewalts ja lükkas Barra ametist. B. läis Brüsseli ja elas pärast Marseilles, Roma, Montpellieres politsei ülewaatuise all, suri ^{20/1} 1829 Pariisi ligi, oli kõrge andega, kuid kombeta.

Barrel suur wedeliktu ja terade mõõt 150—200 naela.

Barrikadid on wantritesd, waatidesd, majariisbadesd ruttu tehud tee kinnipane-mise aiad uulitsatel.

Barros, Joas de, Portugalia ajaloo kirjutaja, elas 1496 — 1570, oli gubernier ja arammatikamees la.

Barrow on Sirimaa laewakäidaw jõgi 191 klm. pikk.

Barrow (barro) Inglise Lancashire tehafelinn 50,000 in.

Barrow ots on Alaska põhja pool kap, peeti enne kõige põhjapoolsemats Amerika ninoks.

Barrow merekitsus Amerika põhjas Lancaster ja Melville lääru wahel; 1819 estiti Barry läbi sõidetud.

Bars, Ungari maa-osa siin pool Do-

naud 2672 rtklm., 150,000 in.; mägine ja metallrikas, la wiljatas. Päälinn Aran-yos-Maroth.

Bar sur Aube ja Bar sur Seine, tats wäitesd Prantsuse linna (ütle: sür oob ja sür sseen).

Barth, Heinrich, ind. ^{16/2} 1821 Hamburgis, studeeris Berlinis, sai suureks reisi-meheks, läis Põhja-Afrikas, Egiptusesd, Syriasd, Wäite = Afsiasd 1845—47, siis Tripolis, Nirsutis, Agawesd Tsad = järwe laudu Kano, Soloto ja Say, Libthato ja Dalla laudu Timbuktü linnani, kus 8 kuud elas, ja jäält tagasi 1849—55, uuris Adamawa, Bagirmi ja Wadali maad, leidis Gaudi ja Amd-Allahi riigid üles. Saglamaal sai ta, kui tagasi tuli, geogra-fia profesoriks Berlinis ja kirjutas hulga waimutaid reisiraamatuid; suri ^{25/11} 1865.

Barthelemy-Saint-Hilaire, Jules (ü. shül bartelemii-sängtiläär), Prantsuse õpet-lane ja riigimees, ind. ^{19/8} 1805 Parisis, õppis jääl, sai 1839 atademia liitmetks, oli konstituantes parajuse poole hoidew, wiidi 1851 Napoleoni III. wõimul Mozasse, ei wandunud mitte Napoleoni alla ja pani profesori ameti maha, sai aga 1876 senatoriks ja oli 1880—81 wälisde asjade minister. Kirjutas palju Weda, Buddha, Muhameti ja India üle.

Bartholomäus, Cesdi testamendis Bar-tolomeus, apostel Kristuse 12 jüngri hul-gas, olla risdiusgu Indias s. o. lõune-Arabias ja Armenias wälja laotanud ja on wiimisel maal surma nülitud.

Bartholomäuse-öö ehg Pariisi were-pulm hüätatse hulga hugenottide mahanot-timine ^{24/8} 1572 Bartholomäuse päewal. Pea kõit parandatud usu poole hoidjad tapeti ära (waata „Ajalugu“).

Bartoli, Taddeo di, elas 1362—1422, Italia waawaja, selle kõige tähdjam tuje: Püha neitsi elu, praegu Palazzo publico-s Sienas.

Bartolommeo, Fra, elas 1475—1517 Florenzis, oli kuulus waawaja ja tegi tuumataid tujesid, nii nimelt: Püha Katarina kihlus, Maria kuulutis, ülesidusmine ja risbilt mõtmine (Florenzis), püha pere-kund (Roma), Maria taewaminek (Nea-polis).

Bartolus elas 1314—1357 Itaalias, andis Roma õiguse täiel näol esimeisd

torda wälja, weel praegu ülikoolides õpetada.

Bartich on Oderi jõe pahemapoolne haru 165 km. pikk.

Baruch, Eesdi Piiblis Baruk ehk Paaruk („õnnistatud“), oli prohwet Jesaia sõber ja seltslane, sellele see oma ilmutused fulge ütles, läts Jerusalema rikkumise järel 586 a. e. Kr. Jeremiaga Egiptusesse, kui enne oli Nebukadnetsari wangis olnud. Apokriifa raamatute seas on tema nimel üks raamat, mis tema nime kannab, kuid see raamat on 500 aastat pärast kirjutatud.

Barwani on Ees-Indias olemas Inglise maajuriit Marbada jõe äärel 3527 rikk. 6000 Hindu elaniku Bhil-iugu. Eritul wanast mõimutsuust on Rana nimel. Maal kasvab suhgurt, puuwilla nisu, maisi palju.

Bary, Greeka keele „rasge“, sellest on mõetud baryton ehk bariton, ta Eesdi keeles pariton kirjutatud, öieti „rasge = häälane“, digemini „täishäälane“, kes ülewalt eist lüni a ja g-ni suures oktaavis ulatab. Barytonon tähendab sõna, millel rõhk viimises osas.

Bary ehk baryum on walge taotaw metall, ohydeeritud ja happega ühendatud rasge spait, jõeheappega kui witherit eite tulew, omalaal 4,0, atomilaal 136,8; teeb 1 atomi hapnikuga wärwita b.-oxydi, 2 atomi hapnikuga wärwita b.-superoxydi. See tekitab paraja tuumendusega b.-oxydids õhus, langeb tergesdi barytisje ja hapnikusse, on sünnis mesinil-superoxydi tekitada nagu ta hapnikku. B-ist sünnib hull teisi ollu, b.-hydroxyd, barythydrat, siis jõeapuu baryt, weewlihapu baryt, baryt-walge jne.

Barycentrine arm: Rotationi-leha volumen (sifukaal) ja pind leitakse, kui roteeriwa lageduse suurus ehk roteeriwa liini pikkus teega kaswatatakse, mis selle elemendi rasguse täpp teeb.

Basalt on tumeda karwaga päält näha ühesugune wäga tihge lõwa winsge kiwi, mis suuremalt osalt wäljatiwist, leitiwist ehg nephelitiwined angitiga ja magnetrauaga ehg titanrauaga ja mitme seguga on. Tumedat teraga b. hüütakse dolerit, peenitese teraga anamesit. Basalt leidub sambana, pyramidina, tahwolina, terana, näitab eramupustid, mäehelaid ja tahwli-pinda heide-ti-

wina tertiär-, diluvial- ja alluvial-ajajär-gust. Teda tarwitatakse tanaamate teha, wesgi-kiwa, pinna-plattistid ja mõidustõõsid sünnitada, wedelust kõrgahjudes tekitada, klaasi walada, kuid ta on sünnis ta põllurammuks.

Basaltjaspis ta portselanjaspis on süte põlemisel mõi basalti wäljakeitel saanud pool klaasiks läinud sawi ehk mergel.

Basaltporphyhr on basalt, millesd suur osa mineralistid on wälja lahgunud.

Bajan, Eesdi Piiblis Paasan, oli kõrge tasane maa põhja pool Palästina Gileadi mäe ligi, wäga wiljakas, iseäranis hääd nisu kasvab saäl. Määdne nimi En-Nutra. Endised linnad olivad Astarot, Karnaim ja Edrei. Anti Israeli lasde sisse rändamisel Manasse suguharule.

Bajchibojulid (Türgi keeli „segapääd“) on Türgi eratorrane wägi, wäga perud inimehed, lahingus õige wilejad. Iseäranis wiimises Türgi sõjas olivad nad nii hullud, et Türgi walitsus mitu korda nende sõjariisda, mis oda, mõõk, ora ja pisdulid on, ära wõttis.

Bajch-ladun Türgi keeli „ülem naene“ tähendab sultani naise naisd, kellel täis naese õigus.

Bajchlit, Eesdi keeles tihdi paslik, hommilu-maa müis ümber pää.

Based on rahwas P.-Ida Afritas Abes-siniasd põhja poole Barka jõeni elamas. Mis tõugu nad on, ei tea kindlasdi, wiis on nad Barea naabri-rahwaga sugulased, ta nagu ja tegumood on ühde wiisi, enam neegrite kaju. Nad on hästi kaswanud, sirged, rahulised ja tajased. Ise hütiwad nad endid Kunäma, Muhamebi usgu naabrid hütiwad neid paganateks. Nende usul ei ole mingit orjuse, nad usuwad aga esiwanemate waimu. Iga küla on ise wanema all; orjastid ega pärispõlwe ei tunta. Nad on tublid põllumehed. Kurja teewad harwa; kes teise tapab, mingu ise maalt wälja, ja kui tagasi tuleb, magab trahwi.

Bajchklirid („mesitoojad“) on Wene alune rahwas Permi, Samara, Orenburgi, Wjatka ja Ufa gubermangudes ja Urali mägesdiku lõuna pool, Tatari tüwist Sun-niti usgu, müist kõhadel müist kolijad, ligi milj. hinge — Eesdi-Sooma rahwaga kangelst sugulased, elamad jahist, hobu-kaswatustesd ja mesipuuude pidamisesd.

Basjedow, Johann Bernh., ind. ¹¹/₉ 1723 Hamburgis, sai 1753 kooliõpetajaks riitli-akademies Sorb-s, 1761 Altona gymnasiumis, asbus, Russeau „Emili“ läbi waimusdabud, kaswatus uueandajaks, asutas Dessau-s eeskujukooli, asbus 1776 taqasi, kui üks kõige kuulsamatest kaswatajatest, suri ²⁵/₇ 1700 Magdeburgis.

Basel, mõnel kohal Baasel, on Helwe-tia kahefordne kanton põhjaläänes 457 rtklm. 140,000 in., kellest 40,000 Kat. usgu, ilus mäe-maa, wiljatas pind, ühel pool Rheini jõega puutudes, maal palju wilja-, üibu- ja heina-kaswu, elaw töös-dus, iseäranis siibi ludu. Sellesama ni-mega päälinnas 70,000 in. pea kõik Kal-wini usgu, on ilus linn Rheini kallastel; elaw kauplemine, ilus Münstri kirik, raa-tulogu, muuseum tõsdawad linna tähtsust. Suured missoni-seldsid juhiwad wagade meeled sinna poole; need seldid annawad palju kirjastid wälja ja saadawad misio-näriksid paganate maadele. — Ajalooft on nimetada, et B. 374 esiti nimetadi. Umbes 1000 aasda ümber oliwad siin Kat. piiskopid wägewad, kuid ka aasda-tel 1431—1448 oli siin suur koncil, ja juust jelle ajal 1444 oli Prantsuse trooni-pärija 40,000 mehega linna piiramas, ei julgenud esiti 1300 schweizlaste wasda minna, kuid ²⁶/₈ jõudis ta neid ometi kõik tappa. Paawst Pius II. käsgis 1460 siin ülikooli asutada, mis ka sündis. A. 1650 ümber tegi end linn ja maa Austria alt wabaks ja on seda seni ajani, kui ka sagedasdi kasjuti teda uuesdi alla heita. Preisi ja B-i wahel tehdi 1848 le-ping. Seni ajani on linn wabameelsel põhjal. — Tähele on panna, et Kalvini usu põhjus pääasjaliselt Baselis pandi. See sündis Deolampadiuse läbi 1534.

Basford on Ingliste tehaselinn Notting-hami grahwiriigis, 15,000 in.

Basilan on kõige suurem Sulu saar, 1283 rtklm., 1000 in.

Basilides oli Alexandrini gnostikus — Hadriani ajal 125 p. Kr., arwas, et igal päewal on ise-waim, kes ülewalt alla wal-guid andma tuleb.

Jumal olla enesest 7 täielist aioni s. o. kõrget olewust ehk geniad: waim (nous), sõna (logos), ettenägemus, tarkus, wõim, rahu, õigus, sünnitanud ja nendega ühes täie ogdoase (kaheksa) teinud, mis kõigele

madalamale olewusde reale eesmärgiks on. Alamate olewusde seas on archon (looja), ja wõimuhing ilmus ees odjas ja kannab ka Abrasax-i nime, ja see teha 365 hinge aasda lohda. Ka nädali ja kuu jaoks oliwad oma hinged.

Basilika (Greeka keeli „tuninglit“) hüüti enne tuninga elutuba, pärast hoonet, mis õiguse mõisda ja kauba toimetada tarwitadi. Esimese säärase hoone ehitas Cäto 185 e. Kr. Pärast on Protestandi kirikud selle järel ehitadud. Ta on sammasde ridadega tehitud wikerqune muna nägu hoone.

Basilikad hüüti seaduseraamatut, mis Byzantini keiser Basilius Maceo (suri 886) algas ja tema poeg Leo Philoso-phus lõpetas. See oli üks esimesed seaduseraamatust ja oli täielisem jär. luku Justiniani omast.

Basilisk on leguanide seas suur sisalik, 60 cm. pikk, wagane loom kaswab Dö-ne-Amerikas. — Muinasjutune b. on talle tehaga kolme odjase maduabaga, kroon pääs, häwitawa pilguga olnud.

Basilius Suur ind. 329 Keisareas Kap-padokias, waliti presbütiks, sai 370 pisto-piks, seadles kiriku torda ja muntade olu. Idamaa kiriku mungad ja nunned elawad alles praegu tema eeskirjade järel.

Basilius Valentinus oli alchimist ja elas 15. aasadajal benedicti mungana Erfurtis, leidis mitu kemilist ühendust üles, iseäranis antimoni, ja tekitas quali-tatibi analüse, kirjutas hulga teadustest.

Basised ehk based (Greeka keeli „põhju-sed“) on hapniku ja wesiiniku sisesed ühis-dused, mis hapetega soolastid sünnitawad, sagedasdi alkalisesdi maidsewad ja punast latmuspaberit siniseks teewad. Hapniku b. on hydroxydid ja hydroxydulid metalli-des, sulfo-b. hydro-sulfürid (kaliumhydro-xyd, kaliumhydro-sulfür). Organised b. on lämmsidustused ja on hoiu poolest ammo-niaki sarnased. Siia tulewad alkaloidid arwata.

Bassti rahwas on enne prantslasi ja hispanlasi nüüdsel Pyrenei poolsaarel elanud ning on neid nüüd Prantsuse poolal umbes 150,000 ja Hispania poolal Pyre-nei mäe 850,000 hinge oma keelega ja kombega olemas. Uuemad sõnumid üt-lewad, et neid Hispania poolal kõigest 350,000 hinge olla, kas see arw õige, on rasge ütelda. Döune-Amerikas on neid Uruguai

wabadriigis ka umbes 100,000. Oma keelt nimetavad nad ise Euscalbunac ja maad Euscaleria. Nad on wana rahwas, ja ühed ütlevad, et nad Ugri-Soomesugu kaugele sattunud ois on. Wiimne on küll kõige õigem ütetus, sest keel annab selle põhjuse. Iseäranis õpetlane prints Lucien Bonaparte, kes nende keelt mõistis ja uuris, arwab seda kindlaks. Selle järele on nad siis ka Eesdi rahwaga kaugele sugulased. Nad on wahwad, rahulised, töölad, iseäranis põllutöötegijad, targad, röömsad, auusad, mõõraste wadnu mõtjad, armastawad priidust, on osawad meremehed, naisi peawad auus, isamaad peawad lörgete, on uhked oma keele üle, igapidi Soome rahwa sarnased.

Alaluo järele on nad juba 3. aastasajal p. Kr. tutwaks saanud. Esiotsa täitsiwad nad terwet Iberi neeme, ja sellesid kannawad nad veel iberlaste nime. Hispania kuningatele on nad sagedasdi abits olnud ja on neilt palju tähtsaid mehi võrsunud. Nad ei ole dieti kunagi end alla heita lasnud, ja ühelt jaolt mägedes ei ole täna päewani mahu saadud. Et nad sõja- ja mereteenistuses tublid oliwad, saiwad nad suuri eesõigusi, mis aga Prantsuse pool täitsa ja Hispania pool suurelt osalt on kaotisi läinud. Kuid seda on nad hoidnud, et pea küll paremlase-seisuses on. Nad hoitawad Don Carlos-e poole.

Baski kirjandus algas luuletega a. 1545. Nad on rikkad rahwaluulete poolest. Rahelised mureded on kirjakeel sündinud. Bilbao linnas algas 1853 nädali-leht ilmuma. Monterola põhjendas San Sebastiani linnas teise lehe Euscal Erria. Guipuzcoa ja Iztueta kirjutasiwad grammatikat. Chaho, Fabre ja Alizquibel andsiwad sõnaraamatuid wälja.

Basra ehk Basora on Türgi linn Asia Bagdadi vilajetis Shatt el Arabi kaldal, 45,000 in. Ta on kaubalinn Indias Persia ja Konstantinopoli wahel, suurbus häädi. Aurulaewad käiwad säält Euphratil ja Tigrisel. Hobuseid kaubeldakse rohkesti.

Bas, Eesdi keeles ka pass, Italia keeles mõetud sõna, mis „madal“ tähendab ning laulus ja mängus palju kõige madalama hääle lohda tarwitatakse. Laulus meesde häälele, kuid ka naeste kwartetis on ta nii hüüud.

Basjai ehk Bassä oli wana Greeka

Artadia ilus org kuulsa templiga Apollo auuks, Iteinoiselt Peloponnesi sõja ajal ehitatud.

Bassano, Italia linn 10,000 in. Vicerza mõitemaal kuulsa siidi-tehasega.

Bassein on sadamalinn Briti Virmas, 90,000 in., on suur riisi wäljawidamise kohd.

Basselui, Olivier (ü. oliwjee buksläng) oli tähtjas Prantsuse rahwaluulja 15. aastasajal. Ta laulud on aga kadunud.

Basseterre on Prantsuse Lääne-India saare Guadeloupe päälinn 10,000 in.

Bassett sarw oli enne sügawama klaneti nimi.

Bassi, Matteo, elas Urbino Italiais ja asutas Kapuzini ordo, selle vicarius ta surmani 1552 Benedigus oli.

Bassiu ehk „wõi-puu“ kasvab u. 30 sugus kõige paremini Ida-Indias ning annab küünla-raswa nagu wõid; ta died on magusad ja söikawad süüa. Puu annab elanikkudele toitu, kuid ka tarwispuud ja söögi õli.

Bassigny on maakund Prantsuse Ille-Marne osas. Päälinn Langres. Maal ja küll 100,000 in.

Basso continuo Italia sõna bassi käimiseid tawa dominantel ja säält (wiitendalt asdmelt) põhjushäälele.

Bassowitil on sedasama, mis kontrabass (waata).

Bast „toor“ Sagja keeli sõna, millest Eesdi „passdel“ on tekkinud, mis Sagja keeli „Bastel“ on.

Bastani org Prantsuse Pyrenei mägedes supellohaga Barèges.

Bastia põhja pool Corsica saare linn 20,000 in.

Bastian, Adolf, sünd. ²⁶/₁₄ jaanikuul 1826 Bremenis, reisis 1851 laewatohtorina Australiasse, pärast oli ta Amerikas, mis ta läbi reisis, siis läts Aiasse, siis Mesopotamia, Syria, Palästina, Siberi, Birma läbi, oli Afrikas, reisis jälle Amerikas, kirjutas hulga õpetlisi reisiraamatuid, sai Berlinis professoriks, suri selles ametis 1905.

Bastille oli kuulus wangitiwil Parisis, kuhu fiske walitsus iga tahes wõis waduhakkajaid heita lettre de cachet nimmesde kirjajedelite läbi. Ta häwitati ¹⁴/₇ 1789 ära.

Vastogue on Belgia Luxemburi linn, 4000 in.

Vasuto rahwas on neegrid Betšuaani sugusd Eüne-Afrikas Oranje jõe kallastel. Rahwasd on u. 150,000 hinge 25 000 ruutversdal, tuli 40 aasda wõitluse järel 1868 inglasde alla. Nende maa on mägine, rahwas aga poolest haritud. Sojusde kaswatus ja põllutöö on sääl torra pürafsd. Riisu kaswab hāsdi. Kuud rahwas osgab ka lāsi- ja nāpu-tööd.

Bataillon ehg pataljon on sõnasd batter „lööma“ sündinud. Iseärans tarwitadse sõna siis, kui wāgi walmis on sõjale, kuid ka wāe jagamiseks.

Batalha, Portugalia Estremadura maakunna linn, 4000 in. Dominicani klooster 1385 põhjendatud.

Bataues, Philippini saarte põhjapoolsem osa, 330 rtkm., 10,000 in.

Batat on kartulite tõug, mis igal maal ekwatori all hāsdi kaswab ja ta mureda tuuma pürafsd palju jöödatse.

Batavid oli muisdne Germani sugu rahwas, kes Rheiini ja Waali jõgede wahel elas ja romlasi palju aitas Augustinusest saandi. Neil oli häid ratsalasi, tegiwad end aga 69 a. p. Kr. Roma alt lahji, kuid sunniti 2 aasda pürafsd jälle alla. Nad julasiwad 5. aasdasajal frankidega ühde. Nad hüüdsiwad oma maad Batavia, mis nimi Batavia wabadriigile anti nüüdses Hollandis 1725–1805, mil Hollandi kuningriik asemele tuli.

Batavia linn, millele Batavia wabadriigi nimi anti, põhjendadi Hollandi laewnikkude läbi Java saarel 1619, on nüüd suur linn ligi 25,000 inimesega, milles kōit Hollandi walitsuse lesppaigad ja gind-kalguberneri asuwad, on wāga tulusal paigal, mis kaubandus tähdsal järjel ning iseärans lohwi, thee, riisi, suhgru töö suur on. Kliima on lahjulit, parem uues linnas, mis 6 klm. maa seespool on. Cesdi wõidlane Saal on sääl laua tööl.

Bath, Inglise linn Somerset-i maakunnas Avoni jõel, 70,000 in., wirt tehasid pait, linnas asub Protestantide pisikop; enne supelpait, soojad hallikad. — Teine selle nimega linn on Maine loosduses B.-Amerikas 10,000 in.

Batha on Eise-Afrika Wadai jõgi, mis Darfuri kõrgmaalt tekkib ja Tsad-i ligi

Jittri järwe langes, on üksnes wihma ajal rohge weega.

Bathometer „sügawuse-mõõtja“ hüütakse riista, mille abil mere sügawusi mõimait on mõõta, on peenite tugew nõõr, rasge kuul odjas, mis wette lastakse. Kuul langes ära, kui põhja puutunud, ja lepp karbiga toob alt põhja proowi ligi üles.

Bath-orde on Inglise auumärk, mida nüüdgi antakse, Henry IV-da põhjendatud juba 1399; ta nimi tähendab „supelring“, ja teda antakse tähdsjatele meestele mõteldawa suplemise järele.

Bathory oli kuulus Siebenburgil 11. aasdas. Sagja tüwisd wõimusugu, selle tutawam liige Stephan B. oli; teda waliti 1571 Poola kuningaks, walitses 1586-ni, Sigismund 1586-ist 1613 ni jesuitide waimus. Ungari grahw Nadasdy proua, sünd. grahwi-tütar B., lasgis 650 noort neidu ära tappa, et oma ilu nende weres supeldes hoida; ta mõisdeti selle eesd wangitorni, kus 1614 suri.

Bathseba, Cesdi Piiblis Patseba, oli Hethiti mehe Uria naene. Dawid eht Taawet himusdas naisd saada, lasgis Uria sõjas surma leida, misjärel B. tema naeseks sai ning Salomoni sünnitas.

Bathurst (ü. bādhōršt) linn Australias Uues South Wales-es Sinisde mägede ligi Maguarie jõel 10,000 in. — Teine linn B. on Afrika Senegambias Mary saarel Gambia juus ta 10,000 in. — Nimi B. on tulnud nii hüütud Inglise kuulsas paremlasde sugusd, kes 1684 kuni 1805 Inglisemaal asus.

Bathybios on winsge tarde nagu lima mere põhjas, üteldakse muinasajal eluawaldaw ollus olnud olewat, on lubja iwadesd, mis pisielutate lehad olla. Nende elemine on aga kahdlane.

Bathylles oli Greeka kujurainja Karia-maa Magnesia linnasd pärit, elas 550 a. e. Kr., walmisdas Apollo auujärje Amytku-s.

Bathyllos Alexandrias, wabaks lastud mees, oli osaw näomoondaja ja sai Roma pantomimila põhjendajaks.

Batist on kõige peenem iseäraliseid linnasd saadud lõuend, mis Prantsuse Flandris tehakse.

Battly (ü. betli) on Inglise linn York-i maakunnas 30,000 in., kes willatanda töösduf hariwad.

Batrachium on lonna paisduje haigus teele all.

Batrachomyomachia on „hiirte ja lonnade sõda“ walesdi Homeros-e omaks üteldud, Ilias-e pikkelaul 5-dast aasda-ja-ja 5d e. Kr.

Batichau on Wäitesde Moluttide saat 2164 rtklm. 12,000 in. Hollandi kaitse all.

Batta rahwas ajub Sumatra saarel, arwatalse 200,000 hinge olewat, on weel praegu ijeseisew.

Battenberg wäite linn Preisi Wiesbadeni ligi, 1000 in. Siit on kuulus Wi printside sugu nime saanud. (Waata Alexander W.)

Batterie, Gessdi teeles patarei, kütide osa sõjawäes, kuid kindlusdes ka mehelaitsew rinnawari.

Batthyány on wana Ungari sugu, kes juba 884 Arpadi ajal elanud ja 1603 riigi-grahwide seisusesse tõssetud. Kuulsamad liikmed: 1. efit Karol 1697—1772 wõitja sõjamees; 2. grahw Kasimir 1807 kuni 1854 osaw wasdamees riigiwõimule ja wolitogu liige, põgenes Türgimaale ja jäält Pariisi, kus suri; 3. grahw Ludwig. 1809 — ⁵/₁₀ 1849 oli Ungari ministerriumi esimees 1848, wõeti Windischgrätzil läbi kinni, mõisteti poomise surma, kuid lasdi maha.

Batuecas on 2 sügawat lättesaamata orgu Hispania Salamanca wõitemaal.

Batu-saared („kiwi“ s.) on Hollandi all Sumatra dhdu-ranna lähedal 1117 rtklm. 3000 in.

Batum on Wene all maakund Transkaukasias, 1882 Kutais-i guberm. järele Russda mere lõuna kalbal 7230 rtkmsd. 100,000 in. Päälinn B. 1878-ni Türgi all, nüüd Wene oma 10,000 in.

Baturin Wene alewit Tschernigowi gub. 4000 in. Wäite - Wenemaa endine atamanide linn.

Bandisfin, Sagja paremlasde sugu, selle üks liige grahw Wolf aitas Chatsperi ümber panna, suri 1878, teine grahw Otto oli sõjamees, suri 1865.

Baumann koobas on Harzi mäel Braunschweigi Blankenburgi kreisis, 7 osa, 280 m. pikk tikkeliwi täis.

Baumann, sünd. Birro Gessdi lauljanna, kes 1905 wäga mõnussadi „Loomise“ oratoriumi ette kandis.

Baur, Jrd. Chrst. sünd. ²¹/₆ 1792 Stuttgarti ligi Tübingis jumalateaduse professoriks ja alusdas wabameelse erakonna püha kirja mõistmises, suri ²/₁₂ 1860 jääl.

Bauhen, Sachseni maakund 2470 rtklm. (45 peenisloormat) 400,000 in., sellelajama nim. päälinn B. 20,000 in. elaw tehastöö, kalewi-, sulast- ja riidelaubandus. Linnaas maakohus, gymnasium, realkool, 2 kooliõp.-seminari. Wene wägi wõideti siin Bartlai de Tolti all Napoleoni poolt 20. ja 21. mail 1813.

Baurit, mineral, mis 60% fauemuud, 25% rauaoryd, 3% kieselhape, 12% wett on Avignoni, Kalabria, Islandi, Steyermarki, Kraini laudfuses leida.

Bavaria on Ladina keeli Bayeri nimi, näitab ka seda taju, mis Münchenis Bayeri auuks kuulsuse tõhda on tehdu, sagedasdi aga ka ölle nimi.

Babius ja Märvius pahad luuljad, kes Horogi ja Vergiliusd laitsiwad, aga ise paremat ei teinud, selle pärast weel nüüd iga paha luulja ning arwusdaja on tujud.

Bayeri ehg Baieri-maa on Lõuna-Sagjamaa suurem põhjapoolne iseseisew kuningriik. Ta on 75 860 kilometr. ehg 1377 ruutpntr. suur, idapool ise- ja lääne pool Pfalzi-osa. Suurem osa on mägine, wäiksem laenete nagu. Alpide kõrgeid harud täiwad lõunas maasid läbi. Schwabi-Baieri mets, nagu jääl mägesid sagedasdi „medsaks“ hüütakse, on kõrgetasandil; ida pool on Böömi ja Bayeri mets, edasi Franki mets, lääne pool Pfalzi ja Hardti mäed.

Jões B-is on Donau jõe wallats arwata. Donau harud on paremal pool Iller, Lech, Isar, Inn u. pahemal Wörnitz, Altmühl, Rab, Regen ja vähemad. Põhjas on Main, Itz, Regnitz, Franki Saale. Nagu näha puuduwad siin Donau ja Rheini jõgi kolk. Järwesid on B-maal rohkesti: Ammer-, Starnberger-, Kochil-, Walchen-, Tegern-, Chiem-, Rönig-järwed — enamasdi mägedes. Kliima on hää ja tawane, all soe, mägedel üksnes tawane. Rahwas teeb rohgesdi põllutööd, saab maisi, nisu, rukkid, otre, kaeru; karja kaswatada karja- ja heina-maad on olemas, ka mõned sood ja rabad. Kiwi- ja pruunisüte saamine on rohge, randa saab ka, siis

weel tahwli-kiwi, graphiiti, savi, palju soola. Õlut pruulitakse rikkasti.

Elanikud on Saggia baierlased üle 6 milj., taswawad üle $2\frac{1}{2}\%$ aastas; $3\frac{1}{7}$ milj. on Kat. ja $1\frac{1}{2}$ milj. Protest. usgu, siis on weel 100,000 juuti, wähem itallasi, prantslasi, ungarlasi. Müncheni konsistoriumi järele on weel 3 teist. Koolid on hääs korras: 3 ülikooli (München, Würzburg, Erlangen), 1 tehniku suur kool, 7 lyceumi, 9 waim. seminari, 33 gymnasiumi, 54 Ladina kooli, 13 kooliõp. seminari, 5 naiskooliõp. sem., 46 präparandkooli, 13 kurtkeelte kooli ja 1 wäga suur kurtide asutus Münchenis, 7331 rahwakooli annawad rohget haridust ühes asjapäilatega igasugu teadmises.

Linnad: München (päälinn), Nürnberg Augsburg, Bayreuth, Regensburg, Passau, Zweibrück, Würzburg, Erlangen, Rempten, Jülich, Hof, Vandschut, Ingolstadt, Bamberg, Schwabach, Aichaffenburg, Ulm, Germersheim jm. Pfalzis Speyer, Neustadt, Ludwigshafen. Wõimukundad on 8: Oberbayern, Niederbayern, Schwaben, Oberpfalz, Mittelfranken, Oberfranken, Unterfranken, siis Rheinpfalz.

Töösdus on wirgem Mittelfrantis. Kaubandus on wäga elaw iseäranis Nürnbergis, Augsburgis (kus kuulus trükmisinate tehas); tehdatse paberid, kangad, masinad, klaasi, püssisid, portselani, taswatabatse tubalat, walmisdadatse muusikariistu, punutatse kornisid. Raudteed käiwad risdi ja põiti pea igasse külasse. Telegrahwid ja telefonid ühendawad kõiki kohde ja juuremaid majasid. Laewakäit on Donaul, Ludwigskanalil, Innil, Mainil, Rheinil elaw. Wälja weetakse: wilja, weisleid, marjawiina, humalaid, õlut, pudulaupa, painikwa.

Põhjuseadus on 1818 jaandi waba konstitutsioonell-monarchine (põhjuseaduseainuwalitjusline). Runingas walitseb üksnes mehesugu esisünni järele. Runingas annab seaduse andmise wõimu seisusde kogule (riiginõuulastele ja saaditutele). Ülem maatõhus on Münchenis, pääle selle weel 5 ülemat kohut Augsburgis, Bambergis, Münchenis, Nürnbergis ja Zweibrückis. Seaduse raamatuts on Bayeri maadigis Code Napoleon-i põhjal. Raha talitus on hää korral umbes 300 milj. marla, mida Satja riigi wiifi lue-

tasse, kuid ka ise walatasse. Sõjawägi on rahu ajal 54,180 meesd 2257 ohwitseriga, sõja ajal 164,500 meesd. Maa wärwid on sinine ja walge. Kindlused: Ingolstadt, Neu-Ulm ja Germersheim.

Bayeri ajalugu on sagedasdi maailma ajalooaga ühde puutunud. Algus oli keltide ajast. Kelti Bindelicia sugu elas siin. Romlased wõtsiwad maa eneste alla ja hüüdsiwad teda Raetia wõitemaaks. Rahwasde rändamise ajal tungiswad Germani sugu markomanid ja quadid sisse; neid hatati hajubarideks hüüdma — mits, ei tea. Nad oliwad ninameeste (herzogite) Agilolfide all. Ehasfido nimeleid walitsete lats nende üle, teine nuheldi Karl Suurelt 788 selle pärasd, et ta avaridega ühenduses olnud. Mitu korda wahetadi walitjuid. A. 1180 sai pfalzgrahw Otto von Wittelsbach epikute ja kuningate esijats, ja weel nüüd walitseb tema järelsugu B-is. Nüüd lats üks walitseja teise järel, teda meie aga nimetada ega kirjeldada ei taha, sejd et üksnes baierlastele see huwitaw olla wõib. Üksnes nii palju olgu meelde tuletatud, et kurwürsd Maximilian IV Joseph 1. jan. 1806 enesele tuninga nime wõttis. Seni ajani on B. kuningriigiks jäänud ja Saggamaa oludes tähdjas maa olnud. Kun. Ludwig II. oli see, kes 1871 lesq Prantsusemaad nõuu andis, et Preissi kun. Wilhelm Saggia keisriks heitu. See sündis Versailles. Ise aga ei löönud end Ludwig mitte Saggia keisri alla. Tema'p see oli, kes pärasd Saggia suurt heliloojat Wagnert nii tuetas, et see wõis Baireuthis toreda theatri wõiduse nõudmisde järel ehitada. Ludwig uputas end 1886 Starnbergeri järwes ära, sejd et prints Luitpoldile walitjuse wõim anti: Ludwig oli liig palju kulu riigile teinud. Ludwig noorem wend, nõdrameeline, tehdi nime järele kuningaks. Prints Luitpold walitseb weel praegu.

Bayeux (ü. bajöö) Prantsuse osa Calvodos' päälinn 8000 in. Tore kirik. Elanikud on osawad näputöö töölised.

Bayle (ü. beel), Pierre, jnd. ^{18/11} 1647 Carlat-s, sai wabameelselts mõldejats, õpetas Rotterdamis mõttetarkust, furi ^{28/12} 1706.

Bayonne, Prantsuse kindlus alamates Pyreneides Adouri jõe kaldal 25,000 in. Merefadam, laewaehitus, laubandus, liha- ja kalamüütl elaw.

Baza, Hispania linn Granada mõite-
maal 15,000 in. suur kanepi-laubandus.

Bazaine, François Achille (ü. vhrang-
soa atill baseen), Prantsuse marshall jnd.
¹³/₂ 1811, sai sõjateenijaks ja tõusis ruttu,
juba 1864 oli ta marshall. Sagsa-Prant-
suse sõjas oli tal üle 173,000 mehe, tõm-
bas end pärast kaotust väega Mehi linna
sisse ning andis end ²⁷/₁₀ 1870 lõige väega
Sagja wangi. Et satju vähem oli üm-
ber linna kui prantslasi linna sees, anti
talle pärast isamaa ära-andmist õigusega
süüts ja mõisdeti ta surma, kuid lingiti
talle 20 aastane wangipõli. Abitaas pääsdis
teda ¹⁰/₉ 1874 wangipõlwest kavaluse
läbi. Suri 1900 ümber.

Bazar, Ceedi keeli mõnikord pajar,
Persia keeli „turu“ on meil näitemüügi
tähenduse saanud.

Bazardschil, Bulgaria linn Silistria
poolt lõuna ida poole minna, 10,000 in.

Bazzini, Antonio, Italia wiulimän-
gija ja helilooja, jnd. ¹¹/₃ 1818 Brescias,
oli 1873 saandi Milano konservatoriumi
professor. Pääribööd Senaheribbo ja Fran-
cesca da Rimini, awamängud jm.

Bdellometer on riisid, mis taanide ase-
mel tarvitatakse.

Beachy Head (ütl. bitšhi hed), maa-
nina Inglise Sussexi maakonnas, paisde-
torn.

Beaconsfield, Benjamin Disraeli (ü.
bendshemen desriili bitkonsweilid) jnd. ²¹/₁₂
1804, oli Juudi kirjanduse ajaloolase
Jiaaki poeg, sai 1837 Inglise parlamendi
liikmeks, whigide wasdane uuenduse sõber,
1848 torhyde ees, pärast rahaminister ja
1868 ministerpresident, arendas naiskun.
Victoriale 1876 India Keisrinna nime, oli
osaw uuendaja, Wene wasdane, Kyprose
jaare saaja Inglise alla, kõrwal usin kir-
jamees, suri ¹⁹/₄ 1881.

Béarn endine Prantsuse esituloosdus,
oli 1484—1589 sama nimega mõimu-
meesde täes; päälinn Pau.

Beata (õnnis) naesdenimi, b. virgo „õn-
nis neid“ Maarja nimi Lad. teeles.

Beau (boo) Prants. keeli „ilus“ mees-
derahwas, kes riiete uhgusd ajab, b. monde
„kõrge peenile jeltskund,“ b. sexe „ilus
jugu“ naesderahwasdesd üteldud.

Beaucaire (ü. booläär) Prantsuse linn
Gard-i ojas Rhône jõe talbal 10,000 in.

Beaufort (ü. boowhoor) 1. Henry de,

Lancasteri herzogi poeg, tegi risdiisõda
trijblasde hussitide wasda ja oli Orleans'i
neiu surma-mõisdjate seas, 1431 kuningat
Henry VI. kroonimisele wiija. 2 Edmund
B. oli see mees, kelle läbi Prantsusemaa
Inglise walitsuse alt lahti sai; ta pandi
sellep. wangi, kuid langes 1455 Albany
lahingus.

Beauharnais (ü. boarnee), Prantsuse
uhge paremlasde sugu, kellest palju tähd-
said inimesi on wõrjunud, nii grahw
Claude kirjamees, Jannet B. nais-
kirjaniku poeg 19. aasdasaja esimesel poo-
tel, siis Alexandre vicomte jnd. 1760
Martinique jaarel, heitis abielusse Jose-
phinega, kes pärast Napoleon I-se kaasaks
sai, oli Prantsuse sõjawäe ülemana selle
wasda, et paremlased sõjawäesd wälja
tõugati, selle pärast pandi ta ²³/₆ 1794
guillotini all surma. Tema poeg Eugen
oli Italias asetuningas ja sai pärast Leuch-
tenbergi herzogits, kuna tütar Hortensia
Louis Bonaparte, Hollandi kuningas, kaa-
jaks oli.

Beaumarchais, Pierre Augustin Ca-
ron (ü. pier ogustäng karong bomarshee),
jnd. ²⁴/₁ 1732 Parisis, uuritegija poeg,
tõusis tähdjaks Prantsuse näitemängude
kirjutajaks, tallelt maailmatuulsad näitlused
„Sevilla habemeajaja“ ja „Figaro“ ning
mitu muud wõrjusiwad ja kes juurele mäs-
sule teed walmisdas pahu elu külgi näi-
dates. Ta kaotas mäsju ajal lõit oma
wara ja suri waene nagu rott ¹⁹/₅ 1799.

Beaumont (ü. boomong „ilus mägi“),
Prantsuse alewit Ardenni mägedes taunil
lohal, 2000 in.

Beaumont, Gustave de la Bonnière
(ü. gūstaaw dö la bonniäär boomong),
jnd. ¹⁶/₂ 1802 Carthes, sai Prantsuse kir-
jamehets ja wangi-asjade tundjaks, suri
²/₂ 1866 Toursis. Tema poeg Eduard
oli ta kirjamees, suri 1875.

Beaune (ü. boon) Prantsuse asumaa
Cote d' Or-i päälinn 12000 in.; lõige
suurem Burgundi weinide laup.

Beauregard (ü. booregaar) Pierre, jnd.
1818, sai 1861 brigadi-gindraliks P.
Amerika ühisriikide lõuna jaole, mõitis
ühe lahingi, kuid kaotas Shermani ja teis-
de wasda lõit muud lahingud, suri eraelus
1900 ümber.

Beaubais (ü. boowee) Prantsuse Dife
asumaa päälinn 20,000 in. Kat. piiskop

elab siin, ilus kirit. Igal aastal peetate naisde püha nende naesde auuks, kes 1472 siin on burgundlasde wasda sõdinud ja mõtnud.

Beaver Lake (ü. hiimer leet „tobra-järw“) sügaw wefi Briti B.-Amerikas 19 ilm. pill 10 lai.

Bebel, Ferd. Aug. sojaldemokrat, sünd. $22\frac{1}{2}$ 1840 Rõlnis, oli treier Leipzigiis, waliti 1865 Leipzigiis „Eõllisde hariduse seltsi“ esimeheks, 1869 saandi oli ta „rahwa loosduse“ ja pärast „edasi“ nimega lehdede taastõõline, 1867 saandi Põhja-Sagja ta 1871—81 ning 1883 saandi Sagja riigi-päewa liige, mõisdeti $26\frac{1}{2}$ 1872 ühes Diebnecht-iga Leipzigiis isamaa äraandmise pärast 2 aastaks ja $6\frac{1}{7}$ Sagja keisri haawamise pärast 9 kuuls kindlusesse linni, aeti 1881 Leipzigiis wälja, ja 1886 mõisdeti talle Freibergis jälle nühblusd. B. on andega ja mõttega sojaldemokrat, kes oma waateid awaralt kuid pehmelt awaldab. Tema loodab, et sojalistid wõidawad, kuid muud, kes asja üle mõtlewad, näewad ette ära, et sojalistidele ju ta ühde wõi mitut juhdi waja on, kes muud ei saa olema kui — isewalitsejad.

Beberbeck on karjamõis Hofgeismari juures Kasseli ligi põllutõõ toolis ja hobu-laswatamise asutusega.

Bebutow, Wasili Ossipowitsch, esil (würsd), sünd. 1792, täis 1828 Baskewitschi all Türgi sõjas, oli 1835 Armenia gubernier, sai 1847 Transkaukasia walitsuse nõunikogu esimeheks, $1\frac{1}{12}$ 1853 löi ta sõja-ülemana Türgi wäge Abdi pascha all Kadikari ligi, Jariš pascha all $6\frac{1}{8}$ 1854 Rurubere ligi, sai gindraliks, suri Tiflises $22\frac{10}{3}$ 1858.

Becker, Julius, sünd. Manchesteris 1803, tuli kodumaale Sagjamaale tagasi, läks 1845 Wiini, kus mäsufsd ja selle kirjandusesd osa wõttis, mis $23\frac{1}{11}$ 1848 lasti.

Bechstein-i nimega tähdsaid mehi on 18. ja 19. aastajajal Sagjamaal kolm olnud, tats oliwad teadusemehed, loodus-teadlane ja kirjamees, ja kolmas on klaweritegija, kelle pillisid üle ilma osdetakse.

Becker on Sagjamaal 15 õpetlase wõid-lase ja kuulja nimi olnud, kellesd helilooja Victor küll kõige kuulsam oma lauljate marfi pärast. Ka ühe kuulja klaweritegija nimi on nii.

Becket, Thomas, sünd. 1119 Londonis, sai 1157 riigikantsleriks, 1162 Canterbury piiskopiks ja Inglise efiniistriks, seisis kiriku õigusde eesd kun. Henry wasda, ja kuningas lasgis teda $29\frac{1}{12}$ 1170 altari ees surnuts lüüa.

Beckmann 1. Johann, sünd. $4\frac{1}{6}$ 1739 Hoya-s, sai mõttetarkuse ja majanduse professoriks Göttingis ja on tehnologia põhjendajaks saanud; suri $3\frac{1}{2}$ 1811. — 2. Karl oli eesblane, sünd. 1850 Põltsamaa ligi, täis sääl toolis, oli apteeker, studeeris 1875—77 Tartus, sai Wologdas apteegi ametnikuks, täis tihdi kodumaal; oli suur rohuteadlane; suri 1899.

Beckx, Peter, sünd. $8\frac{1}{2}$ 1795 Sichemis Belgjamaal, õppis hoolega ja tõusis wägema Jesuiti-orde gindraliks, suri $4\frac{1}{3}$ 1887 Remas.

Bees on linn Bees-hodrogi maa-osas Ungaris 15,000 in. enamastd slawlased.

Beeskere on Ungari Torontali osamaa päälinn 25,000 in. Usin siidi-tõõ.

Beda venerabilis („aun-wääriline“) sünd. 674 p. Kr. Northumberlandi Munttonis, munk, kes dieti ainja hallika lest oja luo uurimisels kirjutas, põhjendas ta Dianysiose aja-armu, suri $26\frac{1}{5}$ 735.

Bedford, Inglise grahwiriit, 1194 rtklm., wäga tulus põllumaa; päälinn B. laewa-täidawal Dube jõel, 25,000 in.

Bedford, Jean Plantagenet herzog, Inglise kun. Henry IV. kolmas poeg jäi, kui ta wend Brantsufemaal sõdis, kodu walitsema, kuulutas, kui Henry V. wara suri ala-iasse Henry VI-da Brantsufe ja Inglise kuningaks, läks siis ajemepidajaks Brantsufe-maale, wõitis mitu lorda, kuni Jeanne d'Arc wõitulede odja pani; suri $19\frac{1}{9}$ 1435.

Bedlington, Inglise linn Northumberlandi maatummas Blythi ligi, 15,000 in.

Bedjscha, heleda nahaga Keegri-rahwas Punase mere ja Nili jõe wahel; nende liikmed on Bischarini, Schuturieh ja Hadendoa sugud.

Beduinid (Bedawi „tõrbemehed“), Arabia, Syria ja Põhja-Afrika tõrbeie asunikud, kõiit Muhamedi usgu, kolivad ühest kohalt teisse, elawad weisde kaswatusesd, laubasd ja rõõwisd, armasdawad wabadusd, wõõrasde wastuwõtjad, kuid ta kättemaksjad ja kasuhimused ning ebatruud; kannawad haithi nimega üleriit ja bur-nust eht suurt mantelt. Nende esikodu on

Arabia olnud, siit on nad mujale laiali end lootnud, esiti Syria ja Egiptuse, siis Mesopotamia ja Kälbea kõrbesse, viimati üle terve Põhja-Afrika ja Nubia, Sahara ja Sudani. Põhja-Afrika on nende teine pärisloobu. Nendesse sulastivad berberid ja maurid (Moora mehed). Nisalt mõned harud Mesopotamias, Syrias ja Berberias elavad kindlatel lohdadel ning harivad põldu, kõi teised kolivad ümber ja elavad telkides. Nad on Semi sugu inimesed, ja on see ka näojs ja tegumoesd ära tunda. Keha on neil tugew ja soonene, rammus, osaw ja rutuline, wäljapidaw ja karasdadud. Nende leha wärv on tõmmu, leha ise nägus, kui ta lahja, sooni täis, pill on tuline ja lamal, nägu uhge ja lahja, iseloomu poolest, nagu palawa wõõdi inimesed illa, elavad, tapahimused; lättemagui himu ja kiimalus tõuseb jagedasdi toledats ja ei tunne taltju, selle juures oskawad külmalt asja ja mõtet kaaluda, armastawad lapfi, ei larda sõda, odswad ennemini hädasõdu. Ehg Muhamedi usg neile küll lubab mitut naist pidada, elavad nad siisgi ügfi-abelus ühe naesega. Mõnel ainsal kohal Syrias on lahguisufelstifid. Nad on tublid hobuselastawatajad ja osawad radjutajad, armastawad laulda, muinasjutte kõneleada, tantsida, jahdi pidada; nende haridus on wäheene, kuid neil on teraw mõisdu, ärgas waim ja tuline luulewõim. Kindlat kirjeldusd ei saa neisd anda, seisd nad on wäga mitmesd rahwasd kottu sulanud inimesed. Nimi b. ei sünnigi rahwuse lohda, ja neid wõib küll muutunud arablasteks pidada, kes perekunna- ja suguselitule all elavad.

Beecher-Stowe, Harriet (üttele: herjet biitsher stou) oli jud. ¹⁴/₆1812 kirjamehe ja usuteadlase tütrene East-Hamptonis, oli, esiti oma õe tütarlaste-kooli õpetaja ja lüts Stowe-le mehele, kes professor Massachusetti seminaris oli. Raesderahwas kirjutas raamatu „Uncle Toms cabin,“ (s. o. Gesdi keeli: „Dau Tom-i onn“), mis suurt tühinat aratas ja ruttu 25 keelde tõlgiti: Neegrite orjaleu oli see, mis 1852 palju osawõtet haritud jeltstunnas tegi, kui ta ka wõidliselt wäärtuseta oli; ka Gesdi keelde on see kiri tõlgitud. Ta kirjutas veel hulga muid kirjasiid. Ka ta õde Esther ja wend Henry saidwad kuulsatets

kirjanikkudeks, ja nende awaldadud kirjade hull oli luur.

Beecher-lake (ü.: biitsher-leek) on suur maajärv Briti B.-Amerikas; järwesd joogseid wälja Suur Kala-jõgi, mis Põhja-Jäämerde langeb.

Beechey (ü.: biitshi) on wäike saar Amerika põhja meres Wellingtoni kanali juus. Tema pääl on Franklini jäljed leitud, kes 1850 Jää-meres hukka läts.

Beecheworth (ü.: biitshwordh) on Australia Victoria-maa linn Melbourne naabruses ja raudtee ühenduses, 10,000 in., raamatutogu ja muuseum teewad elu, kulla laewamine annab teenisduid.

Beelzebub, wanas testamendis Baalzebub, Gesdi Piiblis Beeltseebub ja Paaltseebub, mõnes kirjas Beeltsebul „kärspe-jumal“ oli Etronis Phoinikia rahwa juures auus. Edeapidi halati juutide seas wõõraid jumalaid kõige kurja juureks pidama ja tehti B. kõigi pahade jumalate pääts; see tesdis luni ewangeliumi ajani, ja weel Kristus ütles: B. ei aja mitte B-i läbi kurja wälja.

Beelzebub hüütakse mõirg-ahwi, tel laina, kauge kõri ja lõwad hääle-paelad, miks ta lõwasdi mõirgada wõib ja ta teine nimi selle pärasd mõirg-pärdil on, hulgub Lõune-Amerika metsades, 65 cm. pikk, musta larmaga; ta liha sünnib süüa, ja nahka tehakse kasutats.

Beemster, linn Hollandis põhja pool maal Bolderil, 10,000 in., ilusate puisteedega; linnas palju juusdu-tegemisid, linna ümber maal rohkesti karjapidamisid endisel nüüd Ruipats tehduid mere põhjal, kus ka wili lohsakasdi kaswad.

Beer 1. Wilhelm, elas Berlinis 1797—1850, oli helilooja Meyerbeeri wend, sai kaupmeheks, kuid wõttis ühes tuntud tähetundja Mädleri kaajas astronomia uurimisesd wirgasdi osa ning andis Marfi ja kuu kaardid wälja. —2. Taco Hajo de B., Hollandi unem juur kirjamees, sünd. ¹⁸/₁₁1838 Maarseveenis, kooliõpetaja, kirjutas hulga Hollandi uudisjuttusiid, awaldas arwusduise ja keeleteaduse kirjasiid, mille ülekirjasiidgi juur hull on, asutas 1887 teadlise ajakirja Nederlandsch Theesneel Verbond. Suba 1879 aasdasd saandi toimetab oma põhjendatud nädalilehde „De Portefeuille“ wälja.

Beerberg „Marjamägi“ on Thüringi

medja kõrgem ladew Sagsamaal, ulatab 3000 jalga pilve poolde. Temašd läib Blauen-Rittchenhauseni raudtee sõneste ehk tunnelis läbi, mis ligi 3 versda pikk.

Beermaun, Gustav, sünd. 1833? Haapsalu ligi, oli 1860 ümber Piilisdweres, siis Põltsamaal 1862 saandi ksh.-kooliõpetaja, kuid Lindanisa Kaarli kiriku 8 aastas walmis ehitas, pärast, kui ksh.-koolimaja ära põles, läks ta Paabale Saaremõisa ligi elama, kuid Tartu Peetri, Narwa Peetri, Jõesuu Eesdi kiriku ehitas. Juba enne oli ta Piilisdweres ning Ambla, siis Tarwasdu kirikud parandanud ja osalt uuesdi ehitanud. Lugemata hulk majasid Põltsamaal, Kurvis ja mujal on tema teinud, on ta siis suurem ehitusmeister eesblaste seas.

Beers, Jan van, Blami luulja ja Blami rahwuslike liitumise eesdwõtja, sünd. 22/2 1821 Antwerpenis ja sai kodulinna At-henqumi professoriks, kirjutas hulga raamatuid, juttusid, luuldeid, leeleõpetusi.

Beerseba, Eesdi Piiblis Beerseba, nüüd Bir-es-Seba, linn Palästina ehk Kanaani-maal, Simeoni suguharule antud; Wanas testamendis tihdi Jsraeli-maa lõuna-poolsemats kohaks hüütud, kus enne ja nüüd 2 hääd laewu. Reisirite ajal oli jäänud pislopi asumas.

Beeslow, Sagja kreisilinn Potsdami ligi, 5000 in.

Beethoven, Ludwig van, 19. aastasaja kõige suurem helilooja, sünd. 16/12 1770 Bonn-is, kurwürsdi loori tenori-laulja poeg, sai isalt, oboisti Pfeifferilt ja organist van Eden-ilt esimesed muusika-õpetused, aratas juba wana oma pääsde-mängu läbi klaveril imeksapanemist ning andis juba poisitesena klaveri-sonatistid wälja, sai 14 aastat wana juba kurwürsdi poja organistiks, saadeti Wieni, kus ta Haydn-i, Schenk-i ning Albrechtsbergeri õpetusd heliloomises maitstis. Seisid ajasid jäi ta Wieni, kuid wähe reisisid ette wõttis, ei kunagi kindlat kohta saanud. Eriti mängis ta Wienis kontsertidel, hiljem jäi ta ifka enam kõigist pidudesd eemale, ja wiimasdel 20 aastal laotas ta lõrwa-luulmise aega mööda, kuni täiesdi lurbits sai. Ta suri 26/3 1827. Igal helialal oli B. suur, läks laugemale kui Haydn ja Mozart ja täiendas heliwõidusd suuresti ning püüdis ka waimulisi aateid helide najal kuuldamaks teha. Tema lnr-da 138 opusd, kuid mitu ka ilma: 9 symp-

honiad, "Vittoria lahing" ballett "Prometheuse loomad", "Egmont", lauleldus "Fidelio", pidumäng "Athena waremed", "Leonore", "Coriolan", "Kuning. Stephan", "Rimepidu", "Maja-õnnisbus", 1 wiulitonzert, 5 klaverile, 1 tripeltonzert, 16 leelequartetti ja quintetti, 1 sextett, 1 septett, 8 klaveritriod, 30 klaveri-sonatit, 10 wiuli- ja 5 cello-sonatit, palju teisenbid, klaveritükkisid, tantsumisid w. 2 misjad, oratorium "Kristus Olimeel", tantatistid, laulusid jm. Need heliwõid on kolme järku jagada: I. wõid Haydni ja Mozarti waimus, II. wõid küpsuses ja oma mõtte järele ja III. täis iseäralduse aeg. Igasd muusika-kapluksesd on neid saada.

Beg on Türgi keeli "isand, herra", ameti nimi, tähendab wõitemaa esd seisjat; beglerbeg "isandate isand."

Beggiatoa on bagteria sugu, mille osad mädanewa wee, mineral-wee wõi merepõhja weewli-ühendused ja tõmbekraawides weewli-wesinitu tekkimisel mädandawad ehk häwitawad. Nad on supelustima minerali-hallitas, weeditse kujud ja mere "surnud" põhi, seisd weewli-wesinit ei lae elu tekkida.

Begna-Glj on Norra jõgi, tekkib Fjelleldi ligi, joogseb Spirill-ja Thriifjordejärwesd läbi, langeb siis Dramme juures Kristiania wäina, 263 km. pikk.

Begonia („wiltu-lehd") on tuntud lillesugu, millel suur hulk osasid on, toodi esiti Lõune-Amerikasd, kuid kaswab ka Jda-Indias, Hiinas, Japanis, Madagaskaris; meie juures hää meelega haritud ehk toim.

Beguinit, ka beghinit, begutid, oliwad tundmata nimega naesde- ja neitsite-logud, les Hollandis ja Sagsamaal wagaks eluts 11. aastasajast tolku heitsiwad ja ilma töotujeta iga sugu hääteguksid üles näitafiwad. Nende eluasemed hüüti „beguina-giad". Kõige suuremal tõttel oliwad nad 13. aastasajal. Nüüd on veel mõned häätegewad logud neisid järel. Ka mehed heitsiwad 13. aastasajal tolku säärasbels ühishbels, kui neil ka nii suurt mõju ei olnud.

Behaim Michail, Sagja luulja, sünd. 27/3 1416 Salzbachis, ameti poolest kangur, sai meisterlauljaks ja kirjutas „Buch von den Wienern" (raamatu wienlasdesd, suri 1475.

Behen: ðli on raswane medelik Jda- ja Lääne-India puu pähklitesd ilma tarma-
haisu ja maiguta, ei lähe hullta, ei saa
waiguseks ega musshaks, on hääts lõh-
naks ja söökses tarwitada.

Beira, Portugali mõitemaa, 22,442
ritlm. $1\frac{1}{2}$ milj. in. ilusad haritud orud
mägised maal annavad hääsi saati; maa
on 5 osas: Aveiro, Bizeu, Coimbra, Guarda,
Castello Branco. Päälinn Coimbra.

Beiram, Persia nimi tasele suurele
liitwale pühale Muhamedi usus. Suur
b. peetakse warsdi pärasd Ramadan-püha
3 päewa, wäite 70 päewa pärasd seda 4
päewa pift.

Beirut, wana Phoiniki Berytos, linn
Syria rannal, terwel paigal, 75,000 in.,
palju kristlasi. Sinnas elab Greeka ja
Maroniti piiskop, Amerika missioon; tähd-
jas lauba- ja sadama-paik išeäranis puu-
willa- ja siidi-tududele; elanikud osawad
kulds- ja hõbe-tude tegijad. Saemu käib üle
4000.

Beiz ja beizima Sagja teeli sõna, tä-
hendab rips ja ripsima.

Bejër (ü. becheer), Hispania Salamanca
mõitemaa linn Rio Frio jõe äärel, 12,000
in.; kuulsad weewli hallitad.

Befes (ü. beeteesh), Ungari osamaa
teine pool Thisza jõe 3558 ritlm, 250 000
in., wiljatas lage põllumaa Rörösi jõe;
Gyula mõimu paik. Linnal on 25,000
in., wirt töösdu, ümber linna palju me-
sindusd.

Bela on 4 Ungari kuningas nimi: üts
walitsej 1061—63, teine (pime) 1131—41
werejanulise naese Helena joodil riisid, kol-
mas 1174—96 Byzantini hariduse soowija,
neljas 1225—70 mõitles paremlasdega,
põgenes mongolite eesd Austriasse, pööras
pea tagasi, mõitles mongolitega ja tössdis
põlütööd.

Belem, 1 Bissaboni alewit, 40,000 in.
end. ifelin Tejo suus. 2. Para ranna
linn Brasiliast, 50,000 in. Amazoni jõe
saadusde wäljawidu kohd laubale, piiskopi
paik.

Belenmittid ehg mürisduskiitlud on ki-
windused endisdesd elajatesd surnud mui-
nasloomade luudesd.

Belfast on Jiri tähtjas laubalinn Ant-
rimi grahwiriigis Lagani jõe suus, 250,000
in. 160 kirikut, Rat. ülitool, Queen college
1849 põhjendatud, suur linase ja willase

riide tudu, rana-walandused, laewaehitused,
3670 iselaewa.

Belfort (ü. belwhor), Prantsuse kindlus
Savorenze jõe 25,000 in. Jura ja Bo-
gesi mägede wahel.

Belgia on kuningriik Europas Põhja-
mere rannal Hollandi, Preisi ja Prantsuse
wahel, 29,457 ritlm, üle 6 milj. in. Rõige
tihema rahwaga riik Europas: 200 hinge
üle ritlm. kohda. Maapind igal pool
tasane, läänes wiljatondem madal tasandil
(polder). Maase jõgi käib maasid läbi; Ar-
denni mägedes on ka raba ja sood ja kõrged
mehsaga paigad. Maas ja Schelde haru-
dega niisutatavad maad hääsi; järwesid ei
ole, 29 kanalit lõitawad läbi maa. Kliima
on pehme, aga niiske. Ille poole on puhas
põllumaa, $4\frac{1}{2}$ aia- ja wiina-maad, $12\frac{1}{2}$
niitu, $15\frac{1}{2}$ metsa. Saadused on wili
(mida rahwale küllalt ei saa), weisid,
mehsaloomad, lalad, uip, turrad; minerali-
desd saadakse rauda ja kwiisija. Minerali-
hallitad on Spaa ja Chaudfontaine lin-
nades.

Elanikud on 2 tüwi: Flami ja Walloni
rahwas, kumbgi on oma keelega. Flam-
lasi on 3 milj. ja wallonisiid $2\frac{1}{2}$ milj.
Nende juurde 50,000 prantslasid ja 40,000
sakslasid. Kumbgi keel walitseb oma kodus,
kuid riigi-keel, mida kohdutes pruugitakse,
1794 saandi on Prantsuse keel. Flamlased
on aga jõudnud juba oma keelt maal maks-
wats teha. Maa usg on läbi ja läbi Kat. oma
(waewalt 20,000 interlasid). Mehelis elab
ülem piiskop, kelle all 5 wähemat piiskopi
(Gent, Brügge, Lüttich, Namür, Tournai).
Uju wabadus walitseb aga täiesdi. Sea-
duse ees on kõik ühesugused. Kooliõpetus
on waga, kuid ei ole veel rahwasd jõud-
nud kõike harida. Maal on 4 ülitooli
(Brüksel, Gent, Lüttich, Löwen), 8 rahwa
ülitooli, 82 riigi lesitooli; hull asjatooli-
sid on hääd, ja akademiad edendawad hääsi
haridusd. Kujuaraimine ja waaramine
seisab kõrgel, 3 muusika ülitooli edendawad
helioõidusd. Ülem töö suuremal hulgal
rahwal on põlluharimine, mis hääsi ebeneb.
Mäetööd kwiisite saada on Lüttich-i, Luxem-
burg-i, Namür-i ja Hennegau madalusdes
149 kaewandusd, saad üle 20 milj. süsi,
kuid rauda saab wähe, sejd et maa seesd
saad odja pool, siis veel weewlit, galmei,
sialina. Elaw töösduis walmisidab linasid
riiet, išeäranis Flandris, damastit Bra-

bant-is, odiseid Brüsselis, Mechelnis, Antwerpis, puuwilla-laupa Gentis, juhurg Antwerpis, lasgnouusid Lüttichis, tõldasid, õli, aurumafinaid, tellistima, õlut. Kaubandus on elam, ja tema edendus on raudteede läbi suur. Raewakäit teeb käimisid Inglise- ja Sagjamaaga hõlpsaks. Raudteesid on 5000 wrsd., laewu 7000 tütki, telegrahwisid 8000 wrsd. Mere-linnad on Antwerpen ja Ostende, maa-kau-balinnad Brüssel, Gent, Brügge, Lüttich, Namür, Courtrai. Põhjusseadus on konstitutionell-monarchine $7/2$ 1831 saandi. Kunin-gas jagab oma wõimu senati ja saadikute majaga. Kõrgem kohus on kassationi-koda Brüsselis; 3 appellhoowi (Brüssel, Gent, Lüttich). Seadus on Code Napo-léon. Raha käit on tulul ja tulul 500 milj. frangi ümber. Rahad, mõõdud, taalud on Prantsuse omadega ühed. Politika jao-tus 9 wõitemaad: Antwerpen, Brabant, Ida- ja Lääne-Flandri, Hennegau, Lüt-tich, Limburg, Luxemburg, Namur. Pää-linn Brüssel. Maa wärwid: punane, kol-lane, must üts teise lõrwal.

Roma wõimu ajal landis Belgia ühes Hollandiga Gallia belgica nime, ja sääl elasiwad Kelti ja Germani suguharud. Suurde osasse tuliwad 5. aasdasajal frant-lased. Mitmel aasdasajal kuttus üts maa-jagu teise järel ühelt wõimult teise, kuni wiimati Burgundi kuningad tõit maa 15. aasdasajal enesde alla saiwad, kuid 1482 juba Habsburgi lätte pärandadi. Keiser Karl V. andis B.-mad 1555 oma pojale Hispania kuningale Philipp II-le. See tatjus usu parandusd teelata, siis tuli mäs, milles põhja poolne osa Hispani-alt lahdi sai; ta piima-lohut püüdis Philipp fisse seada, see tuetas mäsju. Nimwegi rahu-lepingul 1678 sai Prantsusemaa ühe osa B.-sd. Utrechti rahus 1713 langes B. Austriale. Maria Theresia ajal jõudis prints Karl parandusi maksma panna. Joseph II. oli koguni wabameelne, ja ta hoolimatus usu wasdu ajas B. rahwa 1788 mäsjule. Sõjas, mis prantslasde ja aust-rialasde wahel oli, tuli $26/6$ 1794 Fleuruse lahingu läbi Austria wõimule ots. Pariisi rahus $30/5$ 1814 tunnisdadi B. isefiswaks kuningriigis ja korraldadi Londoni lepin-gus $19/6$ 1815. Kui wahel ajal Hollandiga sõda ja muud pahandusd todus oli olnud, sai Koburgi prints Leopold $4/6$ 1831 B.

tuningaks. Inglise ja Prantsuse wägi wõttis Antwerpeni kindluse ära ja pääs-dis B. Hollandi käesd. 1838 lõppis sõda, ja nüüd algas Leopold I. all õige edene-mise aeg. Usu wabadus ja linnade oma-walitsus wiis maa õitsma. Wõitlus waba-meele ja waimuliku wõimu wahel tesdis edasi, kuid ei tatiskanud edu. Prantsuse-maa himu wasda pinda wõtta, tõsseti wäge ja rohgendadi sõjariisdu. Leopold II. sai $10/12$ 1865 walitsema. Waimulitud wõitlusiwad 1870 ja 1876, kuid 1878 sai-wad wabameelsed wõimule; 1880 pidus-dadi 50-aasdasd riigi-seisu jubileumit. 1884 kaotasiwad jälle wabameelsed ja wõit-lewad seni lord wõites lord kaotades paawski julasdega.

Belgrad („walge linn“) on Serbia ku-ningrugi päälinn Save jõe suus, kus see Donausse langeb, 50,000 in., juba kaua tähdjas pail olnud, enne ja nüüd on osa linna kindlus. Ülikool ja 4 gymnasi anna-wad haridusd. Elaw kauplemine Ungariaga ühel ja Türgimaaga teisel pool. Raudtee läib Ungari päälinnasd Budapestisd Wi-landu Türgimaale Salonichi ja Konstan-tinopoli linnadesse. Wenez, Sagja-, Aust-ria-, Prantsuse-, Belgia-, Türgi-, Italia- ja Inglise-maa peawad siin saadituid. Usg on Greeka-Kat. oma, selle 4 kirikui on lin-nas; ta 1 Luteri kiril ja 1 synagog (Juudi tempel). Rahwa raamatukogu on 30,000 köidet. Museum ja rahakogu on õpetlitud. Paremad hooned on ülikool, theater, ku-ninga koda ehg konat, fiseemisde ja wäli-misde asjade ministerium. Ülikooli kõr-wal on teadusde akademia, õpetlasde kogu ja arstide selts. Linn on edenemas.

Belustskij, Wisfariion Grigorjewitsh, fnd. 1811 Penjas, studeeris Moskwas, sai suurets Wene armusdajaks. Tema wai-muritasde armusdusde läbi tuli Gogol, Pushtin ja Vermontow töõde tähdsusel tuttawaks ning Turgenjew ja muud leidfi-wad edendusd. Ta furi 1848 Peterburis.

Belisjar oli Ida-Roma teisri Justiniani sõjaütem, fnd. 505 Illyrias, sõdis 529 wõidurikkalt Chosrose all perslasde wasda, surus 532 Riita mäsju Konstantinopolis maha, tegi 534 vandalite riigile Afritas odsa, wõttis 536 Al-Italia ja Roma, 539 Ravenna, tudsjuti ära, oli jälle pers-lasde wasdas, saadeti 544 ida-gotlasde wasda, ei jõudnud neid wäe puudusel

wõita, lõi 559 bulgarlasi Konstantinopoli ees, pandi wannutuse tahdusel 562 wangi, kuid lasdi pea lahdi, furi ^{13/3} 565.

Belize on 1833-ld saandi Briti all olev Hondurase asundus Kesg-Amerikas Yucatani neeme idakaldal Mexico ja Guatemala naabruses, 19,585 rtkm. 30,000 in., selle hulgas waeuvalt 1500 walget on. Maa on guberneri all, tel nõuutogu kõrwal. Maal on palju metja, kuid orgudes rohgesdi wiljatat põllupinda. Kliima on niisge, aga terwe. Päälinn Belize on rabajel kohal, 10,000 in.

Bell (Andrew), tuntud oma wahedam-wasdasdituse õpetuse lombe läbi (B.-Lancasteri ssystem), ind. a 1753 St. Andrea-sel Schotim., oli Madrases (Ida-Indias) 1789 õpetajaks ja ühes ta toolitajaks asutuses wäeliste waesde-lasde kaswatamisel, kus ta tähendadud õpe-lombet tundma õppis. A. 1795 Inglismaale tagasi tulnud, leidis ta esiti a. 1807 riigi-walitusse juures tuetust oma ssystemile, mis nüüd far-nasele ssystemile, mida queeker Lancaster oli üles seadnud, wasdataalust pidi olema. Kui ta a. 1832 furi, jättis ta oma suure wara, 120,000 naela (ligi ^{1/4} milj. rbl.) mitmele hääle asutusele pärida.

Bella Ital. keeli „ilus“; naesder. nimi. B. linnale Ital. Potenza maatummas, umbes 6000 in.; sääl ümbruses oli 1857 lange maa raputus. — B. kuulus wasetiltja, ind. Florenzis a. 1610, 1664; tema pil-did olivad peenelt, tergelt ja maitserikkalt tehud. — B., Joh. Leop., Ungari heli-looja, ind. 1843 St. Nkol; sai Kremmitzi toorijuhatajaks. Voi tähts. lugusid.

Bellagio ta Bellaggio, (ütle): beladsho, linnale, umbes 4000 in., Ital. Como sama maatummas järwe ääres sääl, kus see lahels haruneb, hulga ilusate suwemõisadega.

Bellalp, mäetaramaa wõõrastemajaga Schweizi Wallise kantonis 2052 m. kõrgel Metshi jääwääljal; põhja-ida pool sellesd on 3012 m. kõrge Bell-wõi Sparrenhorn.

Bellamy Jakob, tähdis Hollandi kuulja, ind. ^{12/24} XI 1757 Blißingenis, andis juba omal ülitoolis olemisel tähdsaid kuuletusi wälja, furi ^{11/23} III 1876.

Bellanger (ü. bellangshee), shalli-tehase omanit Parisis, esimene, kes 19. aasdasaja halatusel idamaa shallisid peaaegu täielikult järel tegi.

Bellarmin, Robert, kuulus jesuitlane,

ind. ^{4/15} X. Monte-Pulcionos, oli 1569 saandi püha kirja teaduse õpetaja Capuas, piiskop ja kardinal, kus ta wõitlused teisde usuliste wasda algas ja Kat. usu dogmasid torraldas. Suri Romas ^{17/29} IX. 1621.

Bellary (ind. Walahari), maatumd Indobriti Madrase esitunnas, lõune pool Mizami riigist, põhja pool Mysorest; üle poolteise milj. in., a. 1800 saandi inglasde päralt. Päälinn uutisama B. Tähdis Briti wäejaam.

Belle-Alliance (ü. bell-alfangis), tarjamõis Belgiamaal Lõune Brabantis, maanteel Brüsselist Charleroi poole. Selle koha järel on lahing nimetatud, mis suwel Prantsuse sõja ajal löödi ^{18/6} 1815 ja mida ta weel Waterloo lahinguts nimetadi.

Bellegarde, mitmele kohade nimi Prantsuse maal. — B. agul Gardi departemangus, 2400 in.; B. linn Doiret ojas, kaupleb sahwraniga, wahaga ja meega.

Bellegarde (ü. bellgard), wanalt alguselt Sawoi luguselts. — Franz v. B., Rizza guberneri oli luba antud, keiserlikku kase pääga kulli oma wapisse wõita ja oli sääl juures grahwiks nimetatud. Austrias olew haru on Peter v. B.'st pärit, kes ta Montbruni marquis (markii) oli, selle järehtulijatest wennafsed Henri ja Frederic mõlemad on kõige kuulsamaks saanud.

Belleisle (ü. bellii), kindlusjega saar Atlandi maailma meres Bretagne lõunearannal; kase teise saarega ühde kottu on tal 11,000 in. Põllu harimine, elajate kaswatamine ning mesilasde pidamine. A. 1572 ehitadud kindluse läbi warjatud sadamalinnale Le Palais (palee) on saare kõige tähsam kohd, 3000 in., kes kala püügisd ja laewa sõidusd endid toidawad.

Bellermann (Johann Joachim), sõna teadlane ja teelte uurija, ind. Erfurtis ^{23/9} 1754. Tema käsiraamat Biibli kirjanduse üle tegi teda kuulsaks, tõi talle Sumala teaduse profesjori nime. A. 1804 sai ta halli kloostris gymnasiumi direktoriks Berlinis. Ta furi ^{25/10} 1842 Berlinis.

Bellerophon, wana Greeka muinasjutus tangelane Korinthoses, kes õnnes üleemeelselt läinud, Pegasose pääl ülesse Olymposse pääle arwas wõiwat lennata, kuid hobune mistas ta maha ja põgenes taewalikkude juurde.

Belletristil Prants. keeli tähendab „ilus kirjandus“, nagu kõit launid lugemised,

laulus, romanid ja muud aegwiitlikud palad on nimetada.

Bellevue (ü. bellewü) s. o. „ilus waade“, veldud launide maanähbusde kohda, ka mere waade. — B. Sagfa kuninga lusblofs Berliini juures, põhja pool elajate aiast, ehitatud 1786—90, B. löbulofs Pariisi juures ja mitmed teised.

Bellej (ü. belle) wäga wana linn Prantsufemaal Ain-osas, luulus oma ajaloolise ümbruse pärast, umbes 4800 in., siidi tebramine, musselini tanga tudumine, naha parkimine ning kauplemine siidi, weini ja wiljaga.

Bellci (ü. bellitschi), jõgi wanas Hyspas, jootseb Wahemerele.

Bellidiastrum Michelli Cass. (Doronicum bellidiastrum L.) lightne tähedorn, alpmägede lill.

Bellingshansen, Fabian Gottlieb von, Wene admiral ja mereföitja, ind. ⁹/₁₇₇₈ Saaremaal, föitis a. 1803 esimest lorda Krusensterniga ümber maailma, föitis ka a. 1819 põhja Jäämeresse, leidis selle sama aasda jõulukuul Traversay saared ning 1820 Peetri saare ja Altsandri-maa. Pärast enese tagasitulekut sai ta Lääne-mere laewawäe ülemaks, a. 1828 abiadmiraaliks ja oli aasdal 1830—1833 Poola mäsju ajal Kuramaa randa lastmas ja sadamaid kinni panemas. Ta suri ¹³/₂ 1855 Kroomlinnas, kus ta sõja-guberner ja sadama ülem komendant oli. A. 1869 seati talle linna mälestuse-samas. Tema teekunna kirjeldus trükiti riigi-walitsuse tulul (Peterb. 1821).

Bellini, Vincenzo, lugu peetud helilooja, ind. ³/₁₁ 1801 Catanias Sicilia saarel. Tema esimene laulunäitus (oper) „Abelson ja Salvina“, tuli 1824 Neapolis näitelawale ning tuli talle selle tõttu soow säälse theatri tarwis operi „Dianca ja Fernando“ komponeerida. Selle järele sai ta a. 1826 kapellmeistriks theater della Scala juures Madridis, kus ta 1827 „Pirati“ ning 1828 „Tundmata“ luuletas. Teised tülid oliwad „Zaire“, „Capuletti ja Montechi“, „Araandja“, „Puritaniid“, „Norma“ ja mitmed muud weel. Ta suri ²⁴/₉ 1835 Pariisi linna juures.

Bellona oli roomlasde sõja-naisjumal; Ladina luuljad arwawad teda muist Marfi üels muist naeseks. Tema ülem tempel

seisis ühes sõjasambaga Marfi-wäljal Rooma linnas.

Bellogi toru on riisb, mille abil ninast werejootu tatisdadakse.

Bell-roof („tella-talju“) on üffit rahn Schotimaa ida-randas Firth of Tay jõe suus luulsa tuletorniga, mis juba 1811 on ehitatud.

Bellunu on Italia wõitemaa, mis ka Venetia hütatje, 3347 rklm. suur 18,000 in. Päälinn B. on Pirve ning Ardo jõgede wahel 6000 in., pistopi ajupait. Ilusal maal kaswab hääd wilja ja tobaraid.

Bellhe, Ungari Baranga osa alemist Donau jõe kalbal 35 küla esipait walitsusega ilusalmaal.

Belmez on Hispania linn Cordova wõitemaal Andalusias Sierra Morena mägedes 8000 in., kes enamasti kiwisüe laewajad.

Belovar on Ungari kuningriigi maakund põhja pool Kroatias, 3476 rkl. (76 rtpn.) 140,000 in., hääd põllutöölisted ja tobara-kaswatajad. Päälinn B. 4000 inimest.

Belper on linn Derby maakunnas Derwent-i jõel Inglisemaal, 10,000 in., kes wirgab puuwilla tebrajad.

Belazar, dieti Belschazzar, on Biibli nimi kuningas Nabonetosele (Nabunahidile), kes wiimane Babiloni kuningas, kes 555—538 e. Kr. walitses ja selle wõimu lõpul see kiri seisis, mis Danieli raamatus on teatadud: Mene mene upharsin, „kaalutud, kaalutud lerge leitud“, mida nüüdgi teeluts üteldakse.

Belt on kahe merelitsuse nimi Balti ja Põhja mere wahel. Suur B. on Seelandi ja Jüneni saarte wahel, 66 klm pikk, 16—30 lai, 16 m. sügaw laewakäigule tardenaw, aga kätidaw. Väike B. on Jüneni ja Jütilandi saarte wahel, 66 klm. pikk, 1 kuni 15 lai, 26 m. sügaw, wähem föidetaw.

Belutichistan on Aasia riit, Irani neeme lõunes Afghaniistani ning Arabia mere wahel, muinasajal Sedrosiats hütud, 276,515 rklm. (5530 rtpn.) 2,400,000 in. Suurem osa maapinda on wiljatu kõrge lagebit, mille piiriks idas Brahui mäed, lõunes ashme wiisi maisels liwapiinats äärels talda weerdes. Wiljakad on üksnes Katscha-Gandawa ja Kelati

tohad. Suuri jõgefid ei olegi. Kliima on kõrgel maal palaw, orgudes niiske ja soe, mägedel ilus ja terwe. Belutshi rahwas on Irani tõugu, idas Brahui inimesed, kõik Muhamedi usgu Sunniti lõhesd. Pääamet on neil tarjataswatus. Nende keel on Persia keelega sugulane, kuna brahuid Tamuli rahwale ligi on. On maatohde, kus elanikud rohkesti tatarlastega palju segatud on. Teisdesd rahwasdesd on hindud, dehwarid, armenlased, juudid nime-tada. Päälinn on Kelat, sultani ehg mir-i asupait. Miri sõna tuulewad muud pää-mehed. Maskati imamil on rannal kriips-maad.

Belvedere Italia keeli, bellevue Prant-
use keeli, pandatse fagedasdi lõsside (tiwi-
late) wõi ka wõõrasdemajade nimels.
Sõna sõnalt ümber panna tähendab see
„ilus waade.“

Bem, Josef, sünd. 1795 Galizias Tar-
nowis, oli 1819 saandi Poola wäe uuen-
daja, sai 1825 lahtri, oli 1831 Poola
gindraliks, läts Pariisi. Okt. 1848 oli ta
Wienis laitsjaks, läts Ungarimaale, kus
Kossuth teda üle Siebenburgi wäeosa pani,
lõi ^{19/12} Austria wäge Deesi ligi, wõttis
Hermannstadi ja Kronstadt, kuid kaotas
Schäßburgi lahingu ^{31/12}1849, läts Un-
garisse tagasi, wõttis lahingusd 9. aug. osa,
mis kadus, ja B. pääsis üle piiri Türgi-
maale, asdus Muhamedi usgu, surus now.
1850 Aleppoos Türgi wäe ülemana Arabia
rahwa mässu kristlaste wasda; suri ^{10/12}
1850.

Ben on Hebreä ja Arabia keeli „poeg“,
ta ibn ja ebn tihdi tarwitadud, pandatse
päris nime taga ja isa nime ette, näit. Ali
ben Hassan „Ali Hassani poeg“, Ibrahim
ben Omar „Ibrahim Omari poeg“, Ba-
ruch ben Jaisch „Baruch Jaischi poeg.“

Benares on Briti India selle nime-
maajao päälinn põhjaläänes. Maa, mis
linna järel läib, on 47,740 rtklm. suur
10 milj. in. Gangesse jõe kallastel. Lin-
nas on 250,000 in. Hindu rahwas, tel
1450 templit ja ja 272 Muhamedi mos-
heed, wana muinasase kõigele Brahmani
tarkusele, iseäranis weel Hindu kolleg sellele
teadmisele; muule uurimisele on tähetorn.
Hindu rahwale on linn püha. Tõõsduse
poolest on linn tähdjas, käl on shalli,
indigo, kuld- ja hõbe-töö, suhgru-tehase
talitus wäga suur: terwe Ajia tohda on

siin kõige suurem kallistiwide kauplemine.
Juba 1778 saandi on kōit Inglise all.

Benczur, Julius, Ungari waawaja,
sünd. ^{28/1}1844 Nyireggháza-s, Püloty õpi-
lane Münchenis, on wõiduse akademia di-
rektor Budapestis: waawas lugu ja sugu-
tujuksid, nägusid 22.

Bender, kreislinn ja kindlus Bene-
Dessarabia gubermangus Dnjesteri jõel,
35,00 in. sai 1812 Bene alla. Egidal
Warnitza külas elas Koodsi kun. Karl XII.
1709—11.

Bender Abbäs, Persia Kirmani wõite-
maa sadama-linn Ormuse merekitsusel,
Maskati imami pärastl tähdja laubandu-
sega, 10,000 in.

Benedetti, Vincent grahw, sünd. ^{29/4}
1817 Bastias Corfical, 1846 konsul Rai-
ros, 1848 Palermoos ja Maltas, 1855
Pariisis ministeriumis, 1861 saabit Turi-
nis, 1864 Berlinis, 1866 Nitolsburgi
rahu ja piiri sobitusi tegi, sai kassu 1870
Emsis kun. Wilhelmile nõudmisd awal-
dada, et keegi Hohenzoller ei pea Hispa-
nia troonile saama; seda nõudmisd pani
tuningas pahaks ja sõda 1870—71 oli
selle tagajärg.

Benedictus („õnnisdadud“) on 15
paawsti nimi, telleds kõige imelikum oli B.
IX., kes poisiteseena paawsti auujärjele sai,
pärast lahdi tehdi, siis jälle ametisse pandi;
ta müüs püha tooli Gregor VI-le ära, jäi
aga füiski ametisse, aeti ära, pandi jälle
aunusse, suri 1054. Kõige tähdjam oli B.
XIV. sünd. 1675 Bologna, oli 1740—
1758, ametis lahge, kanataw selge aruga,
armasdas teadusd ja wõidusd, ise õpetlane
ja teadlane, kui ka waga ja helde.

Benedictus, sünd. 480 Nursias Umb-
riamaal, põhjendas 528 Monte Caspino
mäel Neapoli ligi munga-kloostri ja pani
selles torra matksma, mis benedicti mun-
gad weel praegu peawad ja mille järele
ka muud mungad endid enamasdi hoiawad.
Ta suri ^{21/5}543. Kuuendasd aasdasajasd
hallas Benedictani ordo end wäga rohgen-
dama. Mungad tegiwad misjioni ja tooli
tööd, nende koolid wõrsusiwad Sanet Gal-
lenis, Juldas, Hersfeld, Norvei ja mujal.
Teadusd hariti odje selle ordo kloostri-
tes hoolega. Rahwa hulk hoidis tema
poole, klooster sai rikkaks, lord langes,
selle wasda tõusis Benedictus Aniane-sd
(800), Odo de Clugny (940) jm. üles,

ning teisi ordoisid põhjendadi. 15. aasdasajal oli ordoil üle 15,000 kloostrit, nüüd aga waevalt weel 500. Ordoisid on wõrsunud 24 paawsti, 200 kardinali, 1600 päpiskopi, 4000 pisloppi, 16,000 kirjameesi, 1570 püha. Ordo ei titu auameetitesse ega kuningate ligi.

Benediktow, Wladimir, sünd. 1807, oli Wene sõjamees, siis rahaministeriumi ametnik, kirjutas hulga luuldeid, mis loodust kirjeldasid. Ta suri 14/4 1875.

Benedix, Roderich, sünd. 21/1 1811, Leipzigi, sai 1833 theatri-mängijaks ja juhtis, nii Elberfeldis, Kölnis, Frankfurtis M. ä. ja mujal, kirjutas hulga väga tuumakaid ja ilusaid näitemängusid, nii sai ta selles asjas kõige tähtsamaks. Suri 26/9 1873 Leipzigi.

Beneficium Ladina keeli „häätegu“.

Benevento on Italia mõitemaa Campanias 2168 rtkm. 250,000 in. Päälinn B. Sabato ja Calore jõe ääres 20,000 in. Siin elab Kat. päpiskop, siin on klooster Santa Sofia ja palju ehitusi muinasajast. Siin kohal oli 275 a. e. Kr. roomlasde kuulus mõit Pyrrhose üle Curius Dentatuse all.

Benešy, Theodor, sünd. 28/1 1809 Märteni juures, 1848 Göttingis professor, suri 26/1 1881, väga suur Sanskriti keele tundja, pani ta kõik sõna juured Indogermanni keeltesse üles ja kirjutas keele ajalugu.

Bengali-maa on Inglise all presidendi alune maa-osa Ida-Indias Gangesse ja Brahmaputra kalbal, 405,391 rtkm. 70 milj. in., ilus maa, kelle kõnekeel Sanskriti järel wõsa on ja nende samade tähtedega. Seda keelt kõnelewad 40 milj. in. Sanskriti raamatud on Bengali keelde tõlgitud.

Bengali-merelahd on India mere osa, mis Bengali ranna taudluses leidub, elaw laewade sõidupait.

Bengali tuli on walge mitme karwane keel, mis tõuseb, kui 16 osa salpetert, 6 osa weewlit ja 4 osa antimoni ühde segatakse ja mitme liia läbi segule punane, finine wõi roheline wärv antakse.

Bengasi, muinasajal Berenise, on sadama- ja laubalinn Tripoli rannal, Türgi B. vilajeti päälinn Barla kõrgesdifu äärel väga wiljatal kohal u. 8000 Arabia ja Juudi elanikuga; sääl on waremetes kivil, Franciskani klooster ja kaimalami asukoht.

Sadam on kindel, aga liiwane, nii on kaubandus wähenemas.

Benguela on maakund, mis Afrika läänerannas gindralguberneri all Portugali mõimul maa on, ulatab Councalt kase Negroni umbes 400,000 rtwrsd. Elanikud on neegrid Bunda sugusid ja seisawad päämeesde all. Tõgebesid niisutadud maa on väga wiljatas. Wälja weetakse elewandi luud, panteri-nahgu, waha n. Päälinn San Felipe 5000 in.

Beni jõgi on Lõune-Amerika Bolivia wabad. riigi tähtjas weesoon, langeb 1400 wersda pilt Madeira jõkke. Maakund jõe kallastel on tundmata u. 700,000 rtkm. suur 60,000 in. Trinidad on päälinn 5000 in.

Beni amer on u. 220,000 hinge suur Burtas ja Abessinia põhja pool elaw rahwasugu, kes kolib ja 4 harus on, mida naha karwasid ära unda. Nad on Egiptuse mõimu all.

Benicarlo, sadama- ja laubalinn Hispania idarannal Castellon de Plana raudtee äärel 8000 in., kes tumedat punawiina teewad.

Venicia, endine P.-Amerika Kalifornia loosduse päälinn, nüüd Soluno jõdri pääpait hää sadamaga ja kauba ladubega.

Beni Gasjan Arabia küla lest Egiptuses, kuulsate 12. Manetho kuningaria haudadega 3. aasdatuhanded e. Kr. Need on iseäralised õõnsad kaljud kojaga, mille tugebel harwa leida kuhu on. Tähtjad on ka seintel hieroglyphhide kirjad.

Beni-Mzab ehg Mchay on rahwas Lõune-Algerias 4 oasis asumas. Rahwasid üteldakse 60,000 hinge olewat, kes 8-8 müüridega linnas asuwad, kellesid ühel 16,600 in. Prantsuse kaitse all.

Benin, maakund ja Neegri kuningriik ülemaas Guineas, lääne osas Nigeri jõe harudel ja Dahomey ranna maad sisaldades, sees pool Geranda ja Zoraba riikide ligi, väga wiljatas ja perelas maa, walgete terwisele kahjulik. Sama nimega päälinn 15,000 in. ajab elawat kaup, oli enne orjade kauplemise keskpaik. Praegu sääl aina musbad, europlasi ei ole. Tema naabruses olew mere kohd hüüatakse Benini lahd.

Benincasa Savi on taimesugu Eucurbitacea ehg kõrwitsate karwudesid. Üks osa on walge kõrwits rohu karwaga on Afiasid

pärit, kuid laswab meie aedades wäga häsdi. Afrikas ja Amerikas palju rohuts ja teebuts pruugitud.

Veni Suef on sama nimese koha päälinn Iesg Egiptuses raudtee äärel 7000 in. lauba pait ja riigi puuwilja tebrus. — Wõitemaa B. = S. on 50.430 rtklm., millesd iga 1000 pruutida 150 000 in.

Benjamin „õnne poeg“, Iatobi noorem poeg, kes wäitfema fuguharu Iisraelis põhjendas, kuid see oli oma trolfi ja uhguise pärasd tardedud. Temale antud maa oli Bethlehemašd Jerituni, kuna Jerufalem Judu poole jäi. Kun. Saul on B. fuguharusd ja tegi ta ühel ajal wõimsaks. Riigi jagamisel hoidis Dani ja Juda selbsis ühde ja sai Juda tuumaks.

Benjamin Tudela oli Juda kaupmees 1160—1173 kes reisi Kananimaale tegi ja selle üle huiwitava päewaraamatu kirjutas. Hebreu keel näitab, kuida ta end muudtega segab.

Benjowski, Moriz August grahw fnd. 1741 Werbowas Ungarimaal, heitis poolatate nõuusse, mils Wene wõim ta 1770 Kamtschatkasfe saatis. Siin oli ta nii tubli, et gubernier talle oma tütre naeseks andis, kuid siiski põgenes ta naesega ära ja tuli Prantsusemaale, põhjendas Madagastaril 1774 Foul-Pointi asunduse, hakkas wasda ja langes ²⁵/₅ 1786 lahingus prantslasde wasda.

Benkulid ehg päriselanikkude teeles Banglahulud 1824 on Hollani alusel Sumatra saare osal, mis 25087 rtklm. suur, isedraalne rahwas umbes 150,000 hinge. Et sadam B-i päälinna all wähe kindel ja kliima kahjulik, langeb kauplemine.

Ben marcato „häsdi rõhutud“ on muusikas osa, mis hästi ette tuleb tunda, et üfitud helid ja kohad kuulda.

Bennett, Sir William, fnd. ¹³/₄ 1816 Scheffieldis, oli Mendelsfohniga tutaw, tuli 1836 Leipzigi, kus midmed tema helitööd kuuldawale toodi. ja 1856 sai ta, kui Cambridge ülikool teda muusika professoriks oli nimetanud, phil-harmonia kontsertide juhatajaks Londonis, lōi awamängufid ja ühe kõnelaulu „Samara naene.“ Ta furi ¹/₂ 1875 Londonis.

Bennigsen oli Saksja paremlasde fugu 17. aasdasajasd hulga tähdjate liikmetega, tallefd uuemal ajal Rudolf v. B. fnd. ¹¹/₇

1824. kõige tutawamaks on saanud wabameelse liikmena Saksja riigipäewal

Bennington on B.-Amerika ühisriikide linn Vermontis, 10,000 in., kes palju portfelaani walmistawad.

Benno oli Meisfent X. pistop, fnd. 1010 sai oma waga elu läbi, mil ta mitu kord wangis isbus, kuulutas risti-usgu wendide ja forbide seas, on Mäncheni kaitsepüha, keda paawst Hadrian VI 1528 pühaks tõsdis. Selle wasta kirjutas Luther wõitluskirja „Uue ebajumala ja wana turabi wasda, kes Meisfentid peab tõsde-tama.“

Benjon, Stephen Allen, oli neeger, kes 1855 fd saandi mitu korda neegrite wabadriigi president Afrikas Liberia wabadriigis oli ja seda riiki kõige rohgem ebendas.

Benthamia on orhideede fugu taimeosa, mida teadlane Bentham leidis ja nime-tas. Tema juurde on arwata Neapoli alati haljas wõsu.

Bentheim, maaosa Lääne-Preifis 925 rtklm. 35,000 in. Temasd kannab üks paremlaste fugu Saksjamaal oma nime.

Bentivoglio, Ercole, fnd. 1512, furi 1573, oli üks kõige parematefd Italia pilletulujatefd.

Bentkowski, grahw Wladislaw, fnd. 1817 Warsjavis, oli Preifi suurüht-ohwitser, kuid 1854-fd saandi püüdis ta Poola rahwasd wõõraste wõimu alt lahti teha, oli 1863 mäsajate juhđ sõjawäes, põgenes aga Australiasse ja kadus.

Benton, Thomas fnd. ¹⁴/₂ 1782 Hillsboroughs-is Carolinas Amerikas, sai esiti tähdjaks neegrite kaitsejaks ja tegi, et neil wandemeeşde tohdu ees õigusd osida wõimalik oli, lōi aga pärasd neifd end lahdi ja aitas orjalein Misfouri loosdujes uuesdi jalale panna, mils ta senatisfe waliti; furi 1860 ümber.

Benylwesinik on webel soogaafide sella luetaw süsiwefinil, mis benylidesd wefiniitu enamuse läbi wähendab. Ta on kiwioli osa ja on selle kuumades jaokesdes, teemise täpp 258—262“.

Benzamid tekitab chlorbenzoyli ja ammoniakki kollupanemisel wōi ta benzoe-ätheri pifemal loosfeifil wefise ammoniakiga. Ta on alkoholis, ätheris ja teewas wees tergesdi sulatada.

Benzimid on lämmassiditune toore libe-
mandli-õli muute-saadus, milles õli wähe-
ta on. Teda saadakse weega destilleeritud
õlides ühes benzooiniga kollase waigu moodi
süüts, kusj seda siis puhalt sünnib, on
ta tarwa ja wärwita kristall, mis ei sul-
ta.

Benzin on tooresd petroleumisid süe-
weeollused, mis raswasd lahdi teewad ning
riiete ja linnasde puhastada tarwitatakse.
Ta on wäga tule karedatav.

Benzoe asa duleis on häsdi lõhnaw
wail, mis Siamis, Sumatral, Javal ja
Borneol saadakse, kui benzoe-puusse lõiteid
tehakse ja wälja jookswat balsamit õhus
ja päewa paisdel kuwada lastakse. Rau-
bats tehakse mitme sordi wahel wahet: a.
in lacrymis f. o. b. pisarates tuleb Sia-
misd, on helekollasdesd ehg punakas-kollas-
desd terakesdesd, piimawalge murruga;
mandel-b. f. o. b. amygdaloides on juu-
red tütid kollasdesd kuni punakas-tõmmusd
põhjus-ollused, milles mandli nagu ter-
rad walget tarwa hunitus sees on; iga-
päise b. sees on neid mandlid wähe ja on
paha fort. Soendusel sulab b. ja on tal
selle juures lõhale äritawad aurud, mis
külmalal lõhdadel walgeteks kristalidels
tihenewad; need on benzoe-hape acidum
benzoicum, flores benzoos, mis b-s juba
walmis on puus ja wäga ilusa lõhnaga
mahl on, maidseb teraw hapu, on wees
rasgesdi, alkoholis kergesdi sulatada. Seda
tarwitatakse anilini wärwist ja tubata soos-
tistid teha, riide wärwida ja terwise tuelis.

Benzol pea sedasama, mis benzin, süe-
wee-ollus, tiwisiüetõrwa õlisd sünnitadud,
wärwita, lõhnab ätheristes, wäga lahduw,
omatal 0,89, teeb 80° kuumusel, kargub
0° juures, süttib hõlpsasdi, sulatab kait-
schuti, guttapercha, allaloidisid n. annab
suitsuwa salpetri-happega nitrobenzoli, mis
aniliniks muudetakse. B. on anilini teha,
filmawalge sünnitada, gaasi parandada,
kontide, willa, riiete raswasd puhastada,
wärwita ja kiti tarwitada, masjalate hä-
witada n. Benzolid wärwide teha on ben-
zolid ja toluolid mitmel näol.

Beöthy, Siegmund, Ungari kirjanil
17/2 1819 Komornis, elab sääl, on wiljatas
tundeluulja ja romanide kirjutaja ning
näitlusde looja. — Tema poeg Jfolt (Jholti)
sünd. 4. sep. 1848 on ästhetita professor
Budapesti ülikoolis, kirjutas juttusid, ar-
wusdusi, kirjanduse ajalugu n.

Browlf, Angellschsi kangelase-lugu
luules 8. aastajajad geatide tuninga B-i
tegusid kuulutades. Luule on alghäälitute
sarnasuse sõnadega loodud, mis näitab, et
see omadus õige laialt on tarwitada olnud.
Sagfa teelde pani luulde Simrock 1859.
Grein andis ta 1867 wälja.

Verabra suguharu Rubia raswasd asub
Nili jõel jõel Asuani ligi, Muhamedi us-
gu, wanade egiptlasde sugulased, on 1815
saandi Egiptuse all.

Veranger, Pierre Jean de (ütle: pär-
shang de berangshee), kõige tuttamam Prant-
suse luuldelooja, sünd. 19/8 1780, esiti kirja-
laduja, 1809—21 oli ta ülikooli kirjutus-
tuas tegew, kui Bourbonide wassdane mitu
kord kaebtuse all ja kinni; heinakuu mäis,
millesd B. osa wõttis, oli tal wiimane poliitika
lugu, siis elas ta wagasdi Pashy mõisas,
1852 saandi Pariisis, furi sääl 16/7 1857.
Tema Chansons (laulud) on tuumalad.

Verar, enne Marathā riit Ida-Indias,
sääl furi radsha (esit) ilma lasteta, siis
langes koosdus Indo-Briti alla, 45,859
rtklm. 3 milj. in., wäga ilus maa „India
rohuaed.“ Päälinn Atola.

Verat (Vielagorad), kindel linn Türgi
Janina wilajetis, 15.000 in. Greeka pää-
piskopi ase.

Verann, Moldawi pahema poolne jõe
haru Böömimaal, tõuseb Böömi melsas,
on 170 klm. pikk. Kalbal on B-i linn
6000 in.

Berber ehg El Mescherif, linn Nili
jõe paremal pool, 900 in. Siin on kau-
bateed Egiptuse, Suatini ja Chartumi
poole.

Berbera on kaubalinn Somalimaal
Adeni lääru kalbal Afrikas, nüüd inglasde
all.

Berberia on ranna-koosdused Böhja-
lääne-Afrikas: Marokko, Algeria, Tunis
Tripolis ühes Fezzani- ja Bartaga, ligi
3 milj. rtklm. Elanikud on siin berberla-
sed ehg berberid — pääle türklaste idas
ja europlastde Algerias. Berberite juurde
tulewad arwata kabylid ja schaonid Algerias,
amazirghid ja schulud Marokkos, päris
berberid Tunisis ja Tripolises; nad on
hellestõmmud arablaste, ameti poolt põllu-
pidajad, kolijad wõi bebuinid; nende juur-
de tulewad weel maurid (Moora mehed)
segarahwas Arabia lannusd, kes töösdu-
s ja kaupajad. Neegrid ja juudid on

halwaks peetud, iseäranis Marokkos. Maa kõneldaw keel on Arabia oma. — Muinasajal olivad siin Numidia, Mauretania, Partbago. Muhamedi usg tuli pärast. Barbaretsid ehg mere-röövlid piinasivad maad laua; ning alles Algeria allawõtmine Prantsuse wõimule tegi pahale asjale otja.

Berberin on alkaloid berberitsi- ehg colombo-juuresd; kollas'ed kristallid, mis wees ja alkoholis sulawad; on tšbe ja wõib teda kollasets wõi tõmmuts wärwida tarwitada, on rohi pasanduse, dysenteria jm. wasda.

Berberis, rohi, mis hapukibuwidsa nime kannab, on berberideede sugu, kasvab Europas ja Ašias põhja pool. Punaseid hapukaid marju tehdatse sisse, on kõlbulised nahga partida; loor ja juured wärwivad kollasets. Puu on kõlbuline tarwitada. Kehedel leitaw seen on wiljale roosde-lahjuts. Mitmed sugud on meil ehetaimed. Pääsugu b. vulgaris.

Berbice, Briti Guayana ida-osa, enne hollandlasde all Uue Amsterdami linnaga, millel 6000 in.

Berbir, Bosnia kindlus Banjaluka jõoris, 5000 in.

Berchem, Nicolaes, Hollandi waawaja, sünd. 1620 Harlemis, suri 1683 Amsterdams, tema maa-lused on Italia mailu, kuid mõnused, inimesed ja elajad ühes pääl; ta radeerinud on B.

Berhta on Germani muinasjumala-õpetuses Wodani abilaas, kelle nimesd Bertha, Berta, wana Sagša keeles Perahtha on tõusnud. Teda paluti wanade germanlasde poolest naesde tööd taitsda ja põlde edendada. Ka oli ta wihma saatja pilwenaene ja kuulsate sugude esiema rahwa filmas.

Berhtesgaden on mäginen maatund Salzburgi alpides, mille kõrgem ladew Watzmann 2714 m. kõrg. Ülem kõhd B. on wäga ilusal paigal ja läiwad tuhanded igal aastal teda waatamas, 2000 in. Raudsuses õfitaſe soola ja kiwisoola, ta on siin elewandi luu ja puu nikerdufi.

Berdtšew, linn Wene Kiewi gubermangus, 60,000 in., wäga palju juutisid, suur hobulaat annab linnale teenida.

Berdjanski, sadamalinn Wene Tauria gubermangus, Ašowi mere kaldal, 20,000 in.; elaw on wilja laubandus, iseäranis

nisu on palju; aastd. on tšhdi 10 milj. Abimüüti.

Beresna on Tšhernigowi gub. linn 12 000 in.

Bereſow on Siberi Tobolski gub. linn Obi kaldal, 3000 in. Sää on palju kasuta-kauplusi. Wangisid saadetakse sinna.

Berend, Eduard, oli 1865 ja 1900 wahel Balti Sagša näitluse juhataja Tartus ja Tallinnas.

Bereſina, laewalaidaw jõgi Wene Minski gubermangus madalate soo-kallasdega, 500 wrsd. pikk, madala kanali läbi Dünaga ühes. Kuulus jõgi, et siin Prantsuse wäel 15.—19. nov. 1812 õnnetu ülemine oli.

Berengar de Tours oli scholastikus ehg toolitart 1040 ümber Touris ja Angeris. Ta tahtles, et pühäl laual leib ja wiin lihaks ja werets muutub, sunniti seda tunnisdama, tõmbas end 1080 St. Côme saarel waitusesse ajuma ja suri 1088.

Berenise, dieti Pherenise „wõidutandja,” oli mitme naiskuninga nimi Egiptuses ja Syrias. Kõige tutawam oli Ptolemaios III. Guergetese naene, Kyrene kuninga tütar, kes oma ilusad juutsed Aohrobitele ohwrits wiis. Tema nimi pandi taewa alla, kus ta tähe „B. juuts” taartidel on leida.

Bereg, Ungari maa osa Tšisza kaldal Karpatti mägedes, 3727 rtkm. (68 rtpn.) 160,000 in. Siin on palju alaunti-keetusi. Päälinn Beregšász, 7000 in.

Berengar Italia tähe kuninga nimi: 1. B. I. Friauli herzogi ja Gifela, keiser Ludwig Waga tütre poeg, sai 888 Italia kuningaks, oli aga Ida-Franki kuninga Arnulfi alune, aeti mitu kord ära, krooniti 916 paawst Joan X-dalt keisrits; suri 924 salatapmise läbi. — 2. B. II. Ivrea markgraw Abalberti poeg, sai Bothari surma järel 950 Italia kuningaks, pidas Bothari lesge Abelheidi wangis, kuna keiser Otto I. sündis 952 teda Italia kuningriiki Sagša laenuks pidama. B. mäsfas tihti Otto wasda, sai jälle itla wõimu, kuid 961 tegi Otto teda lahti, sattus 964 wangi, suri 966 Bambergis.

Berg, Fridr. Wilh., Wene gindral, sünd. 16/5 1790, täis esiti kirgside wasdas, oli 1829 ja 30 Türgi sõjas gindral-majorina, 1831 Poolamaal, oli 1843 keiserl. gindralstabi lorterimeister, 1854 gindral-guber-

ner Soomes, kus 1856 grahwils tõsseti; 1861 lubuti ta ära, jesh et soomlased rahul ei olnud ^{31/10}1863 sai ta Poola aseluningaks, kus mäsju suure waljusega maha surus, tõusis now. 1866 wälja-maršjaliks, furi wäga auusdadud ^{18/1}1874 Peterburis. — Gesblasde maal on Sangasde mõis tema päralt olnud, ja sääl asub nüüd üks kõige parem põlluteaduse tundja grahw Berg tema järetulijana.

Bergama on Türgi sadamalinn Asia Mardini wilajetis Bahemere kalda ligi, 6000 in. Muinasajal oli siin Pergamon.

Bergamo, Italia maaosa Lombardias, 2828 rtklm, 400,000 in. Elanikkusid peetatse wähe haritud inimesedeks nimega bergamascod. Päälinn B. 25,000 in.; siidi tehased; piiskopi ase.

Bergamott=õli on wedelil citrus bergamia puusd. B = õunad luetatse kõige paremateks õuna-sortideks.

Bergen, linn ja maatund Norras. Maatunnas on 300,000 in., päälinnas 50,000. Maatund on 39,361 rtklm. suur. Mere kaldal on palju heeringapüüdu. Linna sadam on elaw, laewatäit ligi 30 milj. rbl. Piiskop asub linnas. Põllutöö freis on ka elaw ja tähhjas. Norra rahwas on töös, põllunduses ja talapüügis osaw.

Bergmann Ernst von, fnd. (^{16/12}) ^{4/12} 1836 Ruhjas Liwimaal, oli professor Tartus, 1878 Würzburgis, 1882 Berlinis, wäga kuulus haawa-arst ja lõikaja, käib sagebaski wolitsejaid ja suurt rahwast terwendamas. On rohkesti kirjutanud.

Beriberi synclonus indicus on India paiga haigus, isearanis wihma ajal, teeb ihu liikmed tangeks ja tundmataks, ei surma enamasti.

Bering, Vitus, meresõitja, fnd. 1680 Horzenis Jütlandil, asbus Wene meretee-nisdufesse, leidis reisil Kamtschatka randa wahetee Amerika ja Asia wahel üles. See tee on 65—80 klm. ehg u. 60 wersda lai ja harwa jääta, ühendab I ma-merd Jää-merega, kannab alles praegu B-i nime. Sai laewadnnetusel teisel teel B-i saarele, kus ^{19/12}1741 furi.

Beriot, Charles Auguste (ütle: šcharl ogüst berioo) fnd. ^{20/2}1802 Löwenis, sai suureks wiinli-mängijaks, heitis 1833 wäga ilusa ja suure lauljanna Malibran-Carciaga paari, sai 1842 Bailloi' järelläijaks, elas

Brüsselis, laotas 1855 filmanägemise, furi ^{8/2}1870.

Berislaw, linn Džuna-Wene Chersoni gubernangus Dnjepri kaldal, 12,000 in.

Bekeley, George (ü. bshordsh börtli) fnd. ^{12/3}1684 Jirimaal Kiltrinis, oli 1733 piiskop Cloynes. Ta kirjutas mõttetarkuse raamatuid ja oli ses arwamises, et asjaline ilm kaob ja üksnes waim ja idee jääb. Ta furi ^{23/1}1753 Oxfordis.

Berlod, Moldawi jõgi, mille suu Seretisse langeb; tema kaldal B-i linn 30,000 in.

Berlichingen, Göts ehk Gottfrid von, fnd. 1480 Württembergi Jagthausenis, sai rüütliks, laotas 1504 Sandschuti piiramisel parema läe, mille asemel raudlää panna lasgis, pandi 1512 rüstkõikuse tarwitamise pärast wande alla, oli 1525 talupoegade sõjas nende juhul, langes selle pärast teisri tätte, peeti 1630-ni wangis ja lasdi siis 1530 lahdi, wehgles teiser Karl V-da all 1542 türklastega, 1544 Prantsuse Franzi wasda, furi ^{23/7}1562. Ta järeksugu on Sagjamaal B-i mõisas 1832-ni asunud. Tema üle on luulja Goethe pita näitluse teinud.

Berlin Berolinum on Sagja teisri-ja Preisi kuning-riigi päälinn, kõigi Sagja kõrgemate kohdute ja kogude ning riigi-päewa olu-pait Brandenburgi maatunnas, suur liwi-küla, mis 60 ruutwersda katab ja eneses üle ^{21/2} milj. in. warjab. Pinnal on 21 jagu, temast joogseb Spree jõgi läbi, mis mitme saarega on. Poolteist milj. in. on Ewangel, 200,000 Kat. ja 100,000 Juudi usgu. Suuremad tänavad on: Unter den Linden (pärnade all), mille odas Brandenburgi wäraw, siis Friedrichi, Leipziger, Wilhelmi, Kuninga tänavad. Paleesid ja muud uhgeid hooneid on linnas palju: kuninglik loss („walge saal“), Wana ja uus muuseum, Nationalgalerie Friedrich Wilh IV-da mälesdufesamba ees, kuninglik palee, Zeughaus (riisdamaja), kroonprindsi palee, kuninglik wahimaja, ülitool, akademia hoone, nõuutoda, postmaja, kun. lauleldus, näitemängu-maja, laulu-akademia, mõiduse töösdufe kogu, rahwateadluse muuseum, terwise muuseum, uus rahakogu, riigipank, börs, laubaturu, politsei-presidium, riigi-trükitoda, pakimaja, mitu watsali, artilleria- ja insener-kool, kong-wangihooone, 6 turutoda, riigipäewa toda, mitu kuningliku perekun-

na paleed, suur hulk väga toremaid erapaleetid ja majasid, 21 theatrit, konzerdija Philharmonia-saalid, 2 circust, panoramad, väljanäituse hooned ja palju muid. Hariduse asutused on suurepäraseid: Kuuninglik biblioteek (ligi milj. köidet ja 20,000 käsikirja), suur ülikool 6000 üliõpilasega, selle biblioteek 300,000 raamatuga, Teaduste akademia (tähetorniga), Võiduste akademia, Paulu-akademia, mitu muuseumi, Meteorologine asutus, Zoologine (loomade) ja botanine (taimede) aed, Aquarium, hulk õpetatud seltsisid, arsti-teadlised institutid, sõja- ja mäe-akademiad, looma- ja põllu-teadline ülikool, 18 gümnaasiumi, 4 kooliõp. seminari, 2 ülemat real-, 4 kõrgemat kodaniku- ja 55 ülemat tütarlaste-kooli, 250 rahwakooli, lugemata hulk era- ja eri-koolisid, nii käsitöö-, keeletute-, pimedate-, ämmaemandate-, tühwoodi-koolid, 16 haigemaja (nende seas Charité 1350 haigele), siis Berhania, linna-hospidal, Hedwig-töhetuba, kodaniku-haigemaja, 16 rahwa-töök., hulk häätegewaid asutusi ja seltsisid, enam kui 60 igapäevast ajalehte ja lugemata muid lehti. Töösdus on nii kõrgel järjel, et seda kuskil mujal nii suurel määdul pääle Pariisi ja Londoni leida ei ole, seib 55% inimesi elab aina töös; tehase- ja masinate-töö on kõige kõrgemal astmel, sajad tuhanded töölised on milliardide teenimise asutustes wirgal tööl, mille seas Borsig rauatöös, Heckmann wase-töös, suured laubamajad Wertheim, Gerson, Diez, Herzog ja Jordan siidi- ja riide-töös ees odjas on, villase ja linase, siidise ja ehese töö tehased on suurepäralised ning on sagedasdi odse ime-asutused. Asjata oleks üles lugeda, mitmes asjas tehased (wabritud) suures tegewuses on: Igas töös, iseäranis kulla-, hõbeda-, raua-, wase-, kivi-, poti-, ahju-, portselani- ja lugemata muus töös on kõige laialisemad asutused ametis ja tegewuses. Raamatutrüki- ehg kirjapaini-asutused on kõige tähejamal astmel. Iga töö teeb ilka kõige suuremal kombel end mõjuwaks, wäike töö on kadumas. Laewakäik Spree jõel ja kanalitel on kõige elawam. Hult hobu- ja auru-raudteesid annab mahdi linna hiiglaspeas liikuda, mida ka 180 omnibussid, 5000 woorimeesid, 12 aurulaewa Spree jõel edendawad; aasdas on 200 milj. lii-

kumissid ehg sõitu. — Ka usu poolest on elu suur: Luteri usgu ja Kat. usgu, muud inimesed mitut muud usgu. Kirikuid on 44, nende seas Hedwigi, Maria-, Kloostri-, Nikolai- kirikud väga suurepäraseid. — Kõne-pidamisi ja laulmisi on tubli wabaduse pärastid väga palju. — Linna walitsus on ühe ülema bürgermeistri, 36 liimelise magistrati, 126 linnawolikatu juhil. Linna asutused, weewärk, gaasi-wabritud, elektri asutused, postid, telegrafid, kanalid, tulekaidse, politsei on kõik suurepäralised. Waesde esid hoolde landmine on hääl järjel. Wabritu-töölised elu ja warandus on kinnitatud.

Berlini linna ajalugu on nii laialine, et teda iseäranis pikalt peats kirjutadama. Et ta aga Sagia ja üleküüsi ajaluga väga palju tohtu puudub, siis tuleb ta teisel tohal puutada. Berlin on wana linn, kuid on wiimasel paaril aasadajal suurel wiisil kaswanud ja edenenu.

Berlini sinine wärv on tume-sinine tarwa poolest, mis raud-orydul- ja raud-oryd-sooladesid punase ja kollase werelehelise soola läbi saadakse.

Berlioz, Hector, Brantsuse helilooja, sünd. ¹¹/₁₂1803 Côte Saint-André, õppis, esiti tohtriks, kuid äratas 1832 oma luule-ritasde mängutoori palade läbi õhinat, oli 1843 heliteel Belgias ja Sagijamaal kus Sihtgi teda tuetas, sai 1839 Pariisi konservatoriumi bibliotekariks, suri jään ⁹/₃1869. Ta oli hulga helitöösid loonud, mis nimesid kandiswad, nagu symphoniad „Harold Italias“, „Fausti hullamõisdmine“, „Romeo ja Julia (tooridega)“, „Veina ja wõidu-symphonia“ ja hult teisi.

Bermuda saared on 180 koralli-saart Atlantil meres, Briti Põhja-Amerika järele, 50 rtkm.; üksnes 9-1 saarel elab inimesi 16,000 hinge, nende seas 5500 walget.

Bern, teine suurem lanton, 6889 rtkm. 600,000 in., 87% protestandid; Sura mägede harud käwad osalt läbi, väga wiljalas maa; mäed väga suurepäraseid, selle pärastid palju waadatud, kõige rohgem Berni ülemaa lahgete orgudega (Hasle, Grindelwald, Lauterbrunnen cc.). Jõgi Aare harudega jookseb maasid läbi. Järwed: Briener-, Thuner-, Bieler, Neuenburger. Weis- ja piimasaal on päätoidu hallit, wilja, uipu, marjamiina kaswab ka. Maa walitsus on demokratine. — Sinn B. Aare jõe

taldal 55,000 in., ülitool, hulk muid loo-
lised, käsitöö, isekranis uuride-tegemine
suurel järjel, Münstri kirik, lepingu palee,
teadlised kogud, karu-kraav, ilus oled tee-
wad linna toredaks.

Bernachi (=nati), Antonio, Italia laulja
kohimees, sünd. 1690, laulis 1729–36
Londonis Händeli juhul, põhjendas siis
Bolognas laulukooli, suri 1756.

Bernardino, ka St. Bernhard, on
Graubünde alpide läbitäit, 2036 m. pilve
all; jäält läinud inimesed üle, mõnigi
jääb tuiju lätte, kuid neid koerte abil pääs-
detakse ja mäel olevas abimajas talita-
datse.

Bernauer, Agnes, saunamehe tütar
Augsburist, sai Bayeri herzog Albrecht
III-da sala-naefeks, kuid mõeti herzog
Ernsti käsul kinni, süüdistades nõiduse tege-
se alla ja uputati ¹²/₁₀ 1435 Straubingis
Donau jõlle ära. Albrecht sai selle pärast
oma isa waenlaseks, sõdis temaga, kuid
leppis ometi ära.

Berni Alpid on kõrgem osa Alpi mäge-
sid Berni ligi Leponti jaos ja Brienzi jär-
we ligi Genji järveni; selle osas ladwad
Finsteraarhorn (4275 m.), Schreckhorn
(4082), Reitsi-Fungfrau (416 m.), Wetter-
horn (3708 m.), Mönch (4104 m.) ja
muud kõrgeid ohsid, päratud jääväljad ja
liuussidud, mõnel pool atilised seinad.

Bernhard de Clairvaux (kläwvoo),
püha mees, sünd. 1091 Fontaines Dijons-i
ligi, sai 1113 mungaks Cîteaux ligi ja
1115 Clairvaux esimeliseks abiks, suur tähd-
jate meesde sõber ja nõuandja, Abälard-i
wasdane, suri ²⁰/₈ 1152 ja mõisdeti 1173
pühaks.

Berni, Francesco, sünd. 1490 Lampo-
vehios Toscanas, sai ühels kõige suure-
maks naljakirjameheks Italia keeles, suri
1536 Florensis, kus kanonikus oli.

Berenina on Graubünde mägede osa
Alpides; läbitäit 2330 m. kõrgel.

Bernini, Giovanni Lorenzo, sünd. 1598
Neapolis, kujurauja Pietro B. poeg,
elas Romas, oli ehitmeister, kujurauja
ja waawaja, tegi hulga ehitusi, oli Petri
kirikut walmisdamas, kus ta hulga kujusid
loi, suri ²⁸/₁₁ 1680.

Bernis, François Joachim de] Pierre,
Lyoni grahw ja kardinal, Prantsuse riigi-
mees, sünd. ²²/₅ 1715, sai preestriks ja Pom-
padouri armjaks, oli 1757–58 wälisde

asjade minister, 1764 Albi päpiskop, suri
saadikuna Romas 1794, jättis luuldeid
järele.

Bernheim, Gessdi teeli „merewail“, on
tuntud kivi-sarnane ohus, millest wiimse
sõna all kõneleme.

Bernward, Hildesheimi piiskop, ja wõi-
duse mõisaja, sünd. 950 ümber, Pfalz-grahwi
poeg, keiser Otto III-da kaswataja ja pä-
rast piiskop, edendas teadust ja wõidust,
suri ²⁰/₁₁ 1022.

Berosos, preester Babylonis 300 a. e.
Kr., kirjutas Greeka keeles 3 raamatut
Babyloni ajalugu, millest Josephos, Eu-
sebios, Synkellos mõned riismed andsiwad.

Berry, maakund kesg Prantusemaal
Loire taldal, 11,233 rtkm. 500,000 in.;
ühetasane maa, palju metsa ja karjamaad.

Berry, Charles Ferd. herzog, grahw
Artois, pärastde kun. Karl X. teine poeg,
sünd. ²⁴/₁ 1788 Versailles, põgenes oma
isaga 1789 Turinisse, tuli 1814 tagasi Pa-
riisi, sai 1815 wäe-ülemaks Pariisis, läts
Gent-i, wõitis 1816 Sicilia pärastde ku-
ninga Franzi tütre Caroline kaotas liial-
daja Louveli läbi ¹³/₂ 1820 elu. — Tema
lesg Caroline Luise, Neapoli kun. Franz I-se
tütar, sünd. ⁵/₁₁ 1798, tõi 1820 grahw
Chambordi ilmale, läts 1830 lasdega kun.
Karl-i järele Holyroodisse, katkus 1832
Bendee-maal mässu teha, pandi Nantes
wangi, leiti aga täima pääl ning salaja-
abielus marchese Lucchesi-Balliga olewat,
lasdi lahdi, kuid mõeti talt politika-tähd-
jus ära. Ta suri ¹⁶/₄ 1870 Brunnensee
lossis Steyermartis.

Bersalierid häätasid terawad tütid
Italia sõjawäes, ta torda pidama tarwi-
tabud, 1836 Lamarmoralt põhjendatud.

Ber'ertid oliwad Germani põhjapool-
ses muinasjutus lardetud wihased lange-
lased, isa ja 12 poega, kes lange wihasa
waenlasti maha niitsiwad.

Bertini, Henri, sünd. ²⁸/₁₀ 1798 Lon-
donis, 1824 Pariisis, kus kuulsaid klaweri
õpunootisid ilmutas; suri ¹/₁₀ 1876 Gre-
nobles.

Berwickshire, Inglise grahwiriit Scho-
timaal 1199 rtkm., 40,000 in.

Berwick upon Tweed, sadamalinn Ing-
lise Northumberlandi grahwiriigis Tweedi
jõe suus 15,000 in.; suur kalapüüd.

Beryll mineral berylliumiumsilikat
enamasdi raua- ja chromoxydi läbi wärwi-

tud. Kallis b. on helmekivi, roheline, sine, leidub Uralis, Böömis, Ida-India, Brasiilia-maal. Temaga sugulane on smaragd. Temas on beryllium, metall, aluminiumi moodi.

Berzelius, Joh. Sat. priiherra, suur lahutlane, sünd. $\frac{29}{8}$ 1779 Västerås. Sörgardis Noodfimaal, 1807 oli ta teravisteaduse professor Stockholmis, 1815—32 chemia professor medicochirurgia asutuses säälamas; suri $\frac{7}{8}$ 1848. Lahutusteaduses oli tema suur waim, ta määras hulga atomi-kaalusid, jagas mineralid ära, uuendas analüüsed ja põhjendas elektrochemia süsteemi. Tema chemia õperaamat pandi mitmesse teelde. Ta andis ajakirja chemia-teadusest välja.

Berzsenyi, Daniel, Magyari lyrikus (tundeluulja), sünd. $\frac{7}{5}$ 1776 Hetes. Oli suur luulja, kuid ei tundnud rõõmu oma rahwa edenemisest ja tegi luulsa salmitu „Ungarimaa langemisest.“ Suri $\frac{24}{2}$ 1836.

Beaucou (ü.: besanssong) Prantsusemaa aja Doubs-i kindel pealinn 60,000 in. Suur uuri-tööd, mida rohkesti välja saadetakse ja uuri-tegijate töö; akademia on teadusde harimiseks; peapiiskop ja suur kirik. Linn on 1648 aas. Prantsuse all.

Bejer, Wilhelm, sünd. $\frac{3}{3}$ 1806 Marienthausenis, oli advokaat Schleswigis, ajutise valituse liige sakslasde poolt, juhatas maa alla saamist Saksia riigi kätte, Bonni ülikooli rektor; suri $\frac{2}{9}$ 1884.

Bessarabia, Lõuna-Bene gubermang Dnestri ja Pruti jõgede ning Mõrda mere vahel 45,000 rüüd. $1\frac{1}{2}$ milj. in. Põhja pool küntaline, lõunas lage wainu (hepi) maa, õige wiljatud, palju maisi, rohkesti lamba- ja weisde-laswu. Rikkad soola järwed on mere ligi. Wenelasde kõrwal on rumenlasi, bulgarlasi, greeklasi, tatarlasi, sakslasi rohkesti. Maa sai muisd 1812 Bularestis ja muisd Adrianopolis 1829 lepingutes Bene alla. Pealinn Kischinew.

Bessarion, Johannes Basilios, luulus inimeisjõber, sünd. 1403 Trapezundis, sai Nicäa piiskopiks, ja Ferrara koncilil 1439 oli ta selle poolt, et Roma ja Greeka kirik üheneks, asbus Kat. usgu, sai kardinaliks, 1463 Konstantinopoli patriarhiks, pärast oma raamatutogu Venezia Markusele; suri Ravennas $\frac{19}{11}$.

Bessel, Fridr. Wilh., sünd. $\frac{22}{7}$ 1704

Mindenis, täheteadlane, sai 1810 astronomia professoriks Königsbergis, kus palju täheteaduse üle kirjutas; suri $\frac{14}{3}$ 1846 säälamas.

Bessemer, Henry, sünd. 1813 Herfordshires Inglismaal, sai suureks masinate tundjaks ingeneriks ja 1853 terastehase omanikult, tellena raua- ja terastööd väga täiendas.

Bessermänid on tatarite juurde käim segarahwas Bjatka gubermangus, 1400 hinge.

Besjos oli Persia satrap Baktrias; 330 a. e. Kr. sai ta Persia rahwuse partei esimeheks Alexander Suure wõrda, tappis põgenewa kuningaga Dareios Kodomannose ära, nimetas end kun. Artogeryes IV., laitis 529 Baktriad ja Sogdianad, kuid langenud Alexandri wangi ning hukati 328 ära.

Bestia „e. ajas“, bestiane „elajane“, bestialine „elajaline“, Ladina keeli sõnad.

Bestuschew, Alek. Bene kirjamehena Rosal Marlinskij hüütud, sünd. 1795, rittmeister, 1825 detabristi Jakutski wangi saadetud, pärast aga tuli ta tagasi ja sõdis Kaulasias, kus 1837 elu kaotas. Ta andis luule lehde välja ja kirjutas juttusid.

Bestuschew-Njumin. Aleksei Petrovitch, grahw, sünd. $\frac{22}{5}$ 1692 Moskwas, tõusis ruttu, sai feldmarschaliks (sõjasefiks) ja riigi kantsleriks keisrinna Elisabethi all, sõdis 1756 Preisi wõrda, kuid et 1758 Bene sõjaväe Preisimaalt ära kutsus, anti talle maa äraandmisel süüts, heideti ta ametist ära ja saadeti wangi, ning alles Katarina II. kutsus mehe jälle 1762 tagasi ning pani uuesdi sõjasefiku ametisse. Ta suri $\frac{10}{4}$ 1766.

Bestuschewi ergu-tinktur on sulat raua-chlorid äther-alkoholis, saab walguses wärwita, kuid on warjus jälle kollane.

Beta on rohi mitmes sugus, Eesdi keeli „peet“, millest b. ciela kõige rohem tarwitatud leeduwili, söögi ja ehde-taim on, kuid ta suhgru walmisduks tõlbas; puripuri-punaase mahlagaga on ta salatiks.

Betel on pipra lasw, millel wähe jookwaduse wõimu ja mida selle pärast jookjadel maadel näritakse.

Bethania, Eesdi testamendis Betania, oli alewit Jerusalema ligi Olimee all, Saatsaruse asupoit, Marta ja Maria kodu (selle nimesid nüüd kaks haigemaja sääl

lannawad). Nüüd on sääl wilets küla El Azarijah.

Béthencourt linn waata Kanari saared.

Bethesda, Eesdi testamendis Petesda („armumaja“), oli Jerusalemas tiit ehg loim, mille weel armati terweks-tegemise jõud olewat (Joan. 5).

Bethlehem („leiwamaja“, Hebreä keeli baitih beth „maja“, lehem-lehhem „leib“), Eesdi testamendis Betlem, oli wäike linn Jerusalemas 6 wersta lõuna-idas, kun. Dawidi (Taaweti) ja Kristuse sünnipaik. Nüüd on sääl Bet-Lah'm 5000 inimelega, kes enam osa kristlased. — P.-Amerikas on B-a nimega linn 6000 in. Penj'svanias; sääl on toguini ülikool.

Bethlen Gabor sünd. 1580, sai Türgi abil 1613 Siebenburgi efituks, ühendas end mässawate hõimlasdega Ferdinand II-se wasda, tungis Ungriasse, ahwardas Wiini ja lasgis end ²⁵/₈ 1620 Ungari kuningaks walida, sai Austrialt ka kuningaks tunnistuse, segas end 1623 ja 26 natuke aega ka 30-aasdase sõja sekka; suri ¹⁵/₁₁ 1629.

Betschuanid on armukas rahwas lõunes ja kirde-Afrikas, lassiitega sugulane, ehg wähe ladinama waimuga, kuid hääd põllutöölised ja karjataswatajad, oskawad ka rauda, wasge, elewandi-luud kasutisesdi tarwitada. Sõda ei armasda nad, elawad kuningate wõi efimeesde all nüüd Inglise alamuses, on Bulu-lassrite ja boerite läbi edasi tungitud.

Beurmann, Karl Moriz von, sünd. ²⁸/₇ 1835 Potsdamis, reisib 1860 Nili äärde 1862 Afrika sisemaale, et reisija Bogeli üle teadet saada, kuid küünlatuul 1863 tapeti ta Mao-s Kanemi-maal ära.

Bent, Sagja kuulus paremlasde sugu, mille seas Friedr. Konstantin, sünd. ¹³/₄ 1806 Dresdenis, kõige kuulsamaks tõusis, oli 1849-sd saandi Sachseni minister ning hoidis Austria poole, asbus 1866 Austria teenistusesse ja tõusis ülemaks ministriks. Ta sai 1871 lahdi, oli weel saadikuts Londonis ja Pariisis; suri ²⁴/₁₀ 1878.

Bentzen, Breisi linn Oppelni maotunnas Schlesias 30,000 in., palju liiwijate laewamisi, maotohus, gymnasium, mäetöö. Ka raua-tööd on palju.

Bentray on mägi Prantsuse Saône osas 810 m; selle all on Kelti wana linn wälja kaewatud, võib olla Vibracte.

Beverin on Abula alpide Graubünde ladew 3000 m. Wissisdi on selle järele ka Beverini lants nimetadud, mis Liwimaal torb eestlasde saagiks pidi langema.

Beyischlag, Willibald, sünd. ⁷/₉ 1823, Protestandi jumalateadlane Halle professor, sõdis wabameelse Protestandi-selbsi wasda.

Beza, Theodor, ka de Beze, oli Genfis usu-uuendaja ühes Calviniga, sünd. 1519 Burgundi Keskighs, oli 1558 jutlusbaja ja professor Genfis ja seisis puhda õpetuse ees, oli Calvini surma järel kõige suurema mõjuga usumees; suri ¹³/₁₀ 1605.

Beziers (ü. bezjee) Prantsuse Hoppe jao Heraulti osas maotund 45,000 in. Sääl on palju põlewa ja marjawiina tegemist.

Bhagalpur, Briti Ida-India linn 70 000 in.

Bhagawad gita (jumaluse laul) on osa Mahabharata tangelahe-lugudest, mis Schlegel wälja andis.

Bhartpur, Briti kaitseriit Ida-Indias Radshputanas 51,480 rtkm., 700,000 in. Päälinn B. 70,000 in., oli enne kindlus.

Bhartrihari, India tark, elas 50 a. e. Kr. Temalt on 300 wana-sõna järele jäänud meistritöö India lõnes.

Bhavabhuti, India näitekirjanit 8. aasadajajast, kirjutas Malatimādhava armunditluse kõige suurema kuumusega, 10 järku pill, kõige suurema tundmuse ja õrnuse märl. Pääle selle on weel 2 teist näitluse tema sulesd olemas.

Bhil on rahwas Ida-Indias, Marbada ja Tapti lauduses asumas. Rahwas on wäike, liitum, musd. Mõned on Muhamedi usgu, teised paganad.

Bhopal, Briti wasali-koosbus lesq Indias Gwalioris Betwa talbal 1000 in. Buddha mälesdused.

Bhudschi Katschi magu-koosduse päälinn Inglise Ida-India presidiumis Bom-bays, 25 000 in.

Bhutan, iseseisew maa Ida-Indias, Bengalisd põhja pool Himalaia mägesditus, 35,243 rtkm, üle 200,000 in. Rahwa nimi on Bahuti, Tibeti murdega Lama usu pidajad. Nad on waimuliku ja ilmaliku suru all, mis Dharma radshja, nii wõimuse mehe nimi, neid landma sunnib. Päälinn Thasifudon.

Biala on rajajõgi Galizia ja Austria

Schlesia wahel Wisla ehg Weichseli jõlle langedes. Tema kaldal on sellesama nimega linn 8000 in.

Bialystok ehg Bjelostok on kreisilinn Grodno gubermangus Peterburi-Warsfawi raudtee äärel, elaw laubandus ja tehastöö, 60,000 in.

Biancavilla on linn Italia Sicilia saarel Catania mõitemaal 15 000 in., puuwilla töö elaw paik.

Biarritz on kuulus Prantsuse Ala-Pyrenäi hoppelkohad 7 km. Bayonne'st lõuna pool, 8000 in. Siia tulivad Prantsuse mõimumehed ja keiser suvitsema.

Bias, üks seismeid Greeka targast Priene linnas Jonias 750 a. e. Kr. Rõigist üteldes, mis temalt on teada, tunnistasse sõna „kannan kõik enesega, mis minu päralt on.“

Bibel on Greeka sõnast biblos „kiri“ ja sellest biblia „kirjad“ mõdetud ja kirjutatakse nüüd Eesdi keeles Piibel. Teda peetakse kõige risdiusu põhjuseks ja temas antud kirja Jumala sõnaks. Keljandal aasdasajal mõeti ta jels wasdu. Piibel jagatakse Wanaks ja Uueks testamendiks s. o. wana ja uus seadus. Mosese usukirjad armati seaduseks ehg lepinguks (Greeka keele diatheese, Lad. l. testament) Jehowa ja Israeli rahwa wahel. Selles mõttes waadati ka Kristuse lunaduse-töö pääle. Wanas testamendis on 39 kirja Hebreja ja Kaldea keeles. Neid peetakse nii, et püha waim on neid sisse andnud; Uues testamendis on risdiusu põhjustkirjad ewangeliumid, apostlite teod ning raamatud kogudusdele ja ügiskutele. Wanas testamendis on 5 Mosese raamatut, Joja, Rõhdmõisdjate, Samueli,

Ludwig van Beethoven.

Runingate raamatud, siis prohmetite suurte: Jesaia, Jeremia, Hesekieli ja 12 wäikese kirjad ning Hiobi, Tartuse, Paulude, Ülema laulu, Rõguja, Rutu, Nutulaulude ja Esteri raamatud, kuhu weel Esra, Nehemia ning Ajaraamatud ja Danieli (Tanieli) raamat. Need on seadus ja prohmetid. — Uues testamendis on risdiusu põhjaks Matteuse, Markuse, Lukase ja Joanne se ewangeliumid ning Apostlite tegude raamat, ja nende juurde õpetuse siuga Pauluse raamatud Roma, 2 Korintuse, Galatia (Kälatia), Ewefuse (Ephesose), Wilippi (Philippi), Kolossuse, 2 Tessalonika raamatud, siis 2 Timoteusele, 1 Timoteusele, Wilemonile (Philemonile), Hebreja rahwale, wiimaks 2 Petrusse, 3 Joanne se, 1 Jakobuse ja Juda raamat ning Joanne se ilmutamise kiri.

Kõige wanem tõlt Piibli'st on Alexandria linna Septuaginta.

Pärasd on sagedasdi „teda tõlgitud. Peshito pani ta 3.

aasdasajal Syria keelde. Ladina tõlt on Vulgata nime all tuntud. Germanlasdele tähbjas on Ufilase tõlt Goti keelde 350 p. Kr. Erasmus pani enne, ja peagi tuli Luther ja pani Sagfa keelde. Pärasd on wüha kiri wäga paljudesse keeltesse pandud. Eesdi keelde pandi ta 1739, nagu see kirjanduse ajalooks on. Sagedasdi on Piibelt keelatud lugeda. Nüüd seda keelbu enam ei ole. Piibli-selts išeäranis Briti oma on wäga palju teinud pühakirja wälja laotada.

Bibliographia „kirja üks sõna kirjel-dus“ tähendab kõiksuguste raamatute tund-mist, naguneid paljude haritud rahwasde juures on sünnitadud ja ilmutadud.

Biblioteek ehg -theek; Greeka keeli sõna sõnalt „kirja-ruum—palet“, Ceedi keeli „raamatukogu“ on hult raamatuid ja kirjastid koos. Opeafutussdel ja kogudel on raamatukogud üle terve maailma. Suurte rahwasde kirjandusele on nad hääd, wäitesde rahwasde kirjandusd aga ei lasenad kosuda: Suurte rahwasde raamatukogud magasawad painitlulub ära, kuid wäitesde mõni ainus kogu ei suuda painitlulufid katta, seisd rahwas lueb wähejesd arwusd kirjad läbi, ja raamatu kirjastajad langewad tahjusse. B-de kasu on waimuelu koshda wäga suur.

Bibracte, Aldua rahwa päälinn Gallias, kus Caesar 58 e. Kr. helwetlased löi. Arwatatse enne Kelti linn olnud olewat.

Bidasjoo on rajajõgi Hispania ja Prantuse wahel, langeb Fuenterrabia ligi Biscaya lahde.

Biddeford on P.-Amerika Maine koosduse linn Atlandi mere lähedusel, 13,000 inimesd.

Bidens „katschammas“ on kasw, mis kalade audele wäga kardetaw on.

Bideri on Ida-India metall-torrandus zingisid, wasesid, tinasid, riisidade teha, mille musdaks tehud, põhjal rihtitud joonidused kulla- ja hõbedaga täidetakse.

Bidet on riisid, millel naesderahwad lagistiti kütitades suguosasid pesewad.

Bidpai olla ühe walmisogu kirjutaja olnud, millesd kuulus kogu „Pantschatantra“ Indias weel järel on. Suba 8. aasdasajal pandi ta Arabia keelde. Ta on siis hulgasse haritud keeltesse pandud.

Bidshapur on linn Bombay maakonnas Indias, enne wäga suur ja tore olnud, nüüd aga langemas, ja üksnes ilusad waremed näitawad endisd uhgusd; 10,000 in.

Biebrich, Sagla linn Rheini taldal Wiesbadeni ligi 10,000 in.

Biel on Helvetia Berni kantonis wirt töösduke linn; 15,000 in. Sigidal B-i järw.

Bielefeld, linn ja sõer Minden ligi, 40,000 maalohus, gymnasium, lauba-kammer, pangapais, linase langa tudu ja ledrus, siidi-tehased, õmblusmasinad.

Bielitz, on Austria Schlesia linn Biala jõel raudtee äärel, 12,000 in. Kalewi-tehased on wirtgalt käämas.

Biella on Italia kreisilinn Novara wõitemaal Cervo jõe taldal, 12,000 in. Pis-

top elab siin ja peab toredas pääkirikus ametit.

Bielskoobas on Garzi mägedes Bode taldal Rübelandi juures täis tistetiwi, leiti 1672 üles.

Bierboich, Hollandi maal rabane saarne koshd Dordrehti naabruses kanali läbi merega ühes, 200 ruutw.

Biertidid, Karpati mägede alg-ahel, mille seas kõrgeid latwu: Babia Gura 1722 m. Pisja Gora 1820 m., siis Jablunkau kait läbi mägede.

Bigamia „kahenasesedus“, Greeka keeli

Bambuse pilliroog.

sõna sellele oletule, kui mees kats naisd wõtab ja viab; nuhelbatse wangisdufega.

Bignomia ehg trompeti-lill on wõsa nägu wäätlaswud Amerika põlisdes metsades; kõige tutwam sugu on b. leucoxylon Südne-Amerikas ja Lääne-Indias, annab ta rohelist kiwipuud.

Bihar ta Béhar on wõitemaa Indo-Briti presidial-maal Bengalil, 114,406 rtklm., 25 milj. in. Päälinnas B. on 50,000 in. Maa on wäga õnnisdadud wiljatas, palju metalli ja medfasaaki.

Bihar, Ungari komitat-maa teine pool Tisza jõge 10,919 rtklm. (198 rtp.) $\frac{1}{2}$ milj. in., ilus tasane põllu- ja heinamaa, kus ta rohgesdi rauda ja wasge leida on. Päälinn Suurwardein.

Bihe on Alama Guinea neegri-riit Benguela poolt idasse minna, 6500 rtklm. 100,000 in. Suur orjade kauplemise ja elemendi-luu müümise paik.

Biist on kindlus Asia Wene Tomski gubermangus Bija kaldal 20,000 in.

Bija on Obi jõe hallika = jõgi Altai mägesidul.

Bilanir on Briti kaitsekoosdus India Radschputa-riikide seas, 57,845 rtklm. üle $\frac{1}{2}$ milj. in. Sama nimega päälinnas on 50,000 in.

Bilab on riis, mille abil on võimalik prügi ja tompusid kuse-torust välja võtta.

Bilanz on laubafõna Ladina keeles bilanx, Italia keeli bilancia „laal, tasalaal“ ehk lõpuarve selle üle, kas asjandus ja ärisuhted õigel järjel on.

Bild on Sagja keeli sõna, mis üheks juurest an sõnaga bilden „harima, sünnitama“. Cesdi keelde on võetud siit „pilt“, mis õigem „kuje“ süda Cesdi keeli tuleks nimetada, nagu „Bildsäule“ juba kindlasdi „kuju“ on.

Bileam, Cesdi Piiblis Bileam, prohvet Mesopotamias, kutsuti Moabi tuninga Balati poole mõiburikkaid Israeli lapsi wanduma; ta läks, kui ta ema-eesel selle wasta oli, aga wandumise asemel õnnistas ta Israelit, sellelt wiimati Midiani lahingus langes.

Biled ul Dherid „närtsinud palmilehede maa“ Tuniselt lõuna poole; sel maal on 30 palmirikast kõrbeaart ehg oasi.

Bilin, supelpait Böömimaal Teplizi naabruses raudtee äärel 6000 in. Säär on väga heulus hapu wee laew, mille wesi üsna selterst mailu on; seda saadetakse aastas 2 milj. pudelit maailma wälja. Ka tehakse siin isefugu pastillid hapust weesid; neil on dopelt = süehapu natron sees.

Bilit „emand“, Herodoti kirjas Mылit-ta, oli Babylonia figinduse jumalatar, kes lasde õnne andis ning sünnil abiks oli, seefama mis Baaltis.

Billard, Cesdi kirjas piljard, on tuntud mängulaud, millel keradega pildumisel kas autudekse wõi waiatesi ümber wistates mõidetakse.

Billand = Varennes, Jean Nicolas (ü.: fhang nikolaa billo-warenn), Brantjuse mässumees, sünd. $\frac{29}{4}$ 1756, oli Pa-

rissi adwolat ja üts mässume päättöbjaates, oli 1792 mässume konwendi liige ja ajas seda, et kuningas ja girondistid surmati ning põhjendas hirmuwalitsuse, wiidi 1795 Cayenne wangi, sai 1816 alles wabaks ja suri Haiti saarel Port au Princes $\frac{3}{4}$ 1819.

Billet, Brantjuse keeli sõna, mis „tähd, näide“, tähendab ja Cesdi keeles kõige rohem „pilet“ kirjutatakse, on pidude, raudteede, sissepääsmisde w. juures hädasdi tarwis, ka lauba-äriks waja. Teda hüütakse siselaskmisdel „pääsetähd, pääsetäht.“

Billroth, Theodor, sünd. $\frac{26}{4}$ 1829 Bergenis Rügenil, sai 1860 haawa-arstiks misse professoriks Zürichis ja tuli ses ametis 1867 Wieneri ülikooli, kus surmani 1905 wiibis. Teda lueti kõige paremaks haawalõilajaks.

Billwerder, Elbe ja Bille wahel oleva maafimaa, 1576 klm. tollu 18,000 in.

Bilma on oas ida pool Sahara kõrbes Tibbu rahwa elada Fezzani ja Bornu laudjel teel; saäl on suured soola kaewandused.

Bilston, Inglise tehafelinn Stoffordi maa-osal, 12,000 in., kes osawad wäike-lauba tegijad on.

Bimana „laheläene“ on Ladina keeli inimese loodusteadline nimi, mis Cuvier ja Blumenbach on andnud.

Bimbia on Kameruni maafimaa Lääne-Afrikas sama nimega jõe kallastel 1884. id saandi Saksamaa all. Siin on Hamburgi laubamaja Boermani abi-äri.

Bimsstein on wahu nagu kiwi obsidi-aniid, perlitid, trachytid, enamasdi hall, siidi larwa; tulepuristawate magede seest wälja heidetud, kõrwal kühbides leida, nii Sicilias, Islandis, Milas, Teneriffa ja Duito juures; tarwitatakse silida ja poleerida.

Bingen on Sagja kreisilinn Rheini Hesseis raudtee kõrwal 7500 in.; linnas realkool, laubatohus; ligi on palju wiinamarju. Rheini jõe saarel „hiirte torn“ Gatto pääwistopilt. Digidal on Rheini neeld.

Binhannon on New-Yorki ligi sõdri-linn 20,000 in. Susquehanna jõel.

Binom on mathematikas kahesd liitmesd koos olev suurus, näit. $a+b$.

Bintang „Tähesaar“, Hollandi saar India meres Singapuriid lõunatalus, 1178 rtklm. 20,000 in.

Vinne, Nigeri pahemapoolne haru, suur weesoon Sudanisje, laewatäidam.

Viobio, jõgi Chiles, langeb Concepcioni juures Suurde Oleani, 300 wersda pikk. Selle järele nimetatud on maa 10,769 rtklm. 105,000 in. Päälinn Los Angeles.

Viodynamit on õpetus üleüldisest elust, kuida elu tähtab ja on.

Vion oli Greeka idyllide luulja Smyrnas 200 e. Kr. Mõned riismed on talt järel.

Virch-Veiffes, Charlotte, Ind. ^{23/6} 1800 Stuttgartis, sai 1825 Daani kirjamehetele Virchile abitaasaks, kirjutas hulga juttusid ja näitemängusid, millesd kõige kuulsam „Kilt“ (Grille) ta Cesdi teelde on tõlgitud, oli theatri juhataja 1837—44; suri ^{24/8} 1864.

Virtenfeld („tajewäli“), Oldenburgi würstiriit Hunsrücki mäe äärel Nahe jõel 503 rtklm. (9 rtpnt.), 40,000 in. 1817 saandi Oldenburgiga ühes; päälinn B. 3000 in.

Virtenhead sadamalinna Inglise Cheshires Liverpooli ligi Mersey kaldal 84 000; in. kuulsad laewaehituse paigad, kus palju inimesi tööd leiab.

Birma (Barma, Burma) oli enne iseriit Daga-Indias, on 1886 saandi Briti võimu all. Irawadi jõgi joogseb maasid läbi. Birmalasest on tugewamad kui hindud, kuid laisemad ja tuimemad, aga tublid sõdatid. Buddha usk on maal elanikkude seas, kes puumilla kaswatavad, maasid võtavad, laupa ajavad. Päälinn on Mandalai, endised päälinnad Amarapara ja Awa.

B. ajalugu algab muinasjutuliselt. Aasdatel 900—1200 oli siin õitsenud riik, kuid 1284 võetiwad hiinlased riigi enesde alla. Siis tekkis Awa riik ja wältas 1300—1440. Pegu riik heitis 1740 B. enese võimu alla, kuid 1752 võitis Alompra Pegu ära.

Inglisemaa tuli wahetele ja algas 1824 sõda. Cesd saandi on võitlus inglased ja birmalasde wahel olnud. Kuningas Thibau, kes 1878 võimule sai, kui kõi oma sugulased oli ära tappa lasnud, oli wägiwaldne. Et ta Inglise laubandust koida ei lasnud, saadeti gindral Prendergast B. wasda, ja ^{1/1} 1886 langes B. Inglise omaks, mida ta seni on.

Birmingham, Inglise linn Warwicki grahwunnas Rea kaldal, Manchesteri kõrwal Inglise tähtjam tehaselinn 500,000 in.; Kat. piiskop asub linnas, suur kirik on tore, nägus raatus, politehniku-kool. Tehastöö on wäga elaw ja tehakse sääl nõupidid, lampisid, pandslaid, klaasi, kard-asju, sõjariisdu, terasfulgi, ehde-asju ja muid. Suured aurutehased walmistawad aurumasinaid. Iga sugu töö on elaw.

Biron 1. Ernst Joh. von Ind. 1690 Kuramaa mõisniku poeg, oli Kura herzoginna Annale armast, kes 1730—40 Wene keisrinna tsoufis, wõimutjes Anna kabiüle terwe Wene-maa, aga kui Anna suri, jõudis

Münich teda Siberi saata. Elisabet kutsus ta tagasi ning andis Kuramaa talle jälle walitseda. Sääli oli ta rahwa wasdu tubli ja õiglane, asdus oma poja tuluts 1769 ära; suri ^{28/12} 1772. Tema poeg grahw Peter sattus seisusdega riidu, ja Kuramaa langes 1796 Wenemaa osaks, kuna Peter 1800 suri.

Bisceglie (ü. bischelse), sadamalinna Italia Bari wõitemaal 25,000 in. Linnas on piiskop asumas. Linna ümber on wiimamarjade kaswatamine.

Bischofsverder, Preisi linn Rosenbergi kreisis Thorn-Insterburgi raudtee äärel 6000 in.

Bischweiler, linn Elsasses Hagenu kreisis, 7000 in. Linnas on eesgymnasium.

Biserta on linn P.-Afrikas Tunise-

Bisoni-härg.

maal 10,000 in. Sadam läheb ilta mada-
lamaks liiva pärast.

Bishop, Henry, Inglise helilooja, ind.
1786 Londonis, sai heliõiduse professo-
rits Oxfordis, loi esimesed Inglise laule-
dused, ühe kõnelaulu, kantatid jm. Ta
suri ⁸⁰/₄ 1855.

Bishop Auckland, Inglise linn Dur-
hami grahwkunnas 10,000 in. Weari jõe
kaldal.

Biskra on linn Algerias Konstantine
osas, Sahara oas 8000 in. Prantuse all.

Biscuit „tatsküps“ tähendab jedaama,
mis weebatt „Zwieback“ Sagja tees mär-
gib, tats lord kübjetanud leiba ehg saia;
jeda tarvitatakse mitmet sugu toitudes.

Bismarck-Archipel enne Uus Briti on
saarte trobi Australia naabruses Uue Gui-
nea rias 52,200 rtkm. maad, ligi 200,000
Papua sugu inimesd. Saared on tulesel
põhjal väga loflama taimelasmuga. Suu-
remad saared on: Birara (Uus Pommer)
24,000 rtkm., Tombara (Uus Metlen-
burg) 12,950 rtkm. 1884 saandi Sagja-
maa võimu all.

Bismarck-Schönhausen, Otto Eduard
Leopold, ind. ¹/₄ 1815 Schönhausenis wa-
nast Sagja paremlasde sugust, mis juba
13-dal aastajal tuntud oli. Isa Karl
Wilh. (suri 1845) emaga Luise (suri 1839)
oli kroonuteenisduses. Otto laswas Ber-
linis, studeeris Göttingis õigusi (1830—34),
oli siis oma mõisade talitaja, sai 1847
walitsuse alleshoidwats liitmaks ja oli
1851 von Manteuffeli poliitila poolt,
püüdis Preisi riiki Austriaga ühe õigusli-
sels teha, ei aga saanud. Kui ta saadil
Peterburis ja Parisis oli olnud, sai ta
1862 wälisde asjade ministriks ja minist-
rite juhatajaks Berlinis. Wabameelsed
wõitwad umbusaldusega teda wasdu. Aust-
ria wasdu 1863 ajas ta uuendused nurja
ja wõitis 1864 ta diplomatila teel Elbe
maakunnad Schleswigi ja Holsteini Daanilt
ära. Preisi juhatusel oli ta 1866 selle
poolt, et Sagja riigid Preisi all tollu
heidawad. Juba 1867 ¹⁴/₇ sai ta Põhja-
Sagja kantsleriks, sest õnneltud sõjad Aust-
ria ja Daani wasda olivad B-i kuulsats
teinud. Veel kuulsamats tõusis B., kui
1870 ja 71 suur sõda Sagja ja Prant-
fufe wahel Sagja õnnets tuli ja tema sobi-
tusi pidas, et Preisi kuningas Wilhelm
Sagja teisriks tõusis ja et Frankfurti rahu

Sagja riigile 5 miljardi tõi. Kui sõda
mõõda, tuli nii hüütud „hariduse wõitlus“
Kat. kirikuga, kelt toolid ära kitud. Rah-
wuswaheline politil oli mõjuw ja tubli.
Kuid 1878 hakkas B. Kat. kirikuga rahu
otfima, püüdis tõllisi kinnitada ja seltspo-
litiseid uuendusi teha, tollisid ja alkisi
paremale järjele seada. Oma 70. sünni-
päewal 1. apr. 1885 sai ta Sagja rahwalt
2¹/₂ milj. marka kinki, millest B-i pere-
konna-mõis tagasi osdeti ja vähem pool
toolide tuluts anti. Kui Wilhelm II wõ-
mule sai, ei leppinud ta B-iga tollu.
Pragu läts peagi suureks, ja B. lahkus
1890 ametist, elas veel mõne aasda wa-
balt ja suri 1898.

Bismutit on mineral (tiwirtiigi oja),
tollatas roheline, on süehapust wismut-ory-
disd, mida Schlesias ja Erz-mägedes leidub.

Bison on Amerika härk, elab veel Mis-
souri jõe meksades wabalt, väga tulusa
naha- ja maitswa lihaga loom, feld siis on
härka palju tapetud, ja ta on otfa saamas.

Bisaha on rahwasugu Malai tõuust
Philippini saartel, osalt Muhamedi usgu.

Bistritz = Ražod, maa- oja Ungaris
(Siebenburgis) 4014 rtkm. (73 rtpn.)
100,000 in. Päälinn Bistritz 10,000 in.
enamasdi fakslasjed.

Bithynia on maakund põhja pool Wäi-
le-Asias Musda mere kaldal Marmara
mere ligi, oli 281—74 e. Kr. ise-kuning-
riit päälinnaga Nikomedia, sai siis Roma
wõitemaats.

Bitlis, linn B. wilajetis Türgi Arme-
nias Wan-järwe lõunas 15 000 in.

Bitonto, linn Italia Bari wõitemaal
mere ligi, 25,000 in., piiskopi ase.

Bitumen on nimi pigi-, tõrwa- wõi
tõrwadli-jarnasdele ollusdele, nagu asfalt
(aswalt), ozakerit, maa-õli.

Biturigid olivad Kelti sugu rahwas
Aquitani Gallias Krist. ind. ajal. Nende
päälinn oli Avaricum (nüüd Bourges).

Bixa on puu Lääne-Indias ja Lõuna-
Amerikas, ta rutuls hüütud. Kõige roh-
gem tuntud b. orellana.

Bizet, Georges (ü.: shorsh bisee), ku-
lus Prantfufe helilooja, ind. ²⁵/₁₁ 1838
Paris, oli konservatoriumis, loi awamän-
gusid, symphoniaid, lauledusi, millest wi-
masdesd Carmen kõige kuulsamats on saa-
nud- ja pea igas theatris mängitakse. Ta
suri noorelt ³/₆ 1875 Parisis.

Vjela, kreisilinn Sieblezi gubermangus Arzna jõe kaldal, 20,000 in.

Vjelaja, Drenburi gub. jõgi, tellib Urali mägedes, langeb Kama jõlle.

Vjelow, kreisilinn Wene Tula gubermangus Ota jõe kaldal, 10,000 in.

Vjelgorod, kreisilinn Wene Kurski gubermangus Donezi jõe kaldal, 20,000 in., palju nahategemist ja partimist.

Vjelopolje, linn Wene Harkowi gubermangus 11 000 in.

Vjelosero (walge järv) on Nowgorodi gubermangu järv, mis 1100 rtwersd. (20 rtpn.) suur ja on Maria kanali kaudu Onega järwega ühes.

Vjelostof on feesama, mis Bialistof.

Vjelsk, Wene kreisilinn Grodno gubermangus Bjelianta jõe äärel, 7000 in.

Vjeloi, Wene kreisilinn Smolenski gubermangus, 8000 in.

Vjeltsiöi, Wene kreisilinn Beszarabia gubermangus, 10,000 in.

Vjörneborg, Soome Pori, sadamalinn Soomemaa Turu gubermangus, Rumo jõe suus, kus see Bottni lahde langeb, 10,000 in. Selle linna järele on Soome rahwa kuulud „Pori-lasde marjs“ hüüud.

Vjörnsön, Björnstjerne, Norra luulja, sünd. ⁸/₁₂ 1832 Koitnes Östendalis, esiti theatri direktor Bergenis, 1865—67 Kristianias, elas 1883 saandi Pariisis, pärast Münchenis, kus 1906 suri. Tema kirjatööd kannawad ehk Norra rahwa nägu ja maitu ja awaldawad Norra rahwa eluläitu, nagu see selts- ja kogulundlikes olus oli. Jutud „Arne“ (1858), „Röömus pois“ (1860), „Kalanen“ (1869), näitemängud „Lahingute wahel“ (1858), „Hulda“ (1858), „Kuningas Sigurd“ (1862), „Kuningas Svevre“ (1861), „Maria Stuart Schotis“ (1864), „Abielus“ (1865), „Bantrott“ (1875), „Kuningas“ (1877), „Leonarda“ (1879), iseäranis wiimised neli on väga asjased (realid). Üleüldse on Björnsön maailma kõige suuremate kirjameeste jella lugeda. Ka tema luulded on täis huwi ja wõimu.

Blackburn, Inglise suur laubalinn Lancashire 120,000 in. Suur tebruse ja kudu pait puuwilla riidele ja wirt masinate tegemise töösduks. Ei sellesd laugel seisab Blackpool, kuhu Blackburni jõuutam rahwas mere wette suplemas läib, 15,000 in.

Black-riber „must jõgi“ on mitme

jõe nimi Põhja-Amerikas. New-Yorki ligi on üls 200 ilm. pill.

Black-warrior on laewa-laidaw jõgi Alabamas P.-Amerikas, ta suu on Tombig-järwesse.

Blackwood river on lõunapoolse Australia ranna jõgi, mille suu Augusta ligi mere rannal.

Blacu, Hollandi õpetlasde ja painijate perekund, selle seasd iseäranis Wilhelm, kes 1571 kuni 1638 elas ja hulga maataartide raamatuid wälja andis, mis tolle aja lohda väga tähtjad ja tulustad olidwad.

Blagoweschtschensk on linn Wene all Amuri kalda maal sääl, kus Seja haru suu on. Linna elab 10 000 in. Enne oli ta maa päälinn. Sigikunnas on kulla ja hõbeda kaewandusi, ta Alguni linn.

Blanc, Jean Louis sünd. ²⁹/₁₀ 1811 Madridis, elas 1834 Pariisis ajatirjanituna ja asutas 1838 sojaldemokrati lehe, milles ta palju kirjutas ja prantslasde seas sojialismust wälja laotas. A. 1848 oli ta wahewalitsuse liige ja äratas Prantsuse töölisde seas palju rahutust. Ühe kallaletipumise kahblusest pääsdis ta end põgenemise läbi. Alles 1870 tuli ta jälle Pariisi, oli saadit parlamendis, kuid jäi haigeks ja suri ⁶/₁₂ 1882 Cannes. Ta on hulga kirjastid järele jätnud. Tema wend Charles oli Prantsuse wõiduse ajaluo kirjutaja 1813—1882.

Blanchard, Francois (ü. whrangsoa blangshaar) sünd. 1753 Petit Andelys, katus ⁴/₃ 1784 esimeis õhureisi, lendas õhulaewal 1785 üle Kanali Calaisse, proowis kulusfirmi; sai õhureisil ⁷/₃ 1809 hukka.

Blantenbergh, Hollandi kalameeste tüla, mis Ostende juures kuulsaks supelpaigaks on tõusnud, kuhu üle 10 000 in. suplemas läib, kuna külal enesel 4000 in. on.

Blantenburg on Braunschweigi maa jõdr 474 rttlm. 27,000 in. samanimiga päälinnaga 6000 in.

Blanco ehk blanco, Italia sõna „walge“, on tühi paber, mille alla nimi kirjutatakse, pärastd seid kirja teha. Ka welskilete kirjutatakse sagedasdi nimi alla, et pärastd siis kirja terminiga pääle märkida wõib.

Blanquet, Louis Auguste, sünd. 1805 Puget-Theniers, wõeti mässul 1839 ¹²/₅ kinni ja pandi 1848-ni wangi, siis asutas B. wabariigi seltsi, milles 8 mässu tegi ja uuesdi 10 aastaks türmi heidet; 1816

tegi ta uuesdi mäsflu ja pandi 4 aasdas wangi, oli Pariisis 1870—71 mäsfluhe „Patrie en danger“ (Hamaa hädaohus) toimetaja, wõitis commune'sd osa ja heidet selle pärast luni 1879-ni wangi, oli siis pea terwel elul mäsflu pärast wangis; juri ²₁ 1881. — Tema wend oli konserwatoriumi professor, elas 1788—1854.

Blaubart „Sinihabe“ ühe Sagja muinasjutu rüütel, kes oma 6 naist nende uudishimu pärast ära tappis. Tutt üteldakse Prantsusemaalt pärit olema.

Blaydon of Tyne (ü. bleedn ohw tein), Inglise linn Durhami grahwunnas 11,000 inime'sd.

Bleek, Wilh. Heinr. Immanuel, snd. ⁸₃ 1827 Berlinis, jumalateadlase „Einleitung in die heilige Schrift“ kirjutaja poeg, reis 1855—56 Lõune-Afrikas, sai Kaplinnas bibliotekariks; juri sääl ¹⁷₈ 1875, lätis mitu teeleõpetust neegrite leele üle Inglise keeli kirjutadud järele, nimelt aga „Handbook of African, Australian and Polynesian philology“ 1858—63 ja „Comparative grammar of South-African languages 1862—69.

Blennorrhöe „ilajooks“ on ilanahgade wedelikku liig suur äramine; kurgusd ei ole ta külge hallow, nii gonorrhöe, tripperi, walge joogju näol. Rõige parem abi on selle wasda meega pesemine ja ¹₂⁰₁₀-se wase-wõi zinkvitrioliga wäljapritsimine; jeda wõib ka karbolhappega ja pörgutiwiga teha; kui wäga ell haaw, pandakse morphiimi sekka; rahu ja paras elutombe aitab tõbe parandada.

Blitum „maasika-spinat“ kaswab lõuna-Sagjamaal, on leedu- ja ehde-taim maasika nägu wiljaga.

Blockade on maenlise maa paist ehit maafund, ta sadam wõi rand, mis igasd käämisesd, liitumisesd ja kauplemisesd ära lõigatakse, kui enne seletus on olnud. Wägi peab küllalt suur olema, et jõuab maatohda piirata. On üks sadam ühes mereosaga b. all, siis wõetakse wõõras laew, kui see läbi tungib, sõjasaagiks.

Bloemfontein oli endise Dranjõe-waba-riigi päälinn, mis nüüd Inglise käes; 3000 in.

Blois (ü. bloa) on Prantsuse Loire-et-Gher-i maa-osa päälinn 1700 in. Ümber maal on 23,000 in. Linn oli enne Valois sugu kuningate surutsemise paist. Sellesd on mitmed kivilad ja märgid.

Blondel oli laulja luulemehe nimi, kes 12 aasdasajal Picardiesd Inglise kuningas Richard Löwisüdame seltsi sai, teda püha maa wõiduteel saatis, pärast lahgu läts ja Sagjamaal kuningat otsis ning wiimaks Löwensteini lossis Austrias leidis ja lahdi lunasdas.

Bloomington (ü. blumingt) on linn P.-Amerika Ühisriide Illoneisi loosduses; sääl on 20,000 in. Ülikool toob õppijaid linna.

Blücher, Gebhard Leberecht, wärst ja ülem sõjaherra, marsal „Edafi“ (Worwärts) snd. ¹⁶₁₂ 1742 Moskwas, oli esiti Roodsi, siis 1760 Preisi teenisdues husarite ülem, sai lahdi, 1707 jälle teenimas, oli 1813 Schlesia wäe ülemana Kaubachi juures wahwas, 1814 ¹₁ wõitis ta Möckerni ligi ³₆ 1814 Wahlstadtis, millel wärstiks tõutis, wõitis weel sagedasdi, aitas Napoleoni alla suruda, nii Rothiene ja Saoni juures, läts ³¹₃ Parisisise, löödi ¹⁶₆ 1815 Wigny ligi, tuid juba ¹⁸₆ wõitis ta Waterloo juures ja läts ⁷₇ teisd torda Pariisi. Ta juri ¹²₉ 1815 Schlesias Kriblowitsi mõisas.

Bludow, Dmitri Nikolajewitsch grahw, Wene riigimees, snd. ¹⁶₄ 1785, esiti diplomat, siis riigisekretär keiser Nikolai I. all, 1832 sisem. minister, 1839 kohdu-minister, ja Aleksander II-se sõber ning abi uuendusdel isearanis talupoegade wabasdamises, 1861 riigi nõuutoogu president; juri ²₃ 1864.

Bluefields, Nicaragua linn Karaiibi mere talbal, 600 in., luni 1860 Moskito kuningas afe.

Blüemli-salp ehg „Walge naene“ Berni alpide ladew Lauterbrunni põhja pool, 3670 m. kõrgel.

Blue Mountains „sinised mäed“ on mäed lõune pool Australias Sydnehyd läände minna, luni 1400 on kõrged; lääne pool küljes üteldakse palju kulda leida olemat.

Boa constrictor on suur madu 6 luni 10 m. pikk, ei ole kighwine; liha sünnib süüa; peetakse aitades hiirte surmata.

Boobin, Italia kreisilinn Pawia maa-tunnas Trebbia jõel 2000 in.

Bobrow on Wene kreisilinn Woronesh-gubermangus, 4000 in. Riigi hobutasmatus.

Bobruisk on Wene kreisilinn Minski gubermangus, 55,000 in. Beresina jõe äärel.

Boccaccio (ü. botatsho), Giovanni,

kuulus Italia luulja ja jutumees, sünd. 1313 ei ole teada kas Florensis või Parisis, kaupmehe poeg, õppis teadust ja luult, täis Italias ümber, oli Neapolis, kus kuninglikus ložas tutvaks sai ja lo-
guni kuninga tütre armastuse võitis. Säär
sai tema Petrarcaga tutvaks ja sai Dante
kirjade seletuseks põhjendatud õpetoolil. Ta
on palju kirjutanud, kuid ükski töö ei teinud
teda nii kuulsaks kui tema Decamerone
(„sada juttu“), mis täis tõde ja nalja on.
Ta suri ²⁷₁₂ 1375
oma Certaldo mõisas.

Vocaalini, Troja-
no, Italia pikkeluulja,
sünd. 1565 Loretoš,
kirjutab mitu pille-
luulet Hispania vä-
giwõidu võimu was-
da, selle pärast tapeti
ta Hispania palgatud
mereröövlite läbi Ve-
nezias 1613 ära.

Vocca = Tigris
„tiigri-suu“ on Hiina
Siliangi jõe suu nimi
saare järel hüütud,
mis selle jõe suus
leidub.

Vocerini, Luigi,
Italia helilooja, sünd.
¹⁹₂ 1743, on hulga
helipaladid kammer-
muusikas ja sympho-
niates, ta kirjutas män-
gus järele jätnud;
suri ²⁸₅ 1805 Mad-
ridis.

Bochara (Bokhara,
Buchara) on Iha-
riit Turlistanis Ašias
Amu ja Kõhiti jõe-
gede kaldamaal ühes 1877 saadud Kara-
tegin lohaga, 239,000 rtkm., ²¹₄ milj.
in. enamasti usbegid ja tadshikid. Vanal
ajal oli maa nimi Borgadha. Muhamedi
usg walitseb maal. B. Ihan oli wägew
maa-walitseja Kesk-Ašias, aga on nüüd
Wene wäga. Tal on 13,000 sõjameest,
200 suurtükki. B. päälinnas on 75,000
in., 360 mosheed, 103 preestri-kooli. Winn
on tarawani-taibanduse ülem pail Europa
ning Ašia wahel. Rohgesdi on saäl tehaseid.

Bochnia on jõeri-linn Galizias Kaba

jõe kaldal raudtee äärel, 10,000 in. Säär
on suured foolataewandused, 324 m. süga-
wad, kuid aastas 30 milj. naela foola saab.

Bocholt on Preisi Münsteri kreisilinn
11,000 in. realkool, puuwilla-tebrus.

Bochum, Preisi Arnsbergi kreisilinn,
41,000 in., gümnaasium, mäetöö-kool, lau-
batohus, walatud terase tehased, tiwifüe
taewandused.

Bockenheim, Preisi Wiesbadeni kreisi-
linn, 18,000 in; palju masinatehaseid ja

Boa madu.

aia-wilja.

Böcklin, Arnold, sünd. 1827 Baselis,
tõusis Saggia kuulsaks maawärsaks, kes wäga
ilusaid kujesid tegi ja elu wäga tähelepane-
litult näha pani.

Boeslay, Istwan (ütle: ishtwan bot-
schai) sünd. 1556, oli Ungari mässajate
pää aastatel 1604—1606 Nagybardenis
ühes ka protestantide kaitseks olles, waliti
Ezerence maapäewal ²⁰₄ 1605 Ungari
esitaks, ja sultan Ahmed I. ninetas teda
Ungarimaa päristuningaks. Wieni rahus

²⁹₆ 1606 tunnisdas ka Sagša keiser teda fets ja Siebenburgi wõimlasets. Ta suri ²⁹₁₂ 1606.

Bode, pahem Saale jõe haru, mis Brockeni mäe alt saades esiti külmä B. ja siis sooja B. nime kannab ja Rienburgi juures Saale sisse langeb, 160 kmt. pikk, kõige tenam Rosstrappe juures.

Bodent järw, Schwabi meri, Ladina keeli Lacus brigantinus, on Alpi mägesdiku põhja-jalal Schweiži ja Sagsamaa wahel. Rheini jõgi joogseb tash läbi, 398 m; üle mere kõige laiem paik 14 klm., kõige pitem 62 klm., 539 ristlm suur, kuni 276 m. sügaw. Suwetuul on wee tõusmine 4 m., lõitusekuul hakkab langema. Tähele panna on, et weši mõni lord paisub, kuid põhjust ei märta. Soe tuul sõhn puhub siin ja sääl üle järwe, armatakse Afriika kõrbe samumi järg olewat. Harwa külmetab järw kinni. Umbrus järwel on enamastdi wäga ilus ja suurepärane. Kalu on järwes rohgeadi. Laewakäit järwel on elaw. Mitmel pool läib raudtee järwe taldale.

Bodenkiedt, Friedr. v., sünd. ²²₄ 1819, Peines Hannoveri ligi, wäga kuulus Sagša luulja; käis Wenemaal ja Kaukasias, sai professoriks. Ta on wäga palju Sagša keeles kirjutanud ja on terge tema töösid Sagša raamatupoodides nõuutada.

Bodin, Jean (ütle: shang bodäng), sünd. 1530 Angers, oli seisusde kogul Blois 1576 juba selle poolt, et rahwale südametunnisduze wabadus antaks ja paremad õigused elada, on siis üks kõige selgema mõistusega mees pimedal ajal olnud ja mõisduze ning aru selgusd kõrgets pidanud. Ta suri 1596 Laon-is.

Bodmer, Joh. Jakob sünd. ¹⁹₇ 1698 Zürichi ligi Greifensee alewis, sai 1725 Zürichi ülikooli professoriks ja 1735 suure nõuukogu liikmeks; ta kirjutas ja kõneles Prantsuse maigu wasda kirjanduses ja luules. Suri ²¹₁ 1783, jättis hulga kirjasiid järele.

Bodmerta on isäraline meredigus. Kui laew merele läheb, lainab keegi selle pääle raha; juhtub, et laew merel hukka läheb, kaotab laenu-andja. Kui aga laew hukka ei lähe, mis ju enamastdi tuleb, saab lainaja oma raha lätte ja maha tehdud osa reisi puhdasd kasusd ka weel.

Boedromiad olivad Athenas pidusdufed Apollo auuks, kes taplusdes rammu

ja jõudu andis. Pärastd peeti neid Marrothoni tapluse mälestusets.

Boerid on need Hollandi talu-mehed, kes Sõune-Afrikasse on elama läinud. Nende nimi tähendab „talupoeg,“ mis „boer“ kirjutadakse, kuid „buur“ üteldakse ja Sagša sõnaga „Bauer“ üks on. Nad on Hollandi kodusd juba enne Kapimaale läinud. Säält wõitfiwad nad 1836 saandi aega mööda nii palju maad, et Dranje ja Transvaali wabadriigid põhjendada wõitfiwad. Et nende riikide maapind neegritele ära wõibeti, ei ole boeride ja neegrite wahel ialgi sõprus tellinud. Hollandi mehed olivad aga osawad põllumehed ja tarjataswatajad ning saiwad seda wiisi peagi rikkaks, mis weel rohgem neegritele pahameelt äratas. Inglise, kel ümber laudu ka maad oli, ei sallinud boerisid ka, waid kimbutasiwad neid sagedasdi. Inglise Jameson tahbis 1896 ätisdi Transvaali ära näpata, läks 300 mehega nende wasda, kuid löödi toledasdi. Wiha oli boeride ja inglasse wahel suur, ja boerid algasiwad 1898 oma president Paul Krügeri all suurt sõda inglasse wasda. Esi-mesel aastal wõitfiwad boerid ühde puhgu. Kui nad oma lahinguid oleksiwad sõjateaduse järele enesdele tuluts teha osanud selle läbi, et nad wõibetud inglased oletfiwad Sõune-Afrikasd ära ajanud ja ka Kapimaa enesde lätte wõinud, siis oleksiwad nad praegu wabaduses. Nende gindralid Foubert, kes wahma jurma suri, Botha ja Dewett olivad wäga tublid. Annetus algas, kui üks Boeri gindral end ilma hädata 4000 mehega inglasse wangi andis. Wäga mööda hakkasiwad inglased wõitma. Transvaal Pretoria päälinnaga ühes Johannesburgi kullataewandusdega, Kimberley ja Ladysmithiga ning Dranje riik Bloemfonteinini päälinnaga langesiwad äsna terwelt Inglise alla. Krüger elas põgenejana Hollandis ja suri 1904 Milanos. Inglise wõitfiwad 1900 terwe Sõune-Afrika enesde alla ja tahawad säält suure raudtee Egiptuseni ehitada, mis raudtee juba suurelt osalt walmis on.

Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus, sünd. 470 a. p. Kr. Roma linna, sai suurets riigimehels Sda = Goticuninga Theodorichi all ja oli ka teraw kirjamees ja mõttetark ning tõusis ühelt anuastmelt üles teisele. Kuib tadebus

teotas teda, et ta Konstantinopoli leiskiriga äraandmise nõuu pidanud ja Theodorich lasgis ta 524 ära surmata. Enne surma wangitornis kirjutas ta veel ajaluo ja mõttetarkuse üle tuumalad kirjad, mis Kat. kiril pühaks lasgis tunnisdada, ehg B. küll risbitudgi ei olnud.

Boëthos oli Greeka metalli-walaja Chalcedonist, elas 300 a. e. Kr., temalt on seni üks wana kuu, poisik haniga, järele jäänud.

Bogdanowitsch, Ippolit Feodorowitsch, sünd. ¹²₁₂ 1743 Wäite-Wenmaal, oli 1788 saandi riigi-kirjatogu esimees Moskwas, pööras end kõige rohkem Prantsuse kirjanduse poole ja kirjutas ise Wene keeli Prantsuse maigu järele. Tema ülem kirjatöö on „Duchenta“, kuid veel suur hull teisi kirjatöösid on talt olemas. Ta suri ⁷₁ 1805. — Tema lellupoeg Modest Iwanowitsch B., kes 1805 sünd. ja 1839 saandi Nikolai akademia professor Peterburis oli, kirjutas 1812, 1813 ja 1814 aasdate sõja lugu.

Bogdo on kalmüllide püha mägi Wene Astrahani gubernangus, Tschornõi-jarist ida poole minna, kus ta muinasasju leida.

Bogdo = Dola on suurte kõrguste osa Thian-tchani mägesidust 4300 m. kõrge. Siit läib üle mägede teerada Turfani landu Urumitshi poole.

Bögh, Erik, sünd. ¹⁷₁ 1822 Kopenhaagis, järgi mõõda loolõpetaja, näitleja, waawaja, näitemängu direktor sünnilinnas, kirjutas hulga Daani näitlesti.

Boghead-süü ta bituminiit on kivist ladamittudest leitud mineral Schoti-maal, Hebridi saartel, ta Wöömimaal; ta on paisdegaasi paranduseks paras, ja temast saab paraffini.

Bogoduchow on sõbrilinn Wene Harlowi gubernangus Merla jõe kaldal, 9000 inimesi.

Bogoljubow, Aleksei, sünd. 1824, õppis Achenbachi juhil Düsseldorfis, oli 1861 saandi akademia professor Peterburis, waawas hulga kudesid mere-taplusdest, nagu ka mere kaldal olewatest kohadest.

Bogosed on Abessinia põhja-poolne rahwas, 10.000 hinge, kristlased.

Bogorodizk on Wene Tula gubernangu sõbrilinn 9000 in., kaupluse linade ja kanepiga.

Bogotá on Lõune = Amerika Kolumbia

wabadrillide ja Cundinamarca päälinn 2660 m. üle mere pinna sama nimele jõe kaldal, mis Magdalena jõe haru on. Linnas on 100.000 in. Ilmool annab spetsialist. Museum näitab muinasasju. Pääpiskop elab ka saäl. Parlament on saäl asumas. Koosduse president elab linnas.

Boguslawski, Albert von, sünd. 1834, on tähdjas Sagsa sõjajärgi, kes iseäranis palju on raamatuid kirjutanud.

Bohemund, Normanni esiku Robert Guiscardi poeg, sünd. 1065, mõttis enesele, kui ta wööras ema teda oli auujärjest eemale tõrjunud, Tarenti würsti-(esiku-)riigi, mõttis esimeesest riisid-sõidust osa, sai 1098 Antiochia enesele, mõttles 1108 Greeka keisririigi wassda; suri 1111 Italias.

Böhlert, Lüneburgi Ützeni ligi olew Sagsa küla, kangelasde haudadega 1873 leitud, brongsi-ajast.

Böhme, Jakob sünd. 1575 Altseidenbergis Görlitzi ligi, oli saäl kingseppmeister, aga kirjutas kõrwal õige sügawa mõttega raamatuid, milles ta näitas, kuida inimene looduse kõrwal on ja saladuslikel wiisil walguis leida. Tema on tõe poolest sügawasti mõtelnud ja leidis ka seletajaid ja järgijaid, kelle seas Baader kõige tähdjam. Ta suri ¹⁷₁₁ 1624.

Böhtlingk, Otto, sünd. ⁸₅ 1815 Peterburis, sai siin Wene akademiuseks, oli Peterburis kuni 1868 ning andis suure sõnaraamatu Sanskriti keele üle wälja, mida kirja imetööks teaduses arwatakse. Pärast elas B. 1868—85 Jenas ja 1885—1902 surmani Leipzgis.

Boieldieu, François Adrien, sünd. ¹⁵₁₂ 1775 Rouenis, oli 1803—1810 Wene keiserlik kapellmeister Peterburis, 1817 kuni surmani ⁸₁₀ 1834 Pariisi konservatoriumi direktor, on suure hulga helitöösid, iseäranis laulelused „Jean de Paris“ ja „Walge naesderahwas (La femme blanche, Weisse Dame)“ ja „Athalie“ awamängu ning laulusid järele jätnud, mis läbi teda suuremate heliloojate sekka luetakse.

Boileau-Despréaux, Nicolas (ütle: nilolaa boaloo depreoo), sünd. ¹₁₁ 1636 Pariisis, sai suureks Prantsuse luuletajaks ja 1684 teaduste akademia liikmeks; suri ¹³₃ 1711. Tema kirjatööd ja luulded, mis ta klassika meesde eeskujul tõsi elu

põhjal tegi, meeldiswad väga ja luetakse neid weel täna päewani hääle meelele.

Vois-Duval (ü. boa-düwall) Jean Alphons, Prantsuse looduse-uurija ja arst, sünd. 17¹⁶ 1801 Tcheville-s, on iseäranis mitu raamatut liblikate üle kirjutanud.

Voito Arrigo, Italia helilooja ja luulja, sünd. 24¹² 1842 Paduas, elab enamasti Veronas. V. on üks nüüd kõige tähtsamatest uue aja Italia talentidest, südi Wagneri poole hoidja. Kõige enam tuntud, ta Sagamaal hää meelega ette toodud, on ta lauleldus „Mefistofele“ (1868) mille kõrval weel operid „Hera ja Leander“ ja „Hera,“ nii ka mitmed kantatid tulewad nimetada. Luuljana avaldas ta kangelase-luulde „Re osso,“ mitu nowellad ning nime all „Libro dei versi“ luuletusi.

Bojador, maanina Aafrika põhja-lääne rannal lüni Kanari saarteni, 20 m. kõrge kaljusein lange laenemurd, mida 15. aastajaja saandi arwati maailma läänepoolne lõpp olewat.

Bojano, linn Italia maadunnas Campobasso Biferio rannal, piiskopi ase, seminari, 6000 in. V. on wanaaegne Novianum või Bojanum, efiagult Samniti linn, keisrite ajal Roma sõjaväelil asutus.

Bojar, Slawi sõnast boi „võitlus,“ efiagliselt Wenemaal ja lõune-Slawi maades nimetus wägilasele, paremlasele, tähtsale sõjamehele, ta mõisnikule. Mostwa suurwõrsteide seas oli b-il sagedasti wõrstitu mõimu lahjuts kõige suurem kodanlik wõim ja sõjamehe ametid käes. Peeter Suur kaotas selle auuseisuse ja seadis selle asemele teenistuse auuseisuse (tschin). — Rumänias on paremlisel seisusel see nimetus. Ka Wene sõna баринъ tähendab бояринъ tuleb sõnast b.

Bojardo, Matteo Maria, Scandiano grahw, Italia luulja, sünd. 1430 (1434) Scandiano, elas Ferrara herzogite Borso ja Ercole Este juures, kes talle auulitlusid poliitilisi ülesandeid andiswad, lõppels ta weel Reggio maawalitsejaks paniswad; suri siin 21¹² 1494.

Bojed (Boji), suur Kelti rahwast, mis Donau jõel lüni Tirolis mägedeni, Böömimaal ning Alpide ja Apenninide wahel Po orus laiali elas. Wiisa wasdustamine ja sagedate werisde sõdade järel wõideti Italias elutseswad b-d a. 191 e.

Kr. P. Cornelius Scipio poolt ära, ning nende maa seati Gallia Cisalpina nime all Roma gubermanguls. Teisel poolal Alpi mägede elutseswad B-id wõideti rahwasde rändamise ajal põhja-ida poolt pääle tungijate Suevi rahwa poolt ära; Böömimaa sai markmannide kätte, kuna maale see nimetus (Bojohemum) jäi.

Bojoletski tüla Krasnaja juures Rumänias; siin tihutas 27⁹ 1828 Wene gindral Geismar 36,000 türklasid ainult 4300 mehega põgenemisele.

Bojorix, üks kuningas bojeride juures, kes a. 194 e. Kr. romlasde wasda sõdis. Ka oli ühel päälitl Kimbri rahwa juures see nimi; seefama suri lahingus Mariuse wasdu.

Boffevelde, rats maadunda Lõune-Afrikas Inglise Kapimaa Tulbaghi divisioonis. — Kõlmas B-is on elajate kaswatamine, lõune-ida poolses soojas on põllu-harimine ja tobarate kaswatamine. Tähtsam lohd on Cérés umbes 1250 in.

Bolanga või **Balanga**, gubermangu Batani pää- ja sadama linn Hispania saare Manila pää, umbes 7000 in.

Bolauos, jõgi ja linn Mexico riigis Jalisco. Efimeje orus, linna ümberlaudsuses, rohgelised hõbekaewandused.

Bolas on jõgi, mis P.-Amerika ühisriigis Marylandi Chesapeakei wäinasse woolab.

Bolar, taime-selts umbelliferide sugust; B. glebaria on Falklandi (Kullimaa) saartel leida; temast ning ühest tüwitast kõrgesse kasuwasd sõnajalast (Le maria magellanica) on nõnda nimetatud balsambogid (balsampõõsad) koos, nagu neid ka Martimaa liiwamaal kadakatesd koos olles männimetsades leitakse.

Bolchen (Prants. Boulay. ü. bulää), kreisi ja kantoni päälinn Elsass-Lothring-i maadunnas Kaltbachi ning Courcelles-terchen = Bous liinil, kreisiwalitsuse asupail ka lohduase, u. 3668 in; terase-tegu ja naha parkimine, riidewärimine, õlletegemine ning wiljaga kauplemine. B-i kreis (on koos lantonitesd B., Busendorf ja Faldenberg on 730 rtkm. (rtw.) suur, u. 47,000 inimesed).

Bolchow, kreisi-linn Wene Drelli gubermangus, Bolchowka jõel, ligi 20,000 in.; nahaparkimine, kanepi-töösdus, kinnastööd, liimikeetmine, wiljapuude kaswatamine, nahaga-, wiljaga- ja puudega-kaup-

lemine; B-is dieti wanas linnas, on tolm tähdsat laata.

Bolderaa, sadam Wene Liitwimaa gubermangus, Dina jõe suul ning Riia-Bolderaa raudtee juures, 500 in.

Boldoa, Boldowa, Ungari jõgi, 97 km. (88 w.) pikk, heidab end St. Petri juures Borjodi walituskunnas Sajo jõlle.

Bolero (mitmus boleros), Hispania rahwatants, mida muist kaheld, muist mitmetesd isikutesd (boleros või boleras) balleti farnaselt, sagedasdi näitelawal wahe-aegadel fiskepaneluna, laudsitasse. Heljujad on sääl juures Andalusia rahwa ülitunnas, lõõwad lastagnettidega takti. Hispania rahwatantsud, millesd need näitelawa heljud on sündinud, wõetasse laulu, lastagnettide ja tamburini ühestarwitamisega ette.

Boleslaw, 5 herzogi ja kuninga nimi Poolamaal. — B. I. Grabrõi „wapper“ 992—1025, herzog Mieczyslawi I. poeg, oli Poola riigi ajutaja. Ta walitses põhja pool kuni Läänemereni, lõunapool kuni Donau jõeni, ida pool kuni põhja-Wenemaani, lääne pool kõi maa üle kuni Saale jõeni, mida ta rasgete wõitlusde järel teisriga Heinrich II. Sagsa laenuriigi näol wõitis. Laotas hoolega risdiusgu laiali. Tema all asutadi a. 1000 keiser Otto III. läbi pääpiskopkond Gnesen. — B. II. Smialõi „wahwas“ 1058—80, Kasimir I. poeg, pani enesele 1076 kuninga krooni päha, aeti aga tema tigeuse pärast, kui oli lasgnud piskop Stanislawi Kralausd 1079 altari juures äratappa, maalt wälja; juri 1081 ühes kloostriis Kärnteni maal.

Boletus Dillen, toruseene-selts hümehommetide sugust, wiljapõhjaga, mis torusid etendab, milledes nelja launaga basidaid (lannukfelandjad) on.

Boleyn ehg **Baleyn** (ü. bulin), Anna, Inglise kuningas Henry VIII. abitaas, sünd 1507 pärastde grahw Thomas B. lapsena, elas oma 7—16 elu aasdan Prantsuse kuningas kojas, tuli siis Henry VIII. kotta, kelle käsul ta end 1523 temaga kihlatud lord Percyst pidi lahdi ütlemä, wõitis enesele oma launiduse ja südame-hariduse läbi tujuta kuningas südant, kes end tema pärastd lasgis Aragonia Katharinaft lahutada ning ²⁵/₁ 1533 salaja Anna B. enesele wõitis; ⁷/₉ jelsamal aasdal oli neil tütar, pärastdene kuninganna Elisabeth. Kuningas oli auuäjrje-

pärijat soowinud. Dmas wihas lasgis ta Anna, selle wenna, lord Rochfordi, ja weel neli laebitusalusd ära hukata; ¹⁹/₅ 1536 lõõdi Annal pää ohjast, teissdel 5 juba paar päewa warem.

Bolgara ehg **Bulgar**, Weliki Goro d, endise Bulgari riigi päälinn, mis weel Bolgarõi küla juures Spassti kreisis Wene gubermangus Kasanis on leida. B. oli juba 10. aastasajas, rituti enne wene-lasde, pärastd Tamerlani läbi ära. Wal-lis, mis 9 km. (ligi 9 w.) ümbermõõta oli, on osalt weel järel. Kiwihoonetesd wõ-tawad näüdsed elanikud sääl ehitamise tar-wis kiwa. Tähelepanemise wäärt on siin Tatari ja Armenia kirjad 13. ja 14. aasdas, mida Peeter Suure ajal üm-berpandi.

Boliac, Cesar, Rumänia luulja, wa-na aja uurija ning ajalirjanit, sünd. 1813 Bularestis, wõitis sääl 1848 mäsusd elawalt osa, pidi 1810 Siebenbürgenisje, 1850 Pariisi põgenema.

Boltn (ta Bollin), Andreas Wilhelm, Noobsi mõttetart ja luulja sünd. ²/₈ 1835 Peterburis, läks 1857 Sagsamaale, sai 1865 mõttetartuse prof. Helsingis, 1873 ülitooli raamatutogu hoibjaks.

Bolintineanu, Demeter, Rumänia luul-ja, kirjanit ja riigimees, sünd. 1826 Bo-lintinas Walahia-maal, läks 1849, hoja-ride abil, Pariisi, 1848 jälle Bularesti, andis ajalehe „Populul suveran“ wälja, pidi 1849 würst Stirbey eest Pariisi põ-genema, pärastd Türgimaale, kusd ta würst Cusa ajal jälle tagasi tuli, 1863 ministriks, 1864 eluaegsels riiginõunikuks nimetadi; juri ²/₉ 1872 Bularestis.

Bolivar, Simeon, sünd. ²⁵/₁₀ 1783 Ca-racasjes Venezuela riigis, uuris Madridis õiguse-teadusd, oli reisidel weel juurde õp-pimas, 1809 tegi ta oma kodumaal rah-wuslike parteiga ühendusd, tõi mäsju al-gul Caracasjes (¹⁹/₄) sõjariisdu Londonis, wõitles septembris 1811 pääle Miranda all, kuni Venezuela Hispania alla saamise tõttu põgenema pidi, oli aga 1812 jälle Uuegranada mäsful ning oli sellesd ajast kõigi Lõune = Amerika maade wabaduse wõitlusdel nõuuts ja juhatajaks. Juba Caracasje ärawõtmise järel (⁴/₈ 1813) sai ta auunime „wabasdaja“ ning tohdis ene-ses kõi kodanlike ja wäelise wõimuse ühen-dada. Pidi Hispania wäewõimuse eest

taganema, tuli 1816 Haytist wäljese sõja-
wäega Margarita saarele, kus ta, kui oli
omad pärisorjad wabaks lasgnud, päris-
orjuse kaotamist kuulutas ning
mõlemal järgmisel aastatel hispanlasi
täitsa ärawõitis. Mitmesuguste wõitude
ja taganemisde järel sai ta asjaga ometi
nii kaugele, et need neli maakonda Char-
cas (Potosi), La Paz, Cochabamba ja
Santa Cruz ^{6/8} 1825 endid ühifeks wa-
bariigiks wõiswad ühendada, millele nimi
tema auuks Bolivia pandi; teada waliti
eluaegselt presidendiks Lima kongressil ^{19/8}
1826 Ometi lülati ta wahesid kōrwale,
seati uut president, oldi temale wasdajeks
kui „Amerika Bonapardile“; ^{27/8} 1828 sai
tema partei jälle wõita ta sai uuesdi pre-
sidendiks, mille järel uued wasduhakkami-
sed tuliwad, kus juures Venezuela end
teisdesid lahdi ütles, oma ette riigi asu-
tas (now. lõpp 1829). Selle pärast as-
dus B. tagasi ^{27/14} 1830. Ta suri ^{17/12}
1830 San Pedrol (Santa Martal).

Bolivar, ühe riigi ja kahe linna nimi
Lõune-Amerikas, Simon Bolivari järel
nõnda nimetatud. B., üts neist Colum-
bia ühendatud riikidesid, asutati 1858, puu-
tub ida pool Magdalena ja Santanderi
maade külge, lõunapool Antioquia, lääne-
pool Cauca riigi wõi maa, põhjapool Pa-
raibi mere küljes, temas on 10 guberm.
55,000 rtkm. umbes 242,000 in., ena-
masdi segawerb, indianlased, neegrid ja
walged, elawad kauplemisesid.

Bolivia, Lõue-Amerika wabariit, Si-
meon Bolivari järele nõnda nimetatud,
puutub põhja ja ida pool Brasilia külge,
lääne pool Paraguay ja Argentina (La-
plata) riigid, edela pool Chile ja lääne
pool Peru külge. Maa suurus umb.
1.247.000 rtkm., elanikud umb. 2.311.000 in.

B. on kõige kõrgem ja rohgem mäge-
dega maa Amerikas. Iseäranis on suurem
lääne poolne osa nõnda nimetatud Andi-
mägedega kaetud, mis kuni 8000 m. kõr-
guseni ulatawad ning kõrwusdiftu kaugele
endid wälja laotawad. Mägede wahel
kõrgmaal on soolamered (salinas) ning
soolasaod (cienagas). Selles mägesdits
on kõige kõrgemad Amerika mäed, Co-
rata wõi Illampei (6550 m.), Boleande
Sajama (6415 m.), Illimani (6410) ja
teised, kōit enam kui 20,000 jalga kõrgeb.
B. Kordillerides on lume piir umbes

16.000 j. üle merewee pinna. Kõrgmaa-
desd on nõnda nimetatud B. tasabit kõige
kõige tähdsam. Sää on põhja poolses
osas Titicaca järw ning Pampa Nullagase
järw, lõunapoolses osas suur Pama de
Salinas, mis üts osa aasdas soolajärw,
teine osa soolalagendit on, kus ilus walge
särarw kõogi-sool on. Kuulwal aasdaajal
läib säälb odse kui jää pääl. Kõrgmaa
põhjapoolses osas on rohgesdi magedat weit,
wiljarikas ja kõige perelam, liiwapoolne
osa, mis kurw ja waljas on, nimetatakse
Los Desiertos de Lipex. — Üleüldse
on säälb maal suur puudus jõgedesd. Ena-
masdi kōit jõed joogsewad ida poole Ma-
deriasse, mis Amazoni jõel kõrwujõets on
ning Paraguayse. Tähdsamad jõed on
Rio Beni, Rio Mamore, Rio Chermejo,
ja teised. Et küll B. enamasdi palawas
kliimas on, leidub tema ilmade seisutord
ometi üsna mitmetesine. Põhjapoolsed kõr-
genditud on palawad, see-wasdu on mä-
gesdiftudes külm, paras ja soe wahel ära-
tunda. Ülewal mägedel on kliima õige
kare. Säälb maaharimisesd ei wõi juttu
olla. Selle pääle tuleb nõnda nimeta-
dud Puna (ü. puuna), kus juba kartulid
laswawad ja mitmet sugu leeduwilja. Üle-
mates orgudes laswawad juba nisu ja
mais, madamal soojamaa wilja-lõuud ja
aiawili, kuna kõige alamates orgudes ja
wälgadel, hungades katso laswab ja
kohwi, suhgru = pilliroog, bananid, ananas
ja muud palawa maa tooded kōjuwad. Keli
aasdaega on, kõige alamad järgud peawad
alalid õitswat kowade aega. Ohg on ime-
kuu, selge ja terwe. Kõige rohgem wihma
on mägede põhja-ida pool, läänepoolne
külg aga on wihmata, selle pärast lage ja
tühi. Magu taimeriit, nii ka elajariit
näitab end mitmel näol. Puna bravas
leidub vicuna camelus ning narijate
elajate sugud Biscacha Punas; see wasdu
leidub lama, alpaka, guanaco ja chinchilla
kõrwal kondor ja mitmed weelinnud; all pool
paabugoid ja kolibrid ning üsna all kõigi
palawate maade elajad rohgesdi. — Üsna
rikas on see maa kulla, hõbeda, wase,
tina ja seatina poolest.

Kauplemise, töösduse ja läbitõimise kōhda
suurt kiitust ei ole ütelda. Maa on liig
teisdesd ära lahutatud ja mõjub poliitiline
seisutord kõige tegewuse sisse wäga halwas-
dawal. Mäe-laewanduse töösduus on weel

see ainus tähtsam tegemise osa. Kõige rohkem meetakse wälja hõbedat, siis hiinapuu koort, lautihuli jne. Lähiläimine on dieterastendadud wiletsate teede läbi, raudteed puunduvad, ning telegrafisid on ainult üks liini umbes 280 wersda pikkusel.

Rahwas on kas walged inimesed wõi indianlased cholod (segu walgetest ja indianlastest). Walged on Hispania rahwa järeltulijad, indianlased on kodupaiksed wõi meksikud. — Maa walitsus on riigiwolikogu läes; president walitakse 4 aasda pääle, see walib abipresidenti, neile abiks on ministriumid, mis kongressi ees wastutawad on. Kõik see maa on 9 departemangukse jaotatud 36 gubermanguga. Riigi usg on Kat. usg; waimulik walitsus on La Plata (Marcas) ülempiiskopi ja La Pazi, Sta. Cruz de la Siere ja Cochamba pääpiiskopide läes.

Kõrgemate õpeasutuste poolest on 3 ülikooli, küll wiletsad, üks kool on asutus wõidusele ja mäetöösduse tarwis, 24 kõrgemat asutust, mitu tütarlaste ülem. kooli. Algtööliste poolest on lugu kurb. Sõjawäge on 8 gindrali, 359 stabi- ja 654 alamat ohwitseri ja paljalt 2000 meesd. Wapp on 4 wäljasse ärajaotatud, näitab ülewäl 5 tähde sinisel alusel, keskpaigas pahemal pool rahu, parem pool on leiwapuu, Potosi linna pilt. Ripp on tumepunane ka loodis oleva rohelise punase aluse pääl 5 krooni, mille ümber loorberi ja õlipuu ogjad.

Alalugu. Enne hispanlaste sinnatulekut oli ülem Peru, nüüdse B. riigi läänepoolne osa üks osa Cuzco intade riigis. Nagu kõik Perumaa, nii ka ülem osa jellesd satust 1538 saandi hispanlaste alla ja oli üks osa Peru ase-ninga riigis, kuni see 1778 saandi Caracase nime all La Plata wõi Buenos Ayres'i wiitse (alama) kuningriigi juurde arwati. A. 1810 algas ka siin Hispania riigiwaltisuse wasda sõdimine. Mõnesuguste muundatusde järele tunnisdas gubermang end $\frac{8}{6}$ 1825 wabaks ning nimetas end ($\frac{11}{8}$ 1825) B. $\frac{26}{5}$ 1826 tuli kongress esimesd korda kokku.

Ometi ei saanud maa mitte dieterahu. Ühte lugu on sääl riigi muundatused olnud, partei wõitlused ning sõjad teisde wabariikidega. Ei ühelgi presidentil ole võimalik olnud ilma koduõjata ametis olla, enamasti kõik on wäewallal

ametis. aetud ning suurem osa neisd ülelohduselt otsa leidnud.

Bologna (ü. bolonja) gubermang ja selle päälinn Italias. Vinn B., Apenninide mägesditu juures Reno, Savena ja Apoga jõgede wahel wiljarikkal lageditul, mitme raudtee ühenduse sõlm, on esimese appellatsiooni kohdu, gindral-kommando, ülempiiskopi ja maailma = tuulsa ülikooli asepait, kus ka weel muud kõrged õpeasutused, teaduslised ja üleüldise kasu asutused ja seltsid, raamatukogu 200 000 köitega ja 6000 käsikirjaga, tähetorn, botaniku-aed. 3 näitemaja, wõiduse ja sõjariisbade korjandused jne., 120 kirkut, kõrtsugu tähdsood ehitused, nende seas 2 wiltu torni (Ufinelli ja Garisenda).

Etruskide juures, kes seda linna põhjendanud, oli ta nimi Telsina, wõeti bojede poolt ära ja hüüti Bononid, sai 224 e. Kr. Roma gubermanguts ning Augustuse ajal, kes linna lähedal Antoniusega ja Lepidusega 43 a. enne Kr. teisd kolme mehe lepingut tegi, laiendatud ja ilusdabud. Pärastdisde keisrite all laswas linn. Ta tõusis kesk-iga joogsul tähdjaks teaduse ja wõiduse keskpaigaks. Siin elaswad paljud wõidlasted ja teadlased. Suba 1179 alusdadi siin ülikool. Siin peeti ühe wahel Tridenti concilisi, ja need lahguiswad siit 1815. Waawajateid elas B-s Francesco Francia ja Lorenzo Costa. Siit on tekkinud Domenichino, Guido Reni, Francesco Albani. Käsi- ja näputöö on seni suurel wiisil tõusmas.

Bologna, Giovanni, ka Fiammingo, sünd. 1524 Douais Flandri-maal, läts 20 aasdat wana Roma linna, kus 2 aasd. Michelangelo all töös oli, siis Florenzi, kus 1608 suri. Temalt on paremad kujuraied lendaw Mercur Florenzis, Bologna wõidblisem Neptuni kujuga, Cosimo I. ratsakuju, Sabina neidude rõõw, Florenzi Loggia dei Lunzi.

Bolometer „joonemõõdi“ on riisid, mis thermo-samba asemel pruugitakse ja soojuse mõõdimisid wõimalitust teeb, kui riisid sooja pandakse. Suba $\frac{1}{1000}$ graad (pügal) sooja on tunda.

Bolor = dagh, ka Belor ehg Bololo-dagh, on Pamiri-maa ida-ääre kõrge mägesdit, mis Amu-Darja- ja Sarlandi-maa wahel rada teeb. Kõige kõrgem Tagulma ladew, mis 7766 mtr. pilwedesse ulatab.

Bolſas, jõgi Mexicoſ, langeb 500 km., joogſu järele Suurde Ilmamerde.

Bolſchaja-refü on suur jõgi, wäga lüreda joogſuga, Kamtſchatka neemel, tõuseb Naſchtſchiku juures järweſ ja langeb 200 werſda joogſu järele Ochotski merde.

Bolſchaja-Muraſtiuo Wene küla on Niſhe-gorodi gubermangus Sundowſki taldal. Umbes 600 külaelanikk on oſawad lamba-nahgu wärwima ja waſetõõb tegema.

Bolſena, Italia Biterbo fõõrilinn Roma ligi, wäga iluſal B. nimega järwe äärel, mägedelt põlenud maopinnal, 3000 inimeſd. Santa Cristina kirik on pühakäigu päit terwel Kat. usgu rahwal. Jda-Goti kuningas Theodorich laſgis iluſal järwe ſaarel oma abitaaja 534 ja Kr. ära lügisdada.

Bolſward on Hollandi Frieslandi wõitemaa endine päälinn 6000 in., ajab tubliſdi laupa, teeb telliskiwa ja pottifiid.

Bolton-le-Moors on Inglise Lancas-teri wana linn ſoo äärel, 110,000 in., teeb fiidi-, puuwilla-, raua- ja raua-tõõb lebrufe- ja ſte-laewamife aſutufed on tähdjad, koolid kõrgel järjel, raamatukogu, näitemaja, 16 kirikut ja kalewitoda tõſdamad liikumifid. Bolton on kanali nimi linna naabrufeſ.

Bolus, Lemni muld ehg ſphragid, on mitmet ſugu ſau („Thon“, lina ſawi „Lehm“ on), tarwitadalf walgel näol lit- tideks, tõmmul Siena näol õli- ja freſeo- maalideks, punaſel Sinope näol waawa- deks, Armenia punaſel näol grundeerimi- ſeks ja kuldamiſeks.

Bollandiſtid, üts jeſuitlaſde ſeltſkond pühade jutufuſde loogu wäljandjaid. Je- ſuit Geribert Roſweyð pani alufe ſelle ot- ſatumale tööle. Pärast tema ſurma (1629) läts ſee tõõ Joh. v. Bollandi (ſnd. 1698, ſuri 1665.) ja tema abilife Gottfried Henſſcheni (ſnd. 1600, ſuri 1681) ja Da- niel Paperroeki (ſnd. 1698, ſuri 1718) kätte. Nad wõtiwad hulga kirjandufe wa- randuſid läbi ja oli neil ſelleks ſuur hull raha antud.

Bollert (ü. bolläär) linn Drange fõõris Prantſufe Baufuſe oſas, Sez ja Paris- ſhon = Baſemere raudteel, u. 3200 in.; fiiditubumine ja telliskiwi põletamine.

Bolletri puu (hobufeliha = puu), puu ſort Surinamiſd, ta on wärſgelt otſe kui toores liha näha, mis õhtul walljats muutub,

wäga pinge on ning rullideks, mehanifideks tööriiſdadeks ja muuks on tarwitatud.

Bomarfund on Wene kindluſ Mlandi ſaarel Bottni mere lahe wärawal, häwi- tadi ühiſe Inglise-Prantſufe laewawäe poolt ⁴/₆ 1854 ära.

Bomardeerima „põmmutama“ tähen- dab ſuurtükiga linna, kindluſd, laewa, müüri laſgma — muidugi ſõja puhul. Nimeſõna ſelleſd bombardement ehg bombardemang „põmmutamine.“

Bombardon on tuuba ſarnane baſſi mänguriiſd, mida mängulooris madalate helide tuurendamiſeks wõib tarwitada.

Bombafin on Italia loogeline fiid, mida nüüd willaſeſd aineſd järele tehdaſe.

Bombax L. „willapuu“ malvaceede ſu- guſt. Temaga ſugulane on b. malaba- ricum, puu Jda-Indias, ſeemne küljes larwad, mida toolide, woodite ja ſohwade pehmenhada tarwitadaſe.

Bombay (ü. bõmbee) on preſidendi koosdus Inglise Jda-Indias, ³/₄ lääne- randa, 321,463 rtkm. 18 milj. in., lan- geb oſadeſſe: Delhan, Kolan, Gudſherat ja Sind. Siia juurde tuleb luitemaad 191,012 rtkm. 7 milj. in. — Päälinn Bombay ſamanimeſel ſaarel on üts kõige ſuurem linn ilmas, umbes 1 milj. inime- ſega: linnas on kindluſ, ſõjaſadam, mere- wäe loogu, aurulaewade ſõidud. Siia läib Arabia, Perſia, Jda-India laubandufe wool toltu. Wäga ſuur lohwi ja thee wedu annab rohgeſdi elu; puuwilla kaup- ſemine on tähdjas, perliid weetafſe palju. Dolid ja laewahitufed on suurepäraſed. — Maa ja linn on juba 1661 ſaandi Ing- liſe all.

Bombanaga on ſee material, milleſd Panama kübarad walmiſdadafſe; ta tuleb Carludovica palmata paigalt.

Bona dea „hää jumalatar“ oli Roma naeſde waim, ſee, kelle abil nad lootſiwad lapſi ja häid mehi ſaada ning pahaſd kom- bet pidada. Tema kummarduſe lohd oli Aventinuſe ſingul jalatoopas.

Bona fides „hää uſg“ hüüti Eadina keeſ, kui millegi mahategemife üle kindel teadmimine oli, et ſee õigel põhjal ſeiſis, ehg et aſi lahblemata oli, nagu omanduſe õi- guſ; omanik tegi midagi bonae fide „hää mõttel“, ſeſd et arwas aſja õige olewat.

Bonaire an Hollandi ſaar Antilli ſaa-

ressidus Curasao ligi, 353 rtkm. suur, 4500 inimesd.

Bonaparte „hää osa“ oli suurem Italia paremline sugu, kes Toscanas 16. aasdasajal Corsica saarele rändas ja sääl elama jäi. Pärasedene suur Prantsuse keiser Napoleon I, selle üle selle nime all õigemini kõneleme, sündis ta sellest perekunnas. Tema isa oli Carlo, sünd. $^{29}/_3$ 1746 Corsical, õppis Pisa ülikoolis advokaatiks, sai 1774 kuninglikuks nõuulaseks Ajaccio, oli 1775 Corsica paremlasde saadik Prantsuse keisri juurde, 1781 saadeti ta Corsica 12 paremlase nõuutoogu liitnaks; ta suri $^{24}/_2$ 1785 Prantsuse Montpellier's lõhuvähi tätte. — Tema abitaas oli Maria Käitita Ramolino, sünd. $^{24}/_8$ 1750 Ajaccio, läks mehele 1767, põgenes lesena 1793, kui inglased Corsica saare võitsivad, Pariisi, sai 1804, kui poeg Napoleon juba keiser oli, auunime Madame mère ja pidas uhget koda, läks aga, kui poeg langenud, oma sõõra wenna Feschiga, kes kardinal oli, Roma linna, elas sääl ja suri alles $^{2}/_2$ 1836 ammugi pärast oma poega, kes ilma walitsejast waeseks Helena saare wangiks oli langenud. Käititali oli 8 last olnud, keda kõiki Napoleonidideks hüüti ja kes keiser Napoleon I-se 5 wenda ja 3 õde olivad.

Napoleoni wanem wend Joseph, Surveilles grahw, esiti Neapoli kuningas, pääle selle Hispania kuningas; sai ametis pärast wenna langemist lahdi, elas mitmel kohal ja suri Florensis $^{28}/_7$ 1844.

Lucien (ü.: lütsjäng) oli keiser Napoleoni wahemine teine wend, tema oli teaduse ja wõiduse sõber ja tõusis kõige wähem, seib Canino esit (würst) oli ta kõrgem auunimi; suri $^{29}/_6$ 1840 Viterbos Roma ligi.

Louis B. oli wanaduse poolest Napoleoni kolmas wend, sünd. $^{29}/_9$ 1778, elas pärast Saint Den grahw ja edespidi Hollandi kuningas, läks aga wennaga tülli ja pani ameti $^{1}/_7$ 1810 maha ning oli Grogis Den grahwi nime all; suri Livornos $^{29}/_7$ 1846.

Kõige noorem Napoleoni wend Jérôme (ü. heroom) sünd. $^{15}/_{11}$ 1784 Ajaccio, oli pärast Montfort-i esit ja siis Westphali kuningas; suri $^{24}/_6$ 1863 Pariisi ligi.

Keiser Napoleoni kolm õde olivad Maria Anna Lucca ja Piombino würstinna, Ma-

rie Pauline Guastalla herzoginna ja Marie Annunciata Lipona grahwinna — Sed langefiwad, kui wend keisri-ametis lahdi sai, muidugi ta madalale ja elasivad wäljapool Prantsusemaad.

Bonaventura, Joannes de, scholastika ehg koolitarkuse mees, sünd. 1221 Toscanas Italias, sai Franciscani mungaks, oli 1253 saandi jumalatarckuse õpetaja Pariisis, 1256 oma ordo gindral, 1273 kardinal, siis paawsti saadik Lyoni kirikukogul; suri $^{15}/_7$ 1274. Tema mõtted kirjades olivad tuumalad.

Bondu on Senegambia Neegri koosdus, kus Fulab, Mandinga, Diholofi sugu neegrid elawad. Päälinn Dulebon.

Bone ehg Bona on Algeria sadamalinna Konstantine maal Seibuse jõe suus, 30,000 in., on koralli-püügi keskpait, tähdjas laubandus. Sigidal on wana linna Hippo Regiuse waremed.

Bonheur, Roja sünd. $^{22}/_3$ 1822 Bordeaux linnas, tähdjas elajate maalija naesderahwas, elab Thomery alewis Fontainebleau ligi.

Bonifacius, Winfried, oli Angelsachsi paremlise sugu liige, sünd. 680 Kirtonis Inglismaal Exeteri ligi, sai 718 Romas paawst Gregor II. poolest missiõnariks ja laotas Thüringis risdiõngu wälja, alustas kirikuid ja kloostrid, tõusis Gregor III. ajal pääpiskopiks ja 738 paawsti legatiks ehg kälgjalaks Saggamaal, sai ta Mainz'i pääpiskopi ameti; suri $^{5}/_6$ 755 ja maeti Fulda domkiriku. Teda hüütakse „fatslasde apostel,“ seib ta kuulutas paganausi fatslasdele risdiõngu.

Bonini saared on Japani mere-maad Waitses oleanis Riponis edela pool 84 rtkm., 160 in. Pääsaarel on Peel-alew Port = Hoibiga, kus europlased rannal täiwad.

Bonn on Saggja kreisi- ja ülikooli-linn Kölni maakunnas, enne Kölni tuurwürsti ase, 41,000 in. Ülikool põhjendadi sääl 1818, ta tubli raamatutogu ja muuseum; sääl on veel gymnasium, nõdramaja; Kat. suur pistop asub linnas. Mäe-lohus ja maatohus on ta. Münsterplatfil on Beethoveni mälesduse-sammas. Ülikoolis on 3 Saggja keisrit õppinud.

Boupland, Aimé (ütle: emee bongplang), sünd. $^{22}/_8$ 1773 Rochelle linnas Prantsusemaal, õppis hoolega, studeeris,

tõusis tähtjaks looduse-uurijaks, reisib ühes Humboldtiga Amerikas, sai 1804 Malmaisoni kasvu-aia direktoriks, 1816 Buenos Ayreses looduse-teaduse professoriks, elas 1821—29 Poraguays wangis, asus pääle selle Uruguays San Borjas ja 1853 Sant-Anas-s, kus ⁴/₅ 1858 suri. Suur taimeteadlane.

Boom on Belgia linn Antwerpeni maakonnas Rupeli kaldal, 15,000 in.

Bootes, „härja = ajaja,“ oli Greeka muinasjutus naisjumala Demetri ja Jasoni poeg, teda tähtede selle pandi.

Boothia
Felix, Amerika
neem, Boot-
hia Isthmuse
läbi manner-
maaga ühes.

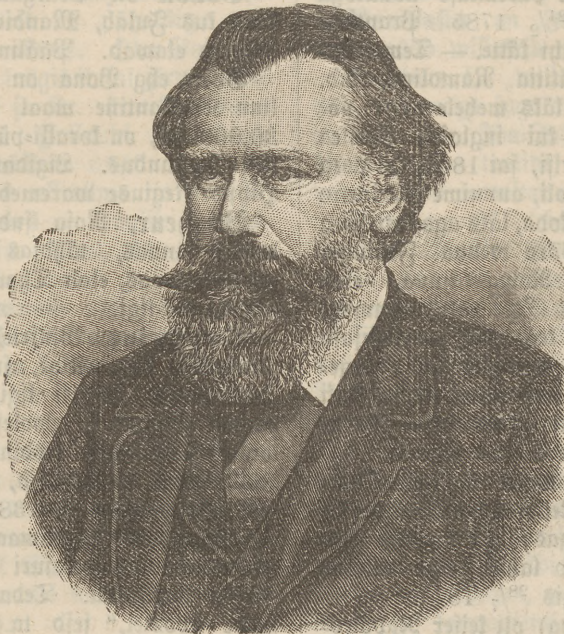
Böotia ehg
Boiotia oli
wanaaafund
keskmisel Gree-
tamaal, kõrge-
tesd mägedesd,
nagu Helikon,
Pithairon,
Parnas, pii-
ratud ja Rep-
hiose, Al-
pöse ning
muundesd jõe-

desd läbi woolatud, mis nüüd enamasti järvedes ja soodes on wettinud; kõige tähtjam on järw Kopais. Muinasajal oli maa wee korralisel talitusel wiljakas, nüüd aga suurel osal tühi ja rabane. Wanad B. elanud on umb. 1200 a. e. Kr. juba Thessalia-maalt sisse rännanud, olivad rammus inimesejugu, kuid harimata, millesd juba sõna „boiotine“ nii palju tähendas kui „harimata.“ Siisgi on Hesiodos, Pindar, Epameinondas, Plutarchos, koid tähtjad kirjamehed, B-sd pärit. Linna desd heitiswad 13 ühties koku, kuid 338 e. Kr. läks nende wõim kaduma.

Boote (ü. butl) on Englise Lantashire

ladamalinna Mersey jõe suus, 30,000 in., tärmad tähtsõõlised.

Bopp, Franz, üks kõige suuremateid keeleteadlastesd maailmas ja wõrdlewa keeleteaduse põhjendaja, sünd. ¹⁴/₉ 1781 Mainzi linnas Saksamaal, õppis hoolega, sai 1821 Berliini ülikooli erakorraliseks ja warsdi korrapäraliseks professoriks; selles ametis oli ta terwel eluajal kuni surmani ²⁷/₁₀ 1867 ja kirjutas hulga wäga sügawa sisuga raamatuid wõrdlewa keeleteaduse üle. Ta õppis wäga palju teeli; kõige sü-

Johannes Brahms.

gawamini kirjutas ta Sanskriti keele üle. Ta näitas nimelt, et saksakeelsetes sõnadest: helde-esse inimese-esse, helde-le inimesele, helde-s inimeses, helde-l inimesel, helde-sd inimesesd, helde-lt inimeselt, helde-ls inimeses j. n. e. siin siis -esse, -le, -s, -l, -lt, -ls Gessdi keeles, koid ta Indogermanni keeltes on muinasajal isesõnadeks olnud. Siis näitas ta, et

Indogermanni keeled koid sugulased on, sesd et sõnad ühesd juurest on tõusnud, nii Sanskriti achwa, Greeka hippos, Ladina equus, Goti aihwa „hobune“ üks ja seesama sõna on, nagu suur hull teisi. Hulga kirjased kirjutas B. selle üle, nagu ta ta osaw Sanskriti mõistja oli.

Boppard on Saksia linn Preisi Goari kreisis Koblenzi wõimupiiris pahemal Rheini jõe kaldal raudtee ääres. Linnas elab 8000 Rath. usgu inimesd ja on üks parandusemaja noore-ealisedele nõtradele, Rath kooliõp. seminar ja wee terweks-tegemise asutus. Laewatäit on elam. Ra

viinamarjad lojuvad häädi. Pru ja poti-tõdd tehakse palju.

Bor on chemiselt lihtlabane teha ja leidub borhappe ja borhappe soola näol mitmes mineraalis, ilma kujuta tumehalljas muu ehg kristalliseeritud diamandi nägu, omakaal 2,68, atomikaal 11. Borhappe (sedatiivsool), 1 atom. bori, 3 at. weelust, 3 at. hapuollust (wefinikku ja hapnikku), on fassolinina tulemägede maade kohdadel; Toscana iduseb maapinnas borhappe- ja ammoniak-sisuga wee-auru (soffioni), mis lagonites tihenewad (nii Kalifornias). See on karwota ja haifuta kristalli-ollus, maidseb tibe, sulab wees, mõjub mädanemise wasda, lahduw wee-aurus, on kui borhappe-anhydrid, 2 atomi b-i, 3 at. hapnikku, tulekindel, annab alkaliatega wees sulawaid soolafid, on boraxi, emaili, flintklaasi, kunstilise tallistiwide, saunelaupade teha, tahhide joota ja tulla wärwida sünnis ja tõlwab toiduaineid hoida. Rats lorb süehapu (boraxi) näol on teda Tibeti, Hiina, Persia, Ceyloni ja Kalifornia järwehes, Potosi ligi Bolivias, tult esiti tuntali nime all Tibe-tis laubale; maidseb ja reageerib alkaliselt, tehakse borhappeid ja Perua bororat-rocalcitiid; maidseb ja reageerib alkaliselt, kristalliseerib 10-ga 5 mol. wee waada (juwelierborax), sulab wees, puhgeb tuumas läsnajets tombuts, sulab siis boraxklaasiks, mis metall-ogrydisid lahutama teeb. On hää reagensiks, sünnib tinutamijets, tahd saab klaasi, emaili, poriselan-wärwi, glasuri, shel-latiga wärnitsat, la-seiniga kleep-nõuu, pesemise abi, ehde-asjats, toidu-hoidels jm.

Bora on lange külm põhjatuul, mis Juli Alpides ja Adria mere ääres lorrati puhub, greeklasde Borlasega üts.

Bora, Katharina von, Lutheri kaasa, sünd. 29/1 1499, sai nunnaks Grimma ligi Nimptschenis, põgenes 1523 ühes 8 teise nunnaga kloostriid ära ja sai 13/6 1525 Lutheri naesets, elas oma mehega surmani ja siis lorb Magdeburgis, lorb Braunschweigis ja Wittenbergis; suri 20/12 1552 Torgaus.

Borago L., tarelehdlisde sugu, milles b. officinalis „turgirohi“ Aleppo laub-suselt aedades peetakse. Lehed ja õied an-nawad salatit.

Borassus L. „wiinapalm“ on palmide sugu, milles b. flabelliformis L. „asf-

mepalm“, Palmyra palm Afias 10° lbuna pool kuni 30° põhjapoolde kasvab, juhgurt, palmwiina, arrakut, uipu annab, ja lehdedesd mõib mattisid, lormisid, läb-raid, paberit walmisdada. Tema läbi leiarrad 10 milj. in. tõdd ja teenisduid.

Bordeaux (ütle: bordo) on Prantsuse Gironde osamaa päälinn Garonne jõe äärel Wahemere ligi, 300,000 in., maa 4. linn ja kuulus meretaubanduse kohd, 487 m. pita silla läbi La Bastidega ühes, ilusa sadamaga, kus elu wäga wirt. palju marjawiina, piiritust, klaasi, kalu sisse ja wälja weetakse. Suur ülikool ja hull muud õpe-asutusi laotowad haridust ja tõlblust wälja. Suur hull Kat. kirikuid ja kloostrid seisab pääpiskopi ülemal juhatusel. Näite-, panga-, linna-majad on toredad. Maa poolt aitab mitme harune raudtee muu maailmaga ühendust. Klauda, terasid, teri, puud, willu, pudu- ja söögi-laupa, lahtlissi saadusi weetakse palju. Rae-wa-käit ja ehitus on kõrgel järjel. Käsitöö ja laubandus on elaw ja suur. Awa-litud ajutused on paremal seisul. — Vinna nimi on aegamööda sõnast Buredigala sünninud, mis romlasde ajal siin seisis. Maa ümber B. linna häätakse Bordelais. Kõige tähdjam asi, mis B-sd maailma weetakse, on marjawiin, milleks termel Gironde-maal marju kasvab. Marjawiinade nimed Medoc, Palus, Des Côtes on kõige paremad. Lafitte, Latour, Château-Margaux, Haut Brion, Château d'Yquem (walge wiin) on oma paitade järel nime-dega terwes maailmas kuulsad.

Bordun oli wanal ajal torupilli alu-mine paks wile, kuid nüüd on ta nimi orelisse ühe registri jaoks wõetud ja märke-gib sügawaid helisid.

Boreas oli greeklasde suus külma põh-jatuule nimi. Jumaladpus oli see Astrai-ose ja Eose poeg ja elas koopas Hämuse mäe all, kus ta Orithyia, Erechtheuse tü-trega Kalaise ja Beteke sünnitas.

Borgo, Soome keeli „Bori“, „Bor-woo“ linn Soomes, 4000 in.

Borghese Camillo, Sulmona ja Ros-sano esit (würsi), wõitis 1803 Napoleoni de Pauline naesets, jättis ta aga maha, kui wend langes; suri 1832 Florenzis. — Tema nime järel on üks wäga ilus maa-maja, villa B., Roma ligi hääitud, ei ole aga mitte obje tema, waid on kardinal

Scipio B. poolest ehitatud 17. aasdasajal. Säär on muuseum sees.

Borgia (ii. borbja), Cesare kuni-
wala riigikunsti meister, sünd. 1478 His-
pania paremlisel sugul, ja tema isa Ro-
dugo sai 1492 Alexander IV-da nime all
pühaks isaks; Cesare lasgis oma wenna
Giovanni 1497 tappa, sai Prantsuse Louis
XII-dalt Valentinois herzogiriigi, saatis
kuningat Itaaliasse, kus isa paawsti Romag-
na maa herzogiks teda tõsis; sel maal
lasgis ta ksil suured surmata ja kisgus
Urbino ja Piombino weel juurde, kuid Ju-
lius II. lasgis ta 1503 kinni panna ja
1504 ilma maata karata. Ta jooksis Ar-
ragoniasse, kus aga kuningas teda ka 2
aasd. wangis pidas; ta põgenes Navarra
kuninga, juurde, kus Binna lossi piiramisel.
¹²/₃ 1507 suri. — Tema ilus õde Lucrezia
B. sai kuulsaks oma priisgamise läbi, sünd.
1408, asdus abielusse juba 1493 Besaro-
maa Giovanni Sforzale, ja juba 1498
herzog Giovanni di Bussellile, kes Nea-
poli kuninga Alfonso sohipweg oli, ja teda
ta wend Cesare ära tappa lasgis, mille
järel 1501 õde juba 3. korda Alfonso
d'Este Ferrara herzogile mehele läks.
Naesderahwas suri 1520. Teda on kuul-
jad nagu Ariosto, Bembo kiitnud.

Borgu (Barba), Gando riigi lesk osa
Nigeri jõe taldal Afrikas, on Fulbe, So-
ruba ja Kambrie neegrite asupaik.

Borisjoglebsk on Wene Tambowi gu-
bermangu kreisilinn 20,000 in., tähdjate
loomalaatadega.

Borisjow, Wene Minski gubermangu
kreisilinn 20,000 in. Siin ligi ¹⁶/₁₈/₁₁
1812 oli Napoleoni wäe üleminel Beresina
jões.

Borkum, Sagja saar Omsi jõe suus,
11 kmt. pikk 700 in. ühel odjal majad
ja merejupelus.

Born, Bertrand de, sünd. 1140 Peri-
gordis, laulis ja kuulis trubadurina 1180
—95 häid lugusid; iseäranis kun. Henry
II. ja poegade wõitlusde ajal tegi ta jö-
jaulusid, kuid ka armusalmikuid pühade
nühkluse- ja noomi-wärskidega. Teda lue-
tati paremate trubaduride sekka. Ta
suri 1215 eel.

Borna Leipzigi kreisi ametilinn, Wyhra
jões 8000 in. realghymnasi- ja kooliõp. se-
minariga.

Börne, Ludwig (vieti Bbb Baruch),

sünd. ¹⁸/₅ 1786 Juudi perekunnas, studee-
ris arstiks, kuid tõusis tähdjaks kirjame-
heks, asdus 1818 Ewangelis usgu, elas
waheldi Pariisis, Hamburgis ja Frankfur-
tis; suri Pariisis ¹²/₃ 1837, jättis hulga
kirjasid järele, millesd osa pillekirjad on, mida
sakslased ega prantslased ei armasda.

Borneo, kõige suurem Asia saar, Sun-
da saarte sekka lugeda, 736,222 rtklm., u.
2 milj. in., leiti 1523 Portugali meesde
poolt üles. Saarel on hull tagasid maad,
kuid ei teda weel seni täiesdi tunta. Mõ-
ned mäed, nende seas Kitibalu 475 m.
kõrge, on olemas. Palju kulda, diaman-
tisiid, perliid, süsi, rauda, juuretoitu leidub
saarel. Suimesed on Malai tõugu, daja-
tid ja hiinlased. Kolmelt küljelt on saar
Hollandi all, üts, Brunei, sultan on isesei-
sew, tal on 50,000 rtklm. 150,000 in.
Dinnad on wäikesed, Pontianat ja Band-
schermassing. Üts inglane James Broof
asuja on 1841 Sarawaki maa (90,000
rtklm. ¹/₄ milj. in.) enesele nõuutanud, ja
tema pärijad on praegu weel selle oma-
nikud. Üts osa on inglasde pidada.
Säär elab ka üts eesplane cand. Koiwa
tehase juhina.

Bornu, Neegri riik Sudānis Afrikas,
Sahara Tsad-järwe läänes, 148,400 rtklm.
üle 6 milj. in. Kõil on neegrid kõige roh-
gem Kanuri sugul. Sultan Kula walit-
seb maal. Riik asutadi 1472 Ali Duna-
mami poolest ja oli Edrisi Maoma juhil
1571—1603 kõige wõimsam. Sultan
Omar, kes 1882 suri, oli suur Sagja rei-
sijate laitsja.

Borodino, Wene küla Moskwa guber-
mangus Mosaiski jõoris, on selle pärast
meelde tuletada, et siin ²⁵/₈ 1812 Napo-
leon Kutusowi üle suures lahingus wõidu
omale sai.

Boronatrocaltit (borax-lubi, tiza) on
Perna mineral, leidub ka Lääne-Afrikas ja
Uuel Schotimaal, tal on walged kerakesed,
borhapu natron ühes borhapu lubjaga,
tehakse tuluks boraxi, klaasi, glasuuri, emaili
pääle.

Borowitski on Wene jõori-linn Now-
gorodi gubermangus Msta jõel, 11,000
in.; ligidal on kuulsad koid.

Borowst on Wene kreisi-linn Kaluga
gubermangus, Protwa jõel 10,000 in.
Linna on aiapidamisi palju.

Borromei saared on Lago Maggiore

järwes Pollanza ligi, tahe pääsaare nimi on Isola bella ja Isola madre. Saartel on paleed ilusate aedadega. Nad on 13. aasdasajast saandi Borromeo peretunna omandus.

Borromeo, grahw Carlo, Püha, ind. 2¹⁰ 1538 Aronas Lago Maggiore järwe taldal, 1560 saandi kardinal ja Milano pääpiskop, arwatakse kõige paremate ja agaramate waimulikkude seka. Suri 3¹¹ 1584, arwati pühaks 1610.

Börss, Prantsuse keeli bourse, Wene keeli биржа, on hoone kaupmeesde koguda ja ärisid diendada, kaupmeesde kogu ise, siis ta ärielu liitumine ise ülesilbse. Esimesed börsid oliwad Brügges, Antwerpis, Lyonis, Toulouses 16. aasdasajal, siis Londonis ja Hamburgis. Need oliwad laudabörsid, millel osdeti ja müüdi ja see juures hindu määrati. Börsid hakkasid siinema 17. aasdasajal, kui riigid hakkasid wäärt- ja raha-paberid wälja andma, mille tarwis isekrallised börsid on asutatud, kuna saadusde (wilja, õli, terase) börsid neid lahus on. Writagemine börsil käib seaduse järel, mille tähelepanemine börsi-wanemate asi on. Börsid osawõtmine on üksnes laimata äridele lubatud ja tuleb neil osawõtte-maks anda. Ei tee üks äri õigusd, võib ta börsid osawõtmise luba kaotada. Börsile mindakse lõunawiwadel. Páris-börside kõrwal on ka nurgas, pühapäewa- ja õhdu-börsid. Äri on enamasti osdmine suusõnal diendadud ehg mallerite läbi määratud odsjedelite järele. Kurssi ja intressi arweteks on võimalus. Mallerid waheldawad ärisid müüti ja osdu ja kannawad hooli kurssi (raha-hinna) märkimisels. Börsi ärid on päewa-, lasja- ja konstant- diendusjed, mille juures täitmine äri tege-mise lõpupäewal diendatakse, ehg nad on aja-, arenduse-ärid, mille juures täitmine alles määratud (tähd-)päewal sünnib. Reisd on teisd wiisi wahes (differenz-)ärid selle läbi, et nendes mitte äri arendusd ei tehda, waid üksnes müüdsed ja pärasdesed hinnad wälja maksdakse. Reid ärisid ei wõi kui kihlweidusid mitte kohdusse laebata.

Arenduse ärid on: 1. tingimata ärid, millel osdja ja müüja lepingu järele tege-ma peawad ja neil kindel arendus (Lieferung) määratud päewal anda on, ehg iga-päewane arendus, kui üks lepingu = mees

juba enne määratud päewa arendusd wõi arawõtmisid wõib nõuda, mis käigu = äriks (Handelgeschäff) hüütakse.

2. Tingilised ärid on säarased, mille täitmine börsi kajas lepingute gijate wahel wõib ta muudetud olla, kui taganeja tahab kahets-raha maksda wõi ärisid ludagi ära taga-neda. Selle juures on mitmed võimalused, mis lepinglasde poolest lottu kõneldatakse.

3. Pitenduse ärid on säarased, mille läbi ühe laupa wõi diendusd võimalik on edasi lüüta. — Kõige tähtsam on küll rahapaberitega — nii osdmisel kui müümisel. Nende kohda määratakse hinnad odse börsil. Rahamehed osdawad ja müüwad sääl neid paberid. On sellegi teraw politika mõis-dus nii, et ta ette wõib arwata, kas üks wõi teine wäärt-paber ligemal ajal hinnas tõuseb wõi langeb, wõib ta sellega kasu saada, kui ta neid paberid osdab wõi müüb. On ta osdnud, ja paberid lange-wad, saab ta ta kahju, aga kui ta odawamini osdab kui müüb, saab ta kasu. — Börs on kohd, kus miljonid kaotatakse wõi wõidetakse.

Borjad on Ungria komitatmaa Tšpa taldal 3510 rütm. (64. rpu.) 200,000 in. Maa on metsne, luid wiljakas ja uibukas; ta leidub sääl liiwilisi ja rauda. Päälinn Miskolcz.

Borsna on Wene sõbrilinn Tšcherni-gowi gubernangus, 15,000 in.

Borsz t ja Ditro on Siebenburgi 2 lüla, milles hapu terwisewee kaew on; seda wett on võimalik enesele tuua lassda.

Bort on paela farnane tangas ehg wõõ, mida kas tapetite wõi riide äärde wõib ehdeks panna. Tal wõib mitmesugusd ehet olla, ja kujutakse ta tihdi kulla- ja hõbedaga läbi. Mõni lord on tal tressid, narmad, tutud küljes.

Bortuianskij, Dimitri, Wene helilooja, ind. 1751 Ukraine-maal, käis Sagja- ja Italiamaal muusikat õppimas ja sai Peter-buris keiserliku mänguloori juhatajaks. Sääl on ta palju waimulikka laulusid, isekranis psalmisid loonud, mida weel nüüd nii häsdi Wene kui ka teisde usgude kirikutes hääl meelega laudatakse. Ka paari lauleusd on ta teinud. Ta suri 27/9 1825 Peterburis.

Bornu on Reig-Amerika indianide suguharu, kes edela pool Chirgui lahde asu-mas on.

Borussia on uue Ladina keele nimi Preifile (Preussen); boruss „preislane.“

Boryslaw on suur Galizia küla Drohobyczy jaostunnas Injestriraudtee äärel, üle 10,000 in., väga rikas kiviütle ja maawaigust, mida siin välja ulatava teetär- (tolmis-)lademe feesid saadakse ja miljonite puudade taupa laetatakse.

Bory de Saint Vincent (ütle: boriidõ sfäng wängsfäng), baron Jean Baptiste Marcellin, väga tuntud Prantsuse looduseuurija, sünd. 1780 Agensis, läts juba 1798 ühes kapten Baudin-iga teaduslikele reisile Austraaliasse, uuris üksi Bourbon-i saare läbi, oli siis isamaal 1806—7 kodupinnal sõdimas ja lõi Watterloo lahingu järel Bourbonide wasda, rändas 1816 välja, kuid pööras 1820 tagasi ja kirjutas wabameelsetes lehedes. Aast. 1829 juhatas ta teadlisid reisi Morea ja Kylladi jaartele ja 1839 teadlisid Aleria uurimise teekonda. Ta suri Parisis 22¹² 1840 hulga kirjasid järele jättes.

Bosa on Italia Sardinia saare sadamalinna Cagliari maafunnaš sama nimega jõe äärel wiina- ja oliwi-rikkal kohal, 10,000 in., kes korallide püüdmisel tööd ja tulu saavad.

Bosboom, Jan, sünd. 13¹² 1817 Haagis, tõusis kuulsaks maavajaks, kelle kutsesid palju imets panti. Tema kaasa Luise Germide de B-Toussaint (ü. tussfäng). sünd. 16⁹ 1817, on väga kuulus Hollandi romantite kirjutaja, kelle juttusid mitmesse keelde tõlgiti.

Boscan Almogavér, Juan, sünd. 1493 Barcelonas, tõusis tähdjaks Hispania luuljaks, elas Karl V-da tojas Granadas, võttis pärastdele wereloera Alba laswatuse enese hoolde, läts Barcelonasše tagasi ja suri jään 1542. Ta leig awaldas ta luulded.

Bosch, Jeronymo de, Hollandi keeleteadlane ja luulja, sünd. 23¹³ 1740 Amsterdamis, oli apteeker, 1773 linna-sekretär, 1798 Leideni ülikooli kurator, 1806 Hollandi teaduse asutuse kaaspõhjendaja Amsterdamis; suri 1⁶ 1811 Leidenis. Tema Ladina keeli luulded ilmusiwad sagedasdi painis.

Bosch, Iman Gualterus Jacob van den, Hollandi tähdjas põllumees, sünd. 29¹⁰ 1799, sai 1820 Wilhelmnapoldi asutuse juhiks ja oskas seda põllutöös õitswale

järjele tõsda juhatus ja kirjanduse teel. Ta poeg Gualterus Jacob, sünd. 1828, sai isa järelläijaks ja tõsdis põlluharimise au-
ruijduul suurt wiisi.

Bosco, Bartolomeo, kuulus Italia tasgumängija, sünd. 1780 ümber Turinis, läts 1814 prantslasdega Wenemaale ja wiidi siin Siberisse, kus ta oma uõia-osawuse läbi palju imetspanemise äratas ja rohgesdi raha teenis. Aast. 1814 wõhetadi ta wangide wasdu välja, ja nüüd läts ta 18 aastat Ašias ja Europas, kus oma osawuse läbi suurt imesduid äratas ja eten-
busdel palju raha teenis. Ta suri 6¹³ 1863 Grunauš Dresdeni ligi.

Boscotrecase on Italia linn Neapoli mõitemaal Vesuvi lõuna pool küljel, 12,000 in., nüüd mäetule läbi ritutud.

Boscotrecase, linn Neapoli ligi koguni Vesuvi läheduses 12,000 in. kroonu sõjariisbade ladu; kannatas 1905 palju mae tuld.

Boskowitz, ajalinn Mährimaal Bjela jõe taldal raudtee äärel, 6000. in., 3¹⁴ juudid, mõni jaks ka teas.

Bosna, Donau Save haru, mis Bosnias tekib ja Brodi ligi merde langeb; 200 klm. pikk.

Bosniatid huiutakse Bosnia elanikud. Nende kodu

Bosnia on maa, mis enne kuu Türgi mõimu all seisis, kuid 1878 ühes Herzegowinaga älisdi Austria alla wõdeti. Bosnia ja Herzogowina on kokku 51,110 rikk. (928 rpl.) suur u. 1¹/₂ milj. inimesed, kellest 43% Greet-Kat 20% Roma-Kat. 47% Muhamedi usgu. Suurem osa on elanikkudest puhdad bosniatid, Serbia tüwi, kes oma Slawi keelt on õige puutumata hoidnud, ja kellel ka taunis kirjandus on. Maa on kõrge tasadil mägedega, mis kuni 2428 m. kõrged on; neisid joogsewad Bosna ja Wrbase jõed läbi, kuu Save ja Unna põhjapool lagebitud on. Pool B. maad on medšaga täidetud, millesd suurem osa kõrge mets on. Põllutöö on puuduline, kui ka muld landja on ja isearanis oder, kaer, mais ja witt ning hirs lobšakalt taswab. Maa omanikud on mõisnikud, keda beg huiutakse; need begid nõuawad põhja pool 1¹/₃ ja lõuna pool 1¹/₅ tütuseid enesdele. Puuwili taswab väga häsdi. Koguni rohgesti taswab lojuseid ja weiseid.

Maa pind on rikas metalli, süte, kivisoola poolest, kuid veel palju tarvitamata. Töös-
dus ja kaubitus hakkavad uuemal ajal
elusaks minema. Maa on 6-de sõõri ja-
gatud: Serajewo, Travnik, Banjaluka,
Bihac, Dolnja-Tuzla, Mostar, kõik 49
osasse seatud. Serajewo, ka Sarajewo
kirjutatud, on pealinn, kus 1 kõrge kohus,
kõrgemad koolid, Kat. piiskop, valitsus ja
vägi asumas. Maa tulu ja kulu umbes
10 milj. guldna ümber. Maa oli 1876
iseseisew. 1401 Türgi magu all, 1526
Türgi mõitemaa, kuni 1875—78 Austria
lätte sai.

Bosporus (Greeka keeli „härja-sopp“)
on Konstantinopoli mere kitsus ehk väin,
mida Thraki B-eks, ja Kimmeri B., mida
ka Teodosia kitsuseks hüüatakse. Suba
500 aastat enne Kristust oli siin riik
Pantikapooni pealinnaga, langes hiljemini
Mitridatse magu alla, oli siis Ida-
Roma riigi osa, ja viimaks langes ta
tatarlaste ja türklaste alla.

Bosquet, Jacques Benique (ü. shal be-
niit bosjue), sünd. 27. 1627, üks Prantsuse
suurem jutlusmees, kes ial jäänud elanud,
sai 1670 aruajärjepärija tasvatajaks, 1681
Meaux piiskopiks, kirjutas Gallicani (Prant-
suse) kiriku põhjused üles, tõusis 1697 riigi
nõuniku lihtmeis; suri 12. 1704 Meaux
linnas.

Boston on üks tähtsam P.-Amerika
linn, kel nüüd ligi milj. elanikku sees on,
eneke nimega Massachusettsi maa lääril talbal.
Linn on hariduse poolest kõrge; tublid
õpetajad, ees omdas ülikool, suured raa-
matu- ja kirja-togud, mõjusad (Amerikas
esimesed) ajalehed on siin asutatud. An-
glicani ja Kat. piiskopid elavad linnas.
Käsitöö ja töösduus on kõrge järjel, raua-
terase-, kulla-, hõbeda-, willa-, puuvilla-,
kinga-, paberi-töö poolest. Töösduus teeb u.
200 milj. dollarit ümberlööti. Suur sa-
dam mõtab terweid ilmaid laevu wasdu
ja saadab välja. Linnal enefel on üle
1000 laewa. Ehituse lohad laewadele on
suured. Suhgru-, villu-, nahgu toodakse
palju sisse, nishaju, puuvilla, liha wi-
dakse välja. Linna ümber on sõõr, mida
Massachusettsi hüüatakse. — Ka Ing-
lisemaal on selle nimega linn Lincoln
grahvikuunas 20.000 in.

Bosra on Syria Auranitise mõitemaa

pealinn ja piiskopi asu, oli Trajani ajal
Roma mõitemaa Arabia eeslohd.

Boswellia Roxb on barteraceede taime-
sugu; kasvab mitmel sugul Somali-maal
ja Hadramautis, annab viirukit; üks osa
kasvab Indias, kus talt ka viirukit mõ-
tasse.

Botanik „taimeteadus“ on Greeka kee-
lest mõetud sõna. Tema üle kõneleme
„taimeteaduse“ all pikemini. Siin kohal
nimetame tema sisseadmisel ligemini.
Päris b. ulatab mitme haru üle, millest
siin ette nimetame: 1. morphologia ehk
„nõunteadus“ kirjeldab kasvude ehk tai-
mede laadi ja tegumoodi; 2. physiologia
ehk „loomuteadus“ õpetab kasvude kasu-
misel ja sisseadmisel ligemini tundma;
taimede aine vaheldusega teeb meid phyto-
chemia ehk „saatelahusduus“ tutmaks, kuna
phytopathologia „saatetõbeteadus“ kasvude
tõbeseid määrab ja rohitseb; 3. special-
phytographia ehk „erine saate-kirjeldus“
teatab, kuhu kasvude saamine, loomu mää-
ramine, sisseõpetus ja korraldus võib sün-
dida; 4. paläontologia „kaugõpetus“ an-
nab aru, kui kaugale taimed ja kasvud maa
pääle on välja laotatud; 5. taimege-
ographia teatab, kui palju ja mis sugused
kasvud ühel või teisel maal kasvavad.

Tarvitadame b. see, mis õpetab, mis
ja mis suguseid kasvusi piame koguma, et
sest tulu saada nii arstiteadlilist kui medsa-
maja-, töösduuse-, aia-teadlilist järjelt. Esi-
mesed taimeteadlased olivad arstirohdude
korjajad. Aristoteles oli esimene, kes
teadlilist kasvude loomu õppis. Theo-
phrast ja Dioskorides jätsivad taimeteadlasi
kirjastid järele. Viimne jäi ainjaks, kuni
Otto Brunfels 1530 esimese kirja taime-
teaduse üle avaldas. Lobelius korraldas
1570 juba kasvusi perekundade ja su-
gude järele. Veel paremini korraldasivad
seba teadusid wennad Bauhin, Inglisemaal
Grew, Italias Malpighi ja Hollandis
Deenwenhoef seadlesivad kuni 1670 ümber
taimede torda ja õppisivad nende mahla ja
kasvu. Tournefort korraldas 1719 uut
süsteemi, Jussien veel paremini 1789. Linné
Roodsimaal tõusis täna päevani taimetea-
duses maksmaks. Kümnete laupa on seni tai-
meteadlasi kasvusi uurinud, mille üle mujal
kõneleme. DeCandolle (1813), Olen (1821),
Reichenbach (1828), Endlicher ja Unger
(1838), Willkomm (1854), Bär, Braun,

Eichler (1860) on taimeteadusd väga edendanud; Merbel, Treviranus, Sausure uurisid kasvu loidesdusd ja loomuselu; Meyen, Mohl, Unger, Schleiden, Schwann, Schacht lõnelesid loidesdusd üksi; De Candolle, Brown, Schimper, Braun kirjutasid morphologia, Brongniart, Unger, Göppert, Heer, Saporta paläontologia. M. v. Humboldt põhjendas taimemaadeaduse, tema järel käisid Schouw, Wahlenberg, Meyen, Griesbach, Engler. Hääd operaamatud kirjutasid: Schleiden, Mierssen, Reinte, Behrens, Brantl, Leunis, Göbel, Kerner, Sachs, Pfeffer, Kühn. Tõesti tees on üks „Kooliraamat“ seid teadusd jutudand, siis veel J. Kunderi „Looduse lugu“. — Botani adid ning asutused edendavad kasvu ehg taimede kasvatamisel seda teadusd.

Botanika on merelake Australia lõunas Sydney ligikal, kus Cook 1770 esiti läis. Siin ümber kasvab rohgeadi b. puud, mis ta kasuarin-puult hütatse (blackwood).

Botofudid on metsil indianide rahwas Brasiliast Rio Doce ja Rio Pardo jõgede vahel. Reid ei ole rohgem kui veel 4000 hinge.

Botofchan, Rumenia sõõrilinn Moldawis Schista jõel, 40,000 inimesd, kes tähdjassid laubandavad.

Botrytis Lint. on hallituseseen, mille üks sugu b. bassiana iidiusfile väga palju kahju teeb.

Botifka Wene wedelusemõõt on 40 wedro ehg pange ehg 482.₉₆ ltr. juur.

Bottid hüiti elaniklusid, kes enne Roodfi Westerbotti ja Soome Österbotti sõõrides asusid. Sõna järel on tuntud Bottni merelake nimi pandud. See lake on lõige põhapoolsem osa Läänemeresd ja lahutab Soomemaad Rootsimasid. Laewakäitlusid mõetatsel merel üksnes asjatundwalt ette, seid meri ei ole sügaw ja on täis liiwasid, rahnusid ja saari.

Bokaris, Martos, oli Greeka rahwa wabaduse wõitluse aja tangelane, ind. 1788 paremasd Sakoti perekunnasd, wõitis 1822 kuuljal kombel osa Greeka wabastamisest mässusd ja surigi 1823 haawadesse, mis ta Missolonghi lahingus oli saanud. Ka ta wend Konstantin oli wabaduse wõitleja, suri 1853 gindrali- ja senatorina.

Bongie (tulle bushii) on kinnisdadud

sadamalinn Algerias, 8000 in. oli 5 aastajal vandalite päälinn.

Boulanger, George (ü. ihorsh bulangshee), Prantsuse gindral, ind. 1837 Rennes, oli 1856 leinant, wõitles Italias 1859, siis Hiinas, jälle Prantsuse lodus 1870—71 polgu kommander, 1880 gindral, 1884 sõjawäe ülem, 1886 sõjaminister. Auuähne ja walitsusehimune oskas ta rahwale meeldida, kuid liig rutused uuendused ei jõudnud aga parandada. Ta tehti ametisd 1888 lahdi. Suri 1890 ümber.

Boulogne sur mer (ü. bulonj sfür meer) on Prantsuse kindel merelinn Pas de Calais osas, päälinn sõõris, Viene jõe suus, 46,000 in., pistopi ase, tublid õpetusused, meresupelused, tähdjas kalasdas, elaw laubandus.

Boulogne sur Seine (ü. bulonj sfür seen) on linn Pariji tõõwal 40,000 in. Tema ligi B. medfale (bois de B), armas jalutuse lohd.

Bounty saared on 24 saaretsd Suures okeanis Uue meremaa edelas 5½ rtkm. ilma elanikludeta.

Bourbaki, Charles Denis Sauter, ind. 22/4 1816 Pau-s Greeka rahwusd obristi pojana, asdas 1836 Prantsuse sõjawäesse, oli 1846 turcode komander, tõusis 1851 obristiks, Krimmi sõjas anti talle gindrali nimi, wõitles 1879 Solferino ligi Italias. Sagja-Prantsuse sõjas 1870 komandas ta teisri gardisid. Gambetta täful sünnitas ta uue põhja-wäe, kuid ise juhdis ida-wäge. Ta kaotas Belforti lahingu 15-17/1 1871, oma õnnetusel tahdis ta läht enese külge panna, kuid ei saanud, waid oli veel 1873—79 wäeülem Thonis. Suri 1900 a.

Bourbon (ü. burhong) on Prantsuse kuningate sugu Capetingi ogasid. Tema algus tuli jelleid, et Prantsuse kuningas Louis IX-da noorem poeg Robert, B-i grahwi päris-tütre mõisad ja sellega grahwi nime wõitis, mis Bourbonnais-livilasid oli wõrsunud. Roberti poeg Louis (Rudwig) I. Kontaw sai kun. Karl IV-dal 1327 B-i herzogi nime. 1488 langes B. maja nimi ja wara Pierre B. Beaujeu grahwi lähte. See oli Louis XI-dale armas ja wõitis selle kun. tütre Anne ning oli Karl VIII-da lapsed-ial riigi wõimumes, suri 1503. Tema tütar Susanne läts B-i herzogi Karl Connetable-le

mehele, kes lähe B-i suguharu warandused ühendab; ta heitis end keiser Karl V-daga Prantsuse wassda, siis wõeti herzogiriit 1523 troonu omaks. Wanem B-i joon tusbud B-i Karliga 1527. Kõlgi joontesid wõrjus Wendome oma wiisi tähtjaks. Sel oli Jacques (Jakob) La Marche grahw isaks, ja taid sai Anton Navarre auujärjele, mille tagajärjel wiimaks Prantsuse terwe maa tema kätte langes, kui Balois sugu otsa sai. Pärast saiwad B-id Hispania troonile, kus weel praegu on. Prantsusemaal wõimustefiwad B-id 1589—1830 (Napoleoni wahetajaga 1792—1814). Päälinn lõppis Chambordi grahwiga 1883. Kende auujärje tahdmine läts Orleansi sugu kätte. Praegugi ootab noorem joon Prantsuse auujärge, kuid seid küll nii pea midagi ei tule, seid Prantsuse-maa on wabadriit.

Bourg eu Bresse (ü. buur ang bress) Prantsuse Alini osamaa päälinn Bourgundi jõel 17,000 in. Suur wiljalauandus.

Bourgeoisie (ütle: buršhua) tähendab dieti Prantsuse keeli kindla-linnalast, on aga „lõdaniku“ tähenduses tuntud ja pruugitatse jään, kus rahamehesid alatoõlise wassda lõne on.

Bourges (ü. buršh) on Prantsuse Cher-i osamaa päälinn, 45,000 in.; suur pääkirik, mille ameliit pääpistop ajab; muuseumid, riisidaladud, suurtüki-walamused ja -kool; maa wiljalauandus on õitsmas. Muinas-ajal hüüti linna Avaricum.

Bournemouth, Inglise Hampshire ranna supelkohd, 20,000 in.

Bourre (ü. buree) oli omal ajal wana Prantsuse tants, mille järele hääl meelel endised helimeistrid muusikat loiwad, nii Bach sagedasdi. Pala oli $\frac{1}{4}$ taktis 2 jagu 8 taktis.

Bovista „werelään“ on suur jõõdaru seen heinamaadel ja arudel, tarwitadi enne ta were sulguwaks rohuts. B. gigantea „udarseen“ laswab ta liiwasdel paitadel ja on suurem kui inimese pää.

Bowle (ü. bool) on dieti lapp, kuid pruugitakse nimels joogile, mis juhgrusd ja alkoholisid on kottu pandud.

Boy on „puls“, bogima „pulsima“ on Inglisemaal meesde wõitlemise wiis, millel rusilatega piütakse päha löüa, et selle läbi teid wõita, kui ta madju on saanud, et maha langed.

Boycott on ähe Inglise kapteni nimi olnud, kes Trimaal 1880 ümber Erne grahw mõisafid walitsenud ja inimesde wassda wäga wali olnud. Selle pärast on teda maa-koogu poolest keelatud ja talisdadud wilja korisdada. Tema nime kirjutatakse nüüd ta wäitese tähega „boitotte-rima“ tähendab kellelegi tatistusi tegema, et ta oma äri ajada ei saa. Kõige rohem sünnib see nii, et laubasõbrad ei lähe tema juurde laupa osdma ega müüma.

Bozen on Tirol-i jaostlinna-linn Insubrut-Verona raudtee äärel 11,000 in. Tubli laubandus elatab linna.

Brabant on Brüsseli linna maatund Hollandi-Belgia madalitus, enne Sagja herzogiriit, põhja- ja lõuna-osaft koos. 8411 rllm. ligi 2 milj. in. Maapind on wiljalas ja häsdi niisutatud Maasi, Schelde jõgede ja mitme kanali läbi. Põhjas on päälinn Herzogenbusch ja lõunas Brüssel. Rahwa haridus on kõrgel järjel, koolid õitsmas. Käsitöö ja töösudus on edenemas, isedranis tubli on odisde (pit-side), kanga, puuwilla tudu, kalewi-, nahas-, tehastöö. — Brabantil on ritas ajalugu Caesari ajast seni ajani. Selles on Belgia ja Hollandi all pikemini lõneldud.

Bracciano (ü. bratschano), muinasaegne lacus Sabatinus, ümmargune järw Iesg Italiamaal, 50 rllm. 250 m. sügaw.

Brachiopode-d „läwarre-jalased“ on usfidega ligidalt sugulased karpide moodi loomad, kinni olewad elutad siiruliste suudega, umbes 200 sugu meres elutjemas, muistd osa kiwinenud.

Brachvogel, Emil, ind. ²⁹/₄ 1824 Breslawis, tõusis oma näitemängu „Marzijs-i“ mõjul Sagja suurte näitelirjanikkude jella, kuid muud näitlused ei olnud selle wäärilised; suri Breslaus ²⁷/₁₁ 1878.

Bradford, Inglise Yorki tehaselinn, 200,000 in., wäga suur wirl töösuduse Iesgpait, Inglise tammilõnga suur tedrus ja tudu, siis aga ta puuwilla, siidi ja masinate walmisdamine. Ümber linna leita-watesd laewandusdesd on ta rohge rana-töö linnas õitsmas.

Bradlaugh, Charles (ü. tschärls bräd-loo), ind. 1833 Londonis waelesd sugusd, teenis enesele waewaga leiba, pööras end wara radikaliste mõtetele ja kihutas neid tööliste jella; tööliste waliswad teda 1880 Nottinghamis alamkotta, kuid et ta

wannet ei wanduda tahdnud, üteldi ta walinine tühjaks. 1881 waliti ta jälle, ei aga lasdnud see tord sugugi wandele ning aeti wägise alamlojast wälja. Alles 1886 waliti ta weel tord ja lasdi wandele ning asbus parlamendi liikmeks.

Braganza on Portugali Troz os Montes maakonna päälinn, 7000 in. Piis-
top asub siin. Siidi-töö on siin wirt. Siit on enne Portugalis ja weel hiljuti Brasílias walitsew kuningasugu oma nime saanud. Selle sugu põhjendaja oli Alfonso I., kes 1461 suri. Tema oli Burgundi sugu kun. Joanni sohipoeg. B. herzog Joann tahdis 1580 Portugali kuningaks tõusda, kuid Hispania Philipp II. wõitis wäewallal auujärje ära. Alles 1640 jõudis B. sugu Joann IV. tõesdi Portugali auujärjele. Aast. 1826 jagas end sugu lahels haruks, üks jäi Portugali ja teine jäi Brasília keisri järjele. Portugali haru suri Maria da Glorias ¹⁵/₁₁ 1853 ära. Brasília haru wõimutjes 19. aastajaja lõpuni, mil keisririigis wabadriit tehti.

Brahe, Tycho de, sünd. ¹⁴/₁₂ 1545 Rnudstrupis Schoneni saarel, ehitas täheteadu himus ise Gveeni saarel oma lõbul ja joowil 1580 tähetorni Uraniburg-i, sai 1599 Keiser Rudolfilt Veneti loosi Praga linna ligi tähetorniks, kus ta siis uuris, aga tõe põhjale ei saanud: Tema arwates on maad lera kõigi tähtede keskpaik, ning päike ja kuu käitwad ümber tema, kuna rändawad tähed ümber päikese weerewad. Selle korraldusega oli B. 1585 walmis. Ta suri Pragast ²⁴/₁₀ 1601.

Brahma on India muinasusu järel jumala-tolmuse ehg trimurti esimene olemus, kelle juurde kõik olewused ja hinged jälle tagasi pöörawad. See kõige ülem jumal ei tunne mitte kindlat orjuse-torda. Üksnes auustades mõtelbafse tema pääle. Tema kaasa on Sarasvati. Tema järel hüüatakse India usgu weel praegu brahmanismus, millel nüüdgi alles miljonite kaupa jüngerid ja liikmeid on. Paljud annawad jumalale kõigesuguseid armfaiid nimesid, et tema heldus neid õnnisbaks ja laidsels.

Brahmanid ehg brahminid „palwetegijad“ on Brahma usu preestrid, 1. last ehg seisus Indias, Weda ja muude usutirjade mõistjad ja seletajad, nagu ohwerdajad ja palwetegijad, on muinasajast saandi suurest lugupidamises olnud ning

neil oli palju eessõigusi; nad oliwad ainjad esitute ja kuningate nõunehed. Kui aga India Inglise wõimu alla sai, ei ole nendel enam suuri tulusid. Nad teeniwad küll ka nüüd palwepidajatena ja koolitajajatena ning waimuharjatena ja peewad igasugu ilmalikkusid ametid.

Brahmaputra „Brahma poeg“ on suur jõgi India taga Tibeetist. Ülemaal pool kannab ta nime Dsangpo, joogseb Himalaia mägede põhja poolt ja murrab nendes lõuna poole läbi ning üheneb Assanis Lohiti jõega, pöörab siis Bengali poole, kus Gangesega ühes ja segi merde langeb. B. jõgi 2900 km. ehg 2700 wersda pikk.

Brahms, Johannes helilooja, sünd. ⁷/₃ 1833 Hamburis, elas tord 1853 Schumannii juures Düsseldorfis, kes teda awalitusse elusse juhdis; 1863 saandi Wienis, kus laulu- ja mängu-seltsisid juhatas ja palju tunnataid helitöösid sünnitas, mida weel itla pea igal wõidlisel konzerdil kuuldawale toodakse; neid on klaverimängud ja laulud, kammermuusika palad, 4 symphoniad, 2 serenadi, 1 wiili- ja 2 klaverikonzertri, armulaulude wals, loori-tööd „Rinaldo“, „Rhapsodie“, „Schicksalslied“, „Triumphlied“, „Sagfa Requiem“, „Motetid“ jm. B. on läbi Sagfa helimees. Ta suri 1900 (?) ümber.

Brahmi mägesdil, Belutshistanis idapiiril Suleimani mägede järg, on asemeteks sama nimega rahwale, kes waitfed karja hoidwad inimesed on ja Drawida rahwa jekta tulewad lugeda, kes Delghanis asuwad.

Braila on kreisilinn Rumenia Bala-chei linn, 30,000 in.; aetakse äri, wilja-, liha- ja willa-kaupa.

Braid, James, sünd. 1795 Fife-shires Inglisemaal, sai arstiks, leidis hypnotismuse ehg unenduse wõiduse üles; unendus tekitab hiilgawate asjade üggsilmi waatamisel. Ta suri ²⁵/₃ 1860 Manchesteris.

Brasília ühistwabadkoozdused on Lõune-Amerika kõige suurem maade togu, kuid on üleüldse maailma kõige laialdasemate ühisde ehg riitide jekta lugeda, ta on 8,337,218 rittlm ehg 166,740 rtpntm. suur, mis põhjatul ruumil kõigesd waewalt 20 milj. inimesd (nende seas 600,000 medja indiani) elgwad. Maapind on ruumitas küllalt, et siis, kui see põlisesd med-

Päewaleht

„Walgus“

ilmub ka 1907 aastal wanal kindlal piisil edasi. Ta on juba 1906 aasta juulikuust saadik Dr. R. M. Hermannii toimetusel. Ta kõneleb juhtkirjades kodustest ja kaugema ilma lugudest ja asjadest; politika ringwaates annab ta lugejatele arwustades kõik teada, mis tähtjat mujal riikides juhtub; kaugemast Wene riigist, iseäranis Peterburist, annab leht kõige kindlamaid ja wärskemaid sõnumid; naabrirahwa lätlaste ja jugurahwa soomlaste kodune käik huvitab lehte ja teatab ta neist rohkesti; iseäranis kodumaalt ei jää midagi, mis tähtjas, tähele panemata, ja meie kodu suuremad linnad Tartu ja Tallinn leiawad iihes wäiksemate linnadega wirta kirjeldamist; telegrammid annawad sõnumid kõige wärskemalt ajalt. Tähtjas lisa „Üleüldise teaduse raamat“ ilmub lehe lugejatele hinnata kaasandeks, nagu ka muud lisad.

Tellimise hinnad:

Alastas postiga	4 r.	— kop.	postita	3 r.	60 kop.
pooles aastat	2	10	„	1	85
weerand „	1	15	„	—	85
kuus	—	40	„	—	30

Kalume jellele wanale lehele wanu sõpru truuks jääda, nagu ka uuesti rohke osawõtmine läbi lehte toetada.

Dr. R. M. Hermann.

Uus Eesti päewaleht

„S ü ü d j a“

hakkab jõulukuu esimestel päewadel Tallinnas Dr. S. A. Hermannil wastutawal toimetusel ja väljaandmisel ilmuma. „Süüdja“ tahab täiesti Eesti rahwa waimus oma lugejate ette astuda. Eesti rahwa tulu ja kasu saab tema siht ja eesmärk olema, Eesti rahwa waimu selgus ja haridus tema ülem piirdmine. Selleks jaawad tema sihiks tulema: 1) juhtkirjad iga sugu teadlist ja ülesõldestajulist laadi, 2) poliitika ringwaade kõigi sündmuste üle maailmas, 3) sõnumid ja teated iga sugu nii hästi wälja-, Wene- kui kodumaalt, nagu ka kohalikud läbirääkimised, 4) telegrammid, 5) luulded, 6) muusikalised ja wõid- lised armustused ja uurimised, 7) naljatilgad, 8) kuulutused.

===== Muusika lisa =====

hakkab endise „Laulu ja mängu lehe“ asemel nootidega hinnata kaasandeks ilmuma.

Tellijad hoiatatakse jedamaid wastu wõtma. Palusime neid peagi ära saata, et adressid wõiksi enne teisi trükkida. Meed tellijad, kes enne lehe ilmumist raha terve aasta ette ära saadawad, **saawad jõulukuul ilmuwa osa lehte ilma hinnata.** Rahatirjad palume esiotja kas „Süüdja“ ehk Докт. К. А. Германы, Ревель adresseerida.

Tellijate hind on:

postiga ehk toimetusest ehk abikontoritest koju saates:				postita ehk toimetusest ja abi kontoritest ise ära wõttes:			
aastas	5	rbl.	—	kop.	aastas	4	rbl. — kop.
1/2 "	2	"	60	"	1/2 "	2	" 10 "
1/4 "	1	"	35	"	1/4 "	1	" 10 "
kuus	—	"	50	"	kuus	—	" 40 "

Palun wäga Eesti rahwast unt juuri ettemõtet rohke tellimise läbi tergendada ja lehte tutwate ja sõprade hulgas lahkkesti joowitada ja edendada.

Muustusega **Dr. S. A. Hermann.**

„Süüdja“ toimetaja ja väljaandja.